

211/015
-87

ЛИТЕРАТУРАНЫН' ХРЕСТОМАТИЯЗЫ

БАШТАМЫ ШКОЛГО
ЭКИНЧИ БЁЛЮК

С.М.БРАЙЛОВСКАЯ ЛА М.А.РЫБНИКОВА
ТУРГУСКАН

акча
коп.

95

НОВОСИБГИЗ · 1938

ДИ. 11
3e(aa)025
587

ЛИТЕРАТУРАНЫН' ХРЕСТОМАТИЯЗЫ

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН' 4-чи КЛАССКА

ЭКИНЧИ БЁЛЮК

С. М. БРАИЛОВСКАЯ ла М. А. РЫБНИКОВА
ТУРГУСКАН

ОЙРОТ ТИЛИНЕ
А. Г. ШАБУРАКОВ КЁЧЮРГЕН

РСФСР-дын' Наркомпрозы дьёптёгён

Ойрот тилине кёчюргенин
Ойрот Обл. ОНО дьёптёгён

НОВОСИБИРСКИЙ
ОБЛАСТНОЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
НОВОСИБИРСК—1938

Чёрчөктөр.

Дьокту «Крестьянин ла барин», «Тенек-Иванушка», дьокту «Крестьянин ла абыс» деп чёрчөктөр деревнянын дьоктуларынын чёрчөктөри. Бу чёрчөктөр дьокту крестьяндарла озогы ёйдөн бери айдылган.

Озогы деревняда Улу пролетарский революцияга дьетише школдор ас болгон, книгалар десе дьокко дьуук болгон. Кааннын башкарузы деревняны бичик билбес артырып турган. Онын учун дьокту крестьяндардын художественный творчество — куучындары дьанысла оосла айдылып турган: кожондор, чёрчөктөр айдып, табыскактар айдылып, кеп куучын айдылатан. Олор книга ажыра эмес, куучын ажыра дьайылып турган.

Дьокту крестьяндар бойынын чёрчөктөринде, бойларынын ёштюлерин — баринди ле абысты — дьаратпай турганын айдып, — байларды качанда болзо дьенерин куучындап тургандар.

Чёрчөктөрдө (фантастический) чын болбогон керек ле болгон керектер колболжып турган.

Дьокту крестьянин ла барин.

Кеп дьёёжёлү бай барин дьаткан болгон. Ого бойынын керегинде дьокту крестьянин келген. Ол дьокту крестьянин онын айылына дьууктай базып келерде, ого удур бариннин сююп турган ийди калып келген. Крестьянин сюрее коркуган. Крестьяниннин колында агаш болгон. Качан ийт ого чурап келерде, крестьянин талайып келеле, ийти ёлтюре согуп салган. Оны барин билип салган, крестьянин бойы да чынын айдып, керекти таштап салзын деп сураган. Барин ийдине тын ачынып турган. Ол ийт онын дьёёжезин дьакшы каруулдап турган. Барин керекти таштабай крестьянинди судка берген.

Онын кийинде олорды судка алдырган. Судьялар барин дьаар тартып, онын кююнин кёрюп, онын айтканынчала крестьянды судтап саларга санангандар. Судьялар айдып дьат:

— Слер барин оныла нени эдерге туругар?

Барин айдып дьат:

— Мен мынайда шююп турум: менин ийдим кандый дьакшы болгон, меге сюрее баалу болгон, менин дьёёжёмди каруулдап, мени де аргадап туратан, айдарда крестьянин менде ийтин ордына болзын, база ийт чилеп ок тышкары дьадып, кижинин юниле куучындабай, ийт чилеп юрюп, менин дьёёжёмди каруу-

лдап, мени де корулап турзын. Мен дезе оны дбылу кийиндиреле, мен бойымнын' ийдимди азыраганым чылап оны дьакшы азыразын деп дьакып саларым. Ол дезе тюниле юрюп, менин' дьеежёмди каруулдазын.

Судьялар ого дьёлсинип турган, крестьянин дезе, туура сёс айдып болбогон.

Крестьянин онон' ло ала бариннин' эжигинде дьадып, ийт чилеп юрюп турган. Крестьянин дьакшы юрюп турган тюнюн уюктабай, чеден-араанды юзе дьюрюп, бариннин' кёзнёк алдына улам ла келип турган.

Барин дьакып турган:

— Ийтти дьакшы азырагар!

Крестьянин дьарым дьыл кирелю эме-зе онон' ажыра, онын' кийнинде уурчыларла таныжып алала, оlorды юредип салды:

Бариннин' кандый баалу дьеежезин алып аларга, каран'уй тюнде келигер, мен слерге ачып берерим дье мен тын'да юрюп турзам коркубагар; дьан'ысла капшагай алып алала, сюгюмчилю барыгар, кийнинде мени де ундубагар.

Уурчылар онойдо эдип салдылар. Ийт дезе, ол тюнде сюреен тын' юрюп, чеден-араанла ман'тап, баринге де уйку бербей, юргенинин' тын'ын не дейзин'.

Барин сананган: «Ийт» дьакшы юрюп дьат». Онон' артык азыразын деп дьакыыр керек».

Качан эртен тура дьалчылары турала, кладовойды оодып салган, дьакшы немелерди уурдап алып барганын кёрёлё, — баринге айттылар. Барин дезе онын' дьеежезин корулап алып калбаган учун «ийтти» судка берди.

Судьялар барин ле «ийтти» судка алдырттылар.

Барин айдып дьат:

— Дье бу ийт менин' айыл дьуртыма уурчылар божотты.

Судьялар дезе онон' сурап дьат:

— Барин, тюнде ол юрген беди?

Барин айдып дьат:

— Сюреен тын' юрген, уюктаарга да бербеген; мен дезе оны тгн'ыда азыраарга дьакылта берер деп санагам.

Судьялар дезе айдып дьат:

— Слер кёрзёгёр ол тюн ийт тын' юрген. Слер дезе ийт менин' учун тын' юрюп турганын кёрёргё, кулдарыгардын' би-рюзин ийер керек болгон. Ого эрмектенерге токтодып салган ийне.

Судьялар айдып дьат:

— Бис ийт буру дьок деп бодоп дьадыбыс.

Барин крестьянинге тын' чукулдаган. Озогы праволор айы-
нча барин крестьянинди бир де суд дьогынан' тюрмеге отур-
гызып салар правозы бар болгон.

Барин сананып дьат:

— Мыны апарып бойымнын' кезим кёргөнчө тюрмеге отур-
гызып саладым.

Барин крестьянинди тюрмеге отургузарга апарды, тюрмеге
дьетире бежен верста кирелю барар керек болгон. Олорго эн'ир-
де каран'уй агаштардын' ортозыла барарга керек болды.

Аттын' вожжозын барин бойы ту-
дуп барып дьаткан. Дьокту крестьян-
ин кёрзё — алдында салкынла дьаан
тазылдарын кодорып салган чиби
дьадыры. Тазылдары ёрө кёдюрилип
калган эмтир. Ол оны кёрип алала,
тургузала эбин сананып алды.

Кенетийин вожжодон' кабынган
бойынча кыйыгырды:

Тпру, тпру, тпру!

Барин сюрееен корко берди.

— Не боло берди?

Дьокту крестьянин десе юнин кор-
куган кижинин' юни чилеп эдип ай-
дып дьат:

— Батюшка — барин. Батюшка
— барин, кёрзён' аю кийин буттарына
туру.

Барин баягы тазылды кёрюп ийди.

Барин сюрееен коркуды. Барин мен'-
деп дьат.

— Капшагай ойто бур! Капшагай
сйто бур!

Крестьянин айдып дьат:

— Барин, барин, дьарабас; аю
бистин' коркуп дьатканыбысты кё-
рюп ийер, ол биске тургузала дье-
дижеле, оодо тажып ийер.

Барин айдып дьат:

— Эмди бис нени эдетенибис? Эмди бис нени эдетенибис?

Крестьян айдып дьат:

— Барин, ол ийттин' юргенинен' сюрееен коркуп дьат.

— Барин кыйыгырып чыкты:

— Юрзен', айса, кулугур!

Крестьян айдып дьат:

— Мен юрюп болбой баргам, юним де дьок. — Бойы десе
баринди коркудып дьат:

— Барин, барин аю дьууктап келип дьат.

Барин кёрзё арга дьок, бойы ийт болуп юре берди.

Крестьянин айдып дьат:

— Барин тын'ыда юрер керек.

Барин онон' тын' юре берди.

Крестьянин айдып дьат:

— Аю коркуп тескерлеп дьат.

Барин юрерге бош арыйла, айдып дьат:

— Юрзен' кулугур.

Крестьянин юре берди:

— Гам, гам!

Юрюп болбой турган болуп, онон' крестьянин айдып дьат:

— Барин, барин, аю ичкерилеп келип дьат!

Барин онойдо тюнюне ле юрюп конды. Онон' улам барин сран'ай юн дьок артып калды — юрюп болбой дьат.

Тан' дьарып келди. Крестьянин айдып дьат:

— Барин, ол аю эмес.

— Айса не ол?

— Салкынла кодорылып калган чиби. Онын' тазылдары сар-байып калган... Аю эмезин мен билгем ийне.

Барин айдып дьат:

— Ах кулугур тан'ма! Мен сени тюрмеде онон' артык торо-лодорым.

— Канайдатан эдин' онойт барин.

— Сен ийт, — барин, ненин' учун дезе тюнюле ийт болуп юрюп конгон'. Барин онон' тын' чугулданды.

Крестьянин айдып дьат:

— Мен сенен' артык юрюп билер болгом, дьан'ыс юрер кюю-ним дьок болгон. Мен сени тюнюле юрзин деп санагам. Эмди мен, барин тюнюле ийт болуп юрюп конгон — деп ончозына айдарым. Оны мен юрдюргем, деп айдарым деди.

Барин крестьянинге онон' тын' чугулдана берди. Баринге элекке калары керек дьок болгон. Барин канайып та крестьянинди коркудып турар болзо, онызы айдып дьат:

— Канайтсан', онойт барин, тюн'ейле дьарлап саларым.

Барин керзё керектин' аайы коомой, айдарда крестьянинге айдып дьат:

— Сен улуска айтпас эдип, сеге нени беретен?

Крестьянин дезе айдып дьат:

— Менин' эткен керегимди ташта, тюрмеге де отургыспа, ого юзери дьакшы уй, база эки таар буудай сыйлап береле, айылы дьуртымда дьадар эдип божот. Ол тужунда мен сени ал-кап, мактап ончозына. «дьок, барин ийт чилеп юрбеген» деп ай-дар эдим деди.

Сурактары.

1. Чёрчөктин' кажы тужунда, бис, бариннин' кату казырланып турганын керюп дьадыбыс? Чёрчөктө айдылганын таап айдып беригер.

2. Бу чёрчөктөн' керё шююгенде крестьянинге баринде дьадарга кандый болгон?

3. Барин. крестьяниннен', нени аларга сананган, крестьянин барин-нен' нени аларга сананган? Чёрчөктө кемизи акалады?

4. Бу мындый чёрчөкти жем ташкан болгодый, крестьянин бе, айса барин бе? Мышын', керегинде чёрчөктин' айдылган кебери аайынча шю-юп тачкадый ба?

5. Бу мындый чөрчөк кандый улустын' ортозында табылып айдылган, помещиктердин' бе, айса колкючиледьбаткан крестьяндардын' ортозында ба? Бу чөрчөк оны уккан улустардын' санаазында кандый сагыш алындырган?

План айынча иш.

Чөрчөктин', бөлүктөрүнүн' дьозок аттары:

1. Дьокту крестьянин бариннин' ийдин ёлтюрген.
2. Крестьянинге ийт ордына болорго керек болгону.
3. Крестьянин ийттин' ордына юрер керек болгон.
4. Баринди тоной бердилер.
5. Судтын' решениези: ийт бурулчу эмес.
6. Крестьянин баринди аюла коркудып салган.
7. Барин юре берди.
8. Баринге дьалынарга желишти.

Бу айдылган бөлүктөр чөрчөктин', кажы тужунда тюгенип дьат?

Оок бажалыктардын', кандыйларын дьааң бөлүктөргө бириктиргедий? Андый дьааң канча бөлүк болор? Олордын' кажызынла канайда адаар?

Тенек-Иванушка.

Бир тушта карган эмеген ёбөгөн дьуртаган. Олор юч уулду болгон: экиози — керсю, ючинчизи — тенек Иванушка. Керсюлери дьалан'да кой кюткендер, тенеги дезе бирде неме этпеген; печканын' юстюнде отуруп алган чымындарла тудуп отурган.

Бир катап, карган эмеген арыштын' кулурынан' (клёцки) болчоктогон кулур кайнадала, тенек уулына айдып дьат: «Ме, бу клёцкини карындаштарын'а апарып бер, олор дьиип алзындар». Прошокко толтыра салып береле, колына тутурып берди. Онызы карындаштары дьаар калкый берди. Кюн аяс болгон. Иванушка ороомго чыгып алала, тууразында бойынын' кёлёткезин кёрюп алала, сананып турды: «Бу кандый кижжи, бир де алтамга артпай, мениле кожо базып дьат? Байла кайнаткан кулур дьиирге турган болбой кайсын!» Бойынын' алып брааткан кулурын (клёцказын) кёлёткёзине таштап браатты; болгон кулурын юзе таштап салды. Кёрзё кёлёткёзи эмдигеле кожо барып дьат. «Бу кандый торо—тойбос карын болгон!» — деп айдала, чугулданган боойынча горшогын кёлёткёзи дьаар мергедеп ийди. Горшоктын' одыктары дьер сайын чачыла берди. Карындаштарына куру колыла дьедип келди. Олоры онон' сурап дьадылар: «Сен тенек не желген'?» — «Слерге курсак экелдим». — «Курсагын' кайда? Капшагай бери бер!» — «Карындаштар, меге дьолой кандый да таныш эмес бир кижжи коштонып алала, юзе дьиип салды!» — «Кандый, андый кижжи?!» — «Бу туру, эмдиде коштой турганча». Карындаштары оны адылып, согуп, токпоктоп тура берди: токпоктоп ийеле кой кюзетеерге артызып салала, бойлоры деревня дьаар ажанарга дьюре бердилер.

Тенек койлорды кюзеде берди. Ол, койлор дьер сайын

дъайылып барып дъатканын кёрюп алала, оморды дъан'ыс дьерге дъууп, кестерин ойып турды. Ончозын бирден' тудуп, ончозынын' кестерин ойып салды. Онон' койлорын чога дъууп алала, бир учурлу керек эдип салган кижиде болуп отуру. Карындаштары ажанып алала, дъалан'га ойто келдилер. «Сен, тенек нени кылынып салган'? Койлор ненин' учун сокорыган?» — «Олорго кес не керектю?» — «Карындаштар, слер дьереле береригерде, койлор дьер сайын баскылай берген; мен десе сюмеленип алдым: олорды тудуп, бир дьерге чогуп, кестерин ойгом; арып — кыйналганымды не деп айдар» — «Акыр онон' до артык арып — кыйналарзын'!» — деп карындаштары айдала, оны дъудруктарыла кюндюлей бердилер; дье тенекке дъедишкени кузукка да дьеткедий болды.

Кеп пе ас па ей ёткен кийинде, каргандар тенек Иванушканы байрамга козьяйствого керектю немелер садып алдын деп ийдилер. Иванушка неле керегин юзе алып алды: стол до садып алды калбактар да, аяктар да тус та алды; дъюзюн-дъююр немени бир чанакка толтырала эдип салып алды. Айылы дъаар дъанып келип дъатты, ады десе кажаан' тартар тартпас болуп барып дъат. «Акыр атта тёрт бут ийне, столдо база тёрт бут бар; стол бойы да ман'тай бербей!» — деп сананып алды. Столды туткан дьерде дъолго тургузып салды. Бойы десе дъортып ла дъат. Ыраак па дъок по барып дъатканча, онын' юстюнде каргалар айланыжып каркылдажып турдылар. — «Акыр бу булар ненин' учун мындый табыштанып дъаткан болотон, сыйындарыма курсак дъиирге керек болбой кайсын!» — деп тенек сананып алып, бир табак дъюзюн аштан' дьерге салала, кюндюлеп дъада берди: «сыйындарым — кёркийлерим! дъакшы ажаныгар». Бойы десе онон' ары дъортып барып дъат. Иванушка агаштын' дъаказынча дъортып барып дъат; дъолой тен'ештёр ончозы кюйюп калган. «Баттаа, бу балдар бёрюк дъоок туру ийне; кёркийлер уужуп калатан туру!» Олорго горшокторын, корчагаларын ончозын кийдирип салды. Учунда Иванушка сууга дъедип келеле, адын сугарып тура берди, онызы ичпей дъат. «Ээ тус дъок ичпеске турган эмтир!» — сууны тузай берди. Бир таарга толтыра тусты юзе уруп ийерде, ады базала ичпейт. «Сен бёрюнин' эди не ичпей турун'? Мен бир таар тусты тегин дьерге уруп салгам ба? Бир палено агашты капкан дьерде, аттын' бажына согуп ийерде онызы ёлө берди. Иванушкада дъан'ысла калбактарлу таары артып калды, онызын дъюктенип алды. Базып отурарда калбактары калырт, калырт, калырт эдип калырап турды. А ол десе калбактар калыраарда, олор «Тенек Иванушка!» — деп айдып дъат деп билип алды.

Калбактарды таштап ийеле, бутла тепсеп айдып турды: «Ме, бу слерге Тенек — Иванушка! Бу слерге Тенек — Иванушка! Кулугурлар, кижиде ёчештирерге бе?»

Айылына дъанып келеле, карындаштарына айдып дъат: «Не керегин ончозын садып алдым карындаштарым!» — «Спасибо, тенек, садып алган немелерин' кайда?» — «Стол бойы келип дъат, дъан'ыс артып калган ошкош, табактардан' сыйындарым

ажанып дьат, горшокторды ла корчагаларды дезе агаш аразындагы балдардын баштарына кийдирип салгам, тусты дезе аттын ичер суузына чейип салгам, калбактар мени ёчёштирип турарда, мен оморды дьолдо таштап салгам». — «Барып дьолой таштап салган немелеринди капшагай экел тенек». Тенек — Иванушка агаш аразына барала, кюйюп калган тенёштёрдён корчагаларын алып алды, онон олорынын ончозынын тюбин ойоло бир агашка дьаандарын да кичинектерин де тизип алды. Айылы дьаар экелип дьат. Карындаштары оны токтоп; кандый неме садып аларга, городко бойлоры бардылар. Тенекти дезе айылында артыстылар. Тенек угуп отурза кадкадагы сыра сранайла табыштанып дьат. «Сен сыра табыштанба, тенекти ёчёштирбе!» деп Иванушка айдып дьат. Сыра дезе онын айтканын сранай укпай дьат; сыранын бёгин алып туранын ичине агызып ийди, бойы дезе тоскуурга отуруп алган кожонло дьюзюп дьюри.

Карындаштары дьанып келеле, Иванушкага сюрее тын чугулдадылар, онон оны таарга туй кёктёйле, суу дьаар апардылар. Таарын суунын дьаказына салып койоло, бойлоры проруб кёрёргё бардылар. Ол ло ёйдё кандыйда барин юч ат коштогон барып дьаткан. Иванушка кыйыгырып дьатты: «Мени суд эдерге ле бий болорго отургызып дьат мен дезе суд — эдип бий болалбас кижин!» Барин оны угуп алала, «Акыр тенек! мен суд эдип бий болуп билерим! таардан чык» — деди. Иванушка таардан чыгып алала, анар баринди сугуп кёктёп салды, бойы дезе бариннин повозказына отуруп алала, дьюре берди. Карындаштары дьедип келеле, таарды сууга салып ийдилер, суу дезе онойдоло кайнап дьат. Карындаштары угуп турала айылы дьаар дьана бердилер. Оморго удур коштогон юч атту Иванушка мактанганча келип дьат. «Вот мен кандый аттар тудуп алгам! Анда база бир ак боро ат артып калган — сюрени коркуш!» Карындаштары кюйюнеле тенекке айдып дьадылар: «эмди бисти таарга туй кёктёп сууга сал!» Бис ак боро атты барып аларыбыс!» Иванушка оморды сууга салып ийеле, айылына дьанып, карындаштарын эске алып, сыра ичерге дьюре берди.

Иванушкада колодец бар, колодецте елец деп балык болды. Менин чёрчёгим бождо.

Сурактары.

1. Иванушканын тенек болгону кандый кылыктардан кёрюнет?
2. Онын дьаан карындаштары ла барин бойлорын Иванушкадан керсю деп бодогону кайдан билдирип дьат?
3. Деревняда крестьян улустардын ортозында бойын дьаан деп кем бодонгон? Онон улам Иванушканын «дьаан карындаштарын» канайда билип алза дьараар?
4. Иванушка карындаштарын ла баринди канайда мекелеген?

Абыс ла дьалчызы.

Бир абыс дьуртап дьатты. Бойына бир дьалчы таап алала, оны айылына эжелди.

— Дье дьалчым, дьакшы иштен, мен сени таштабазым.

Дьалчы бир недеде кирелю дьаткан кийнинде, ёлён' чабар ёйи дьетти.

— Дье, эмди кудай эртен дьарык берзе, конып алала, эртен эртелеп ёлён' чабарга барарыбыс — деп абыс айтты.

— Кем дьок дьакшы, батюшка.

Олор тан'ды сакып алала, туруп алдылар. Абыс бойынын' эмегенин айдып дьат:

— Дье, матушка, биске курсак берзен', бис дьалан'га барып ёлён' чабатан улус.

Абыстын' эмегени курсакты столго салып берди. Олор отуруп тын'ыдала курсактанып алдылар. Абыс дьалчызына айдып дьат:

— Дье, кёркийим, бис экю эмди бирле аай тюште дьиир курсакты дьиип алала, тал тюшке дьетири амыранбай чабарыбыс.

— Дье кайсын, тюште де дьиир курсакты катай дьизе жайсын, онызы слерде ле батюшка — деп дьалчызы айтты.

— Тюште дьиир курсакты база столго сал, — деп абыс эмегенине дьакыды.

Онызы тюште дьиир курсакты база салып берди.

Олор бир—эки катап сузуп дьийле, столдон' туруп бастылар.

Абыс дьалчызына айдып дьат.

— Эм ле тюштен' кедери дьиир курсакты дьиип алалы, онон тал тюш кыйганча иштеерибис.

— Слерделе, батюшка, дьиир болзо дьиирле.

Абыстын' эмегени тюштен' кедери дьиир курсагын столго салып берди. Олор база бир — эки калбактан' сузуп дьийле, тою отура бердилер.

— Эмди бирле аай эн'ирде дьиир курсакты дьиип алалык, онын' кийнинде дьалан'да коно беририбис, эртен ишке эрте чыгар — деп абыс айтты.

— Кайсын, батюшка.

Абыстын' эмегени эн'ирде дьиир курсагын база салып берди. Олор бир—эки катап сузуп дьийле, столдон' туруп бастылар.

Дьалчызы бойынын' тонын тежёгин алып басты.

— Сен кайдар? — деп абыс дьалчызынан' сурады.

— Кайдар? Слер, батюшка, эн'ирдеги курсактын' кийнинде дьадып уюктаар учурлуун бойыгар да билеригер ийне.

Таскактын' алдына барала тан' атканча ла уюктады.

Онын' ла кийнинде, бир ле отура кюнюне дьиир курсакла дьалчызын кюндюлейтенин абыс токтотты.

Сурактары.

1. Абыстын' ач болгоны кажы тужунда айдылып дьат?

2. Чёрчөктө дьалчыны кандый көберлю айдып дьат?

3. Ачап абыстар керегинде чёрчөкти таап кем айткан? Бу чёрчөк айдылганы аайынча каруу берип болор бо?

И. А. Крылов

(1768—1844)

Иван Андреевич Крылов бай эмес дворяниннин билезинде чыккан. Крыловтордо бойлорынын ээлеп турган дъери дъок болгон. Адазы дезе офицер службазын артырып, кичинек чиновник болуп алган. Адазы ёлгён кийининде билези сюрееп чучурап турган. Келер ёйдё басня бичиир Крыловко 10 дъаш болуп келерде, ол бичик кёчире бичип курсагын азыранган. 15 дъашту болуп келеле, ол Петербуртта иште болгон. Школдын юредюзин Крылов качанда кёрбёгён. Баштапкы комедия деп произведениени Крыловтын 15 дъашту тужунда бичиген.

Ол бойынын озогы произведениелеринде дворянский общественны шоодып турган.

Ол ёй тужунда Крылов база ёскё дё кёп писательдер чилеп ок, полицияга истедиш туратан. Онын керегинде, ол бойынын писательский ижин бир кезекке токтодып салган.

1806 дъылдан ала, Крылов басня бичеечи болуп турганы текши билдирди. Ол бойынын баснязында, кижидьорюминде дъедикпестерин: ачкёзин, дъылбын дуужын, мактанчыгын, тёгюнчизин, кижидьюни дъогын, онон до ёскё коомойын бичиген. Бичиирде улустын ордына басняда мал кушты: бёрюлерди, тюлкюлерди, ийттерди онон до ёскезин алып турган.

Крылов 200-тен ажыра басня бичип салган. Олордын кёп дъаны дъер юстюнде албатыга ончозына иле дъарт.

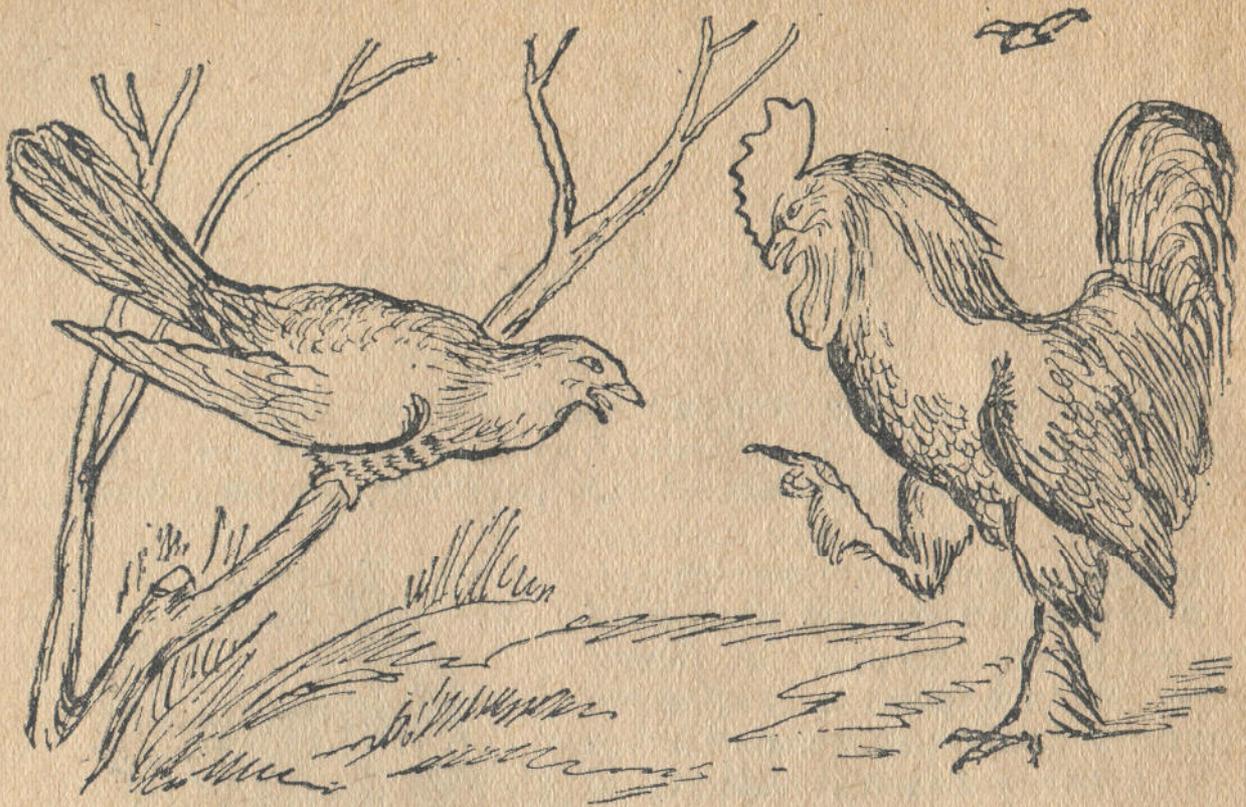

Кююк ле Пётюк.

— «Менин дъакшы Пётюгим, кандый дъараш юнле кожон доп дъадын!»

— «А сен кююгеш, дъаркыным менин, Юнинди кандый коо чёйюп дъадын»: Бастыра агаш ортозында сендий кожончы дъок!»

— «Сени, менин кумычагым, угарга качанда белен».

— «Сен дезе менин' эн' дьараш кумум,
Кожон'добой барган'да, юнин' угарга,
Дьян'ыдан' баштап кожон'доорын'ды сакып болбойдым».

Андый юн кайдан' келип туратан?
Дьарык та, чичке де ёткюн де!
Дье слердин' бюткен угыгар андый:
Бойыгар дьяан эмес те болзогор,
Кожон'ыгар соловейдийнен' де артык!

— «Спасибо, кум: менин' акту сезим,
Сен райдын' кужынан' да артык,
Мыны ончозына керелеп айткадыйым».

Ол орто кайдан' да кучыяк келип айда — салды:

— «Надылар,
Слер бойы-бойыгарды тамагыгар тунганча да мактазагар,
Слердин' кожон'ыгар коомой!..»

Ненин' учун, килинчектен' корукпай,
Кююк Пётюкти мактап дьат?
Ол Кююкти мактап турган учун.

Сурактары:

1. Кююк пётюкти ненин' учун мактап дьат. Баснянын', сестёриле каруун айдыгар.

2. Пётюк ле кююк чынына алза канайда кожон'доп дьат? Олордын' бойы-бойлорын чын мактаган деп айдарга дьараар ба?

3. Дьылбын'дууш кылыкту кижги айдылып турган ёскё басняны айтып беригер.

4. Басняны эки кижги эрмектежиш дьаткан болуп кычырыгар.

Карга¹³ ла Тюлкю.

Каргага кудай кайдан да бир болчок курут ийди.
Карга барып чибиге отуруп алып,
Дьян'ыла ажанарга шыйдынып алган,
Курудын тиштенип сананып отурды.
Ол орто качашкан, тан'ма Тюлкю дьуугында дьелип отурган;
Кенетийин куруттын дьыдына Тюлкю токтоой тышти.
Тюлкю курутты кёрюп ийди, — Тюлкю курутка ач-кестенди.
Тан'ма агаш дьяары ён'ёлёп келип дьат;
Куйругыла булгап, кёзин Каргадан албай,
Тыналбай да дьякшынак — тату куучындайт:
«Кёркийим сенин дьякшын'ды!
Адаан'да мойын бол кёзи десе кандый!
Бюдююн'ди куучындаза сран'ай чёрчёк болор!
Дьумы кандый дейсин', тумчугажы кандый!
Юни, дьартла сюреем дьякшы болбой кайсын.
Кожон'доп бас кёёркийим, уялба!
Дье сен менин сыйыным,
Мындый дьяраш бололо, кожон'чы болзон',
Сен бистин куштардын кааны болор эдин'!»
Онойып мактаганына карганын бажы айланды,
Сюгюнсенинен тыныжы кедьиринде буула берди, —
Тюлкюнин мекелеп мактаган сестерине,
Карга бар—дьок тамагыла каркылдап ийди:
Куруды тюже берди—оныла кожо,
Андый качашкан-тан'ма кача барди.

Сурактары:

1. Тюлкю ненин учун карганы тегюн сестерле мактап дьат?
2. Тюлкю карганы мекелеп ийерге кандый тегюн сестер дьууп алган?
3. Тюлкюнин айтканынча, карга чын ла андый дьяраш, юни де сюреем ёткюн бе?
4. Тюлкю карганы мекелеп алды ба? Ол бойынын мекезиле бойынын керегин бюдюрп алды ба?
5. Крылов каргала кандый улусты кергюзип дьат, тюлкюге кандый улусты келиштире айдып дьат?

Таскаду.

1. Бу берилген шююлтелерди, басняда бу шююлтелерди айткан эрмектерле солуп бичип алыгар:
 - а) Тюлкю тюрген дьяжына берди.
 - б) Тюлкю курутты дьиерге сюреем кююнзеди.
 - в) Тюлкю карганы дьярашсынып дьат.
 - г) Сен сюреем дьякшы кожон'доп дьадын'.
2. Баснянын сестеринен кичинекепкекен ле эркелеткен сестерин чыгара бичип алала, олар кандый сестерден бюткен, ол сестерин ордына тургузыгар.
3. Карганын тыш бюдюн дьартап бичигер.

Эки бочко.

Эки бочко барып дьатты: бирюзи аракылу,
Экинчизи
куру.
Баштапкызы, табыш дьоктон' дьолын алып, араай
Барып дьатты.

Экинчизи сыр-ман'ла барып дьат;
Барып дьатканына табыш кюзюрт болды.
Тозын куюндалып буркурады.

Ёдюп дьаткан кижидьалтанып турар болды.
Оны ыраактан' уккан кижидьайтты.
Куру бочко кандыйда табышту болзо,
Онын' тузазынын' дьааны баштапкызындый эмес.

Кем юзюк дьоктон' бойынын' кереги
Керегинде кыйыгырып турган болзо,
Ол кижиден' туза ас болор.

Сурактары:

1. Басняда куру бочко керегинде не айдылып дьат?
2. Айланцыра турган немелерге ол кандый болуп билдирет? Баснянын' сестериле айт.
3. Бочконун' курузын бичип, Крылов кандый кижини электеерге санапкан?
4. Куру бочко ло дьорыкчы-баканын' тюнейи незинде?

Таскаду.

Баснянын' эн' учурлу шююлтелерин бойыгардын' сестеригерле бичип алыгар.

Кеп сестёр.

1. Тилинин' юстюнде мет, тилинин' алдында топ.
2. Кол колды дьунуп дьат, дьаман-мекечи дьаман-мекечини дьажырып дьат.
3. Кевтёгөн, дьунган, гладить эдиш, тюрюш, кататътаган, мынын' ончозын тилле эткен.
4. Куру бочкодо табыш кеп.

Таскаду.

Кажыла кеп сести, билер басняларыгарга келижерин айдып беригер.

Крестьянин ле дьалчызы.

(Басня.)

Карган-крестьянин батрагыла эки
Эн'ирде, ёлён', ижинен' айылы дьаар
Дьанып барып дьада кенетийин,
Тумчук тумчукка тийе аюга табарды.

Крестьянин кыйыгырарга дьеткелкте,
Аю онын' юстю орто чурап барды.
Крестьянды аайы дьок уужай берди,
Ан'дандырып, бузар дьерин талдады.
Карганга ёлюм келди.

— «Степанушка, кёөркий, айрып ал! —

Аю алдынан' батрагын кыйыгырды.

Бёкё дьалчы турган бойынча

Бар-дьок кючин тартынды,

Аюнын' бажын малтала дьара чаап.

Ичин айрушла дьырта кадады.

Аю огурган бойынча барып тюшти:

Менин' аюм ёлюп дьадыры.

Дьеткерден' айрылган крестьянин туруп чыкты,

Батрагын аайы дьок адылды.

Кёёркий Степан алан' болды.

— «Дьаманым таштагар-айла ненин' учун?»

— «Тенегин'нен' неге сюгюнип,

калды тенек сен,

Айруштап ла турарын' белен;

Аюнын' терезин юреп салдын'!»

Сурактары.

1. Эзиле кандый дьеткер болды?
 2. Оны дьеткерден' кем, канайда айрып алды?
 3. Ээзи качан дьеткерге кирерде, дьалчызыла канайда эрмектешкен? Дьеткерден' айрылган кийинде канайда эрмектешкен?
 4. Ээзи дьалчызын канайда «кюндюледи»?
- Ол дьалчызына ненин' учун андый болгонын неле дьартаар?

Таскаду.

Басняны кёчторип бичип дьада, кандый действияны айдып турган сёстөрүн чийио тартып темдектегер: **кыйыгырарга дьеткелкте, чурап, бузар.** Бу сёстёрдин' шююлтезин дьартап беригер.

А. С. Пушкин.

(1799—1837)

Александр Сергеевич Пушкин — озогы чактын' орус литературада гениальный поэт болгон. Бистин' эмдигиде ёйдин' писательдери Пушкиннен' юренип дьат.

Ол дворянин ле помещик болгон, крепостнойлорлу, владениелю болгон. Дворян улустардын' ортозында, эн' юренген ле передовой (озочыл) кижиге болуп бодолгон.

Пушкин, бойынын' кезик произведенийлеринде кааннын' дьянын' дьаратпай, анда крепостной право крестьяндарга ууршыралу болуп турганнын' бичиген.

Стихтарында онойып дьалтамчызы дьогынан' бичиген керегинде, каан Пушкинди столицадан' сылкага ийген.

Пушкин сылкада бир канча дьыл дьаткан. Ол бойынын'

сылказы ёйинде, мынан' ары берилип дьаткан «узник» деп стихотворениясын бичип салган.

Пушкин черчектерле дьылбиркеп, оморды бойынын' няязы Арина Радионовнадан' угуп алып, художественный эдип дьазап турган. Андый черчектердин' тоозына, «Абыс ла онын' Балда деп дьалчызы керегинде» — деп черчек кирип дьат.

Пушкин, бойынын' дьюрюминин' учына дьетире, полицияга истедип дьюрген.

Пушкин 38 ле дьашка дьетире дьюрген. 1837 дьылда оны бир Дантес деп офицер дуэльде ёлтюрүп салган.¹⁾

¹⁾ Дуэль — Эки ёёркёшкён киши эки бойы чыгып, ан'ылу эдип адыжы ёлтюрүжетени. Андый дьян' феодальный обществодон' арткан. Оны Совет дьябурулап дьат.

Абыс керегинде ле онын' Балда дьялчызы керегинде чөрчөк.

I.

Ман'дайы чырчыйган
Абыс дьуртап дьаткан.
Дьюзюн — дьюкпюр товарды,
Абыс базардан' кёрөргө барды.
Уланганын бойы билбей тура,
Балда туштады абыска.
«Неге, батышка, эрте турдын',
Нени кичееп бедирейдин'?»
Абыс онын' каруузына:
«Казанчы, малчы, ус болгодый,
Дьялчы меге керек эди,
Кирезинде дьялы онын'
Дьялчыны кайдан' табар?» деди.
Айдарда Балда каруузына:
«Сеге дьякшы дьялчы болуп,
Киченип сюрекей кююнзеп,
Мен иштейин ок деди.
— Дьялы учун дьыл бажында
Юч катап чертейин ман'дайын'а,
Курсак эдип дьиирге,
Полба ажын бер меге».
Абыс санаркай берди,
Ман'дайын тырмап турды.
Чертиш чертиштен' башказын билип
Керде-марда — орус сёскө иженип,
Балдага абыс айдат: «Кем дьок.
Бис экюдин' ачыныжарыс дьок.
Менин' айылыма дьядып кёр,
Кичеемел чыйрагын' дьетирип бер».

II.

Абыс айылында Балда дьадат,
Саламга бойы дьядып уюктайт,
Тёрт кижинин' ажын дьиип,
Дьети кижинин' ижин' иштейт;
Тан' дьярыгалакта ончозы бидьеде,
Адын дьегет, кыразын сюрет,
Печке одурат, ончозын белетейт,
Дьымыртка кайнадып, кагын арчыйт.
Абыстын' эмегени Балданы мактайт,
Кызы Балданы кёрө кунугат,
Уулы оны адьа деп айдат;
Каша кайнадат, балдарын соододот.
Дьян'ыс ла абыс Балданы сююбес;
Оны качанда дьярадып мактабас.

Дьаантайын сананганы
Дьал төлөри болуп турды;
Сй ёдюп турат, срок дьууктайт.
Абыс курсак дьиип ичер кююни дьок,
Уюктабай санаркаары коркуш:
Ажындыра ман'дайы тызырайт.
Учында абыс эмегенине айдат:
«Андый-мындый дьеткер болды
Мынын' аргазына нени эдер» деди.
Юй улустын' санаазы тапкыр,
Дьюрген сюмеге амтажыган.
Абыстын' эмегени айдат: «Акыр,
Андый дьеткерди кыйыштырар,
Менде дьакшы сюме бар:
Балдага чыдабагадый иш бер,
Оны чокым бюдюрерин некеп тур.
Оныла ман'дайын'ды дьеткерден' айрырынын',
Балданы дезе дьалы дьок ийе берерин'».
Абыстын' дьюрегине сюгюмчи болды,
Балда дьаар дьалтанбай керер болды.
Бир ёйдё кыйыгырды: «Келзен' де бери,
Чындык дьалчым Балда уксан' — деди.
— Ёлёрдин' ёлгёнчё кермөстөр меге,
Калан төлөөрине сөс берген эди.
Артык астам керек дьок то болзо,
Дье юч дьылга алылбаган акча омордо
Азыланып арткан эди.
Полба ажын'ды сен дьиип алзан',
Көрмөстөрдөн' каланды дьууп берзен'».

III.

Балда, абысла тегинен' чечеркешпей,
Барып талайдын' дьаказына отурды;
Анда армакчыны ол кичееп толгоп,
Учын онын' талайга суулады.
Талайдан' карган Эрлик чыкты:
«Сен, Балда, биске не керектю келдин'?»
— «Дье бу армакчыла талайды чырчыйтып,
Слерди, каргышту уктуларды корчойтып
Саларга саннып отурум».
Карган эрлик кунуга берди.
«Андый калап ненин' учун болгон?»
— «Ненин' учун дейдин' бе? Слер калан төлөбөй
Тургускан ёйин ундуп салала,
Ёйине юзе төлөбөй туругар;
Эмди биске коот болор,
Слерге, ийтерге, улу тюбек болор».
— «Акыр, Балдачак, талайды чырчыйтпа,
Бастыра каланды аларын' удабай.
Сакып ал, уулымнын' уулын ийеин».

Балда сананат: — Онызын мекелеш
Төгюндеп саларга мёр эмей! — деп.
Элчи көрмөзөк чыгып келди,
Торо кискедий маарай берди:
«Эзен, Балда, эр кижичек;
Кандый калан сеге керек?
Калан керегин чакка укпадык,
Мынайда көрмөстөр кунукадык.
Дье, кем дьок — алгайын', дьян'ысла,
Бис экюдин' дьебис болзын ла,
Мынан' ары артык сагыш болбозын:
Бис экюдин' кемибис талайдын'
Дьяказын эбире озолоп келгежин',
Каланды бастыра алатан болзын,
Бу керек ёткөнчө анда талайда,
Каланды бастыра белетеп салар.
Балда сюмелю каткырды.
«Сен нени санандын', чындап?
Менле, Балданын' сран'ай бойыла,
Марган эдерин' сенин' кайда?
А-даан' кюлюкти ийгендер!
Акыр менин' кичю карындажымды,
Бого эмеш сакып ал».
Дьюугына агашка Балда барып,
Эки койонды тудуп, таарына салып,
Талай дьяар ойто дьюуктап келди,
Талай дьяказынан' көрмөсти тапты.
Балда койоннын' бюрюзин чыгарып,
Кулагынан' кабыра тудунып:
«Бистин' балалайкага бидьелеп көр;
Сен, көрмөзөк, эмди тура дьиидек,
Мениле маргаан эдерге чинен' дьок —
Ого тегине калас ёй ёдөр,
Менин' кичю карындажым озолоп көр.
Бир, эки, юч! дьедижип көр».
Көрмөзөк лё койонок дьярыштылар.
Көрмөзөк талайды дьякалай дьюгюрди,
Койонок десе айылы дьяар уланды.
Талай дьяказын орой соккон эмди,
Тили уштулган, тумчугы кан'кайган,
Көрмөзөк келди, тыналбайт,
Бастыра бойы суу, табажыла арчынат,
Балдала керек бютти деп сананат.
Көрсө — Балда карындажын сыймап,
«Менин' сююген карындажым,
Арый бердин'! Тыштанып ал, эркем» —
Деп эркеледип айдып отурат.
Онын' карындажын кыя көрюп,
Көрмөзөк мен'денди,
Куйругын минип, сран'ай дьобожыды.

«Акыр, каланга барайын» — деди.
 «Тюбек! Мени кичю Балда
 Акалап салды дъарыжала»
 Деп, таадазына айдып турды.
 Карган эрлик ал-сананды.
 Балда десе мында талайды
 Айы-бажы дъок табыштадып,
 Кумак-балкажына алыштырып,
 Ары-бери толкулатты.
 Кёрмезёк чыга конуп: «Токто ёбёгён,
 Сеге каланды бастыра ийер.
 Дъан'ыс уксан'. Бу агашты кёрдин' бе?
 Бойын'а тан'ма талдап ал.
 Кем агашты урагынча таштап ийзе,
 Ол каланды алар болзын.
 Не? Колын' чыгар деп коркудын' ба?
 Нени сен сакыйдын'? деди.
 «Дъок, ол булуты мен сакыйдым;
 Анар агашты чыгара чачадым,
 Онон' слерди, кёрмёстёрди, дъоткондоп баштайдым».
 Кёрмезёк коркый ла качты тадазына
 Балданын' дъен'юзин айдарга,
 Балда десе талайды база табыштадат,
 Кёрмёстёрди армакчыла коркудат.
 Кёрмезёк талайдан' база чыкты:
 «Сен неге калдыурып турадын'?
 Калан болор сеге керек дезен'...»
 «Дъок, эмди мен шаайдым,
 Марган аайын бойым айдадым,
 Онон' сеге, ёштючек, дъакарадым.
 Сенин' кючин'ди кёрелик.
 Ол ак боро беени кёрдин' бе?
 Оны барып кедюрюп кер,
 Онон' оны дъарым верста апар;
 Беени апарзан', калан сенин' болгой;
 Апарып болбозон', калан менин' болгой».
 Кёркий кёрмезёк, бее алдына кирди,
 Тыкчыраят, тын'ыдынат,
 Беени ёре кедюрюп ,эки алтады,
 Ючинчизинде дъыгылып, буды сынды.
 Балда десе ого «Тенегин'ди сенин'
 Кайдар бисти ээчип дъюткюйдин'?
 Колло до беени апарып болбодын',
 Мени эмди кёрюп алзан'
 Будумнын' ортозына кыстап апарарым» —
 Деп айдала, Балда,
 Беени дъайдакка минип алала,
 Верста дьерди ман'татты,
 Ээчий тозын буркурай берди.
 Кёрмезёк коркуган бойынча,

Ол кирези дьен'ю керегин айдарга,
Мен'деп барды таадазына.
Кёрмөстөр бирге дьуулгылады,
Арга дьок — каланды толо дьууды.
Онон' Балдага таарын коштоды.

IV.

Көгюзин кен'идип Балда келет,
Көргөн абыс туруп чыгат.
Эмегенинин' кийнине дьажынат,
Коркунып куды чыгат.
Балда оны мынан тапты,
Каланды берип, дьалын некеди.
Көөркий абызак
Ман'дайын тутты ок:
Баштапкы чертиштен',
Абыс потолокко дьетири калыды;
Экинчи чертиштен'
'Абыстын' тили тартылды;
Ючинчи чертиштен'
Карганнын' санаазы чыкты.
Балда дезе маказынып:
— Абыс кижиге, сен он'ойды
Сюрюжип дюрбе» — деп айтты.

Сурактары.

1. Чөрчөктин' авторы кемнин' дьянында—абыстын' дьянында ба, айса Балданын' дьянында ба? Пушкин абысты кандый аялгалу эдиш дьат, Балданы кандый аялгалу эдиш дьат?
2. Пушкиннин' чөрчөгинде абыс, крестьяндардын' айдыш турган чөрчөгиндегидий ач-көс пө? Ач-көзи незинде?
3. Абыстын' эмегени абыска канайда болужып дьат?
4. Чөрчөктө Балданын' канайда иштегени керегинде айдылган?
5. Бу чөрчөктө нези чын эмес, фантазия чын болоруна тюн'ей бе?

Ач-көс абыстын' керегинде кеп сөстөр.

1. Абыстын' кестери ач, колы кармадууш.
2. Абыска сноп то болзын, обоо до болзын — ас болор.
3. Сыра кайнадыш алза — абысты чыгара сюрюш те болбосын'.
4. Абыс карамы карман куру болгондый.
5. Кажы кижиге ёлюм, абыска дезе мөр.
6. Юниле улун турар, дьюрегиле дезе пирог сакын турар.
7. Дьер ётөк сюрюш, абыстар карын сюрюш.
8. Крестьяндардын' колдору торсогонына' абыстар да тою дьадат.

Сурактары.

1. Бу кеп сөстөрлө Пушкиннин' абыс ла онын' Балда деп дьалчызы керегинде чөрчөклө кандый колбоо бар?
2. Бу кеп сөстөрдөн' кажылары, абыстын' ач көзи керегинде крестьяндардын' айдыш турган чөрчөгине келижиш дьат?

Кюс.

Тен'ери кюсле тынып турды,
Кюн чалыыры ас болды.
Кюн там кыскара берди.
Дьараш бюрлю агаштар,
Кунукчыл шуултту бюрин тюжюрет.
Дьалан'га туман дьайылып турды.
Дьаан табышту ююр кастар,
Тюштюк дьаар чөилип турды:
Дьеткил дьууктап келгени,
Кунукчыл ей дьууктап турды.
Качан ок ноябрь эжикке келди.
Ноябрьдын' келгени билдирди.

Соок барын'кыйда, тан'дак турды;
Агаш тайга иштер тымыкты;
Бөрю дьолго чыга басты;
Бойынын' ач тижи берюзиле кожо,
Оны сескен ат, юркюп койтыгат.
Орой дьорыкчы кыр ёрё ман'тадып дьат;
Тан'дак дьарыгыла тан' эртенде
Уйларын пастух чеденнен' чыгарбайт
Тал тюш болуп та келерде,
Олорды дьуунадып, рожок комызы кычырбайт.
Туранын' ичинде кожон'доп,
Кыс бала учук иирет.
Кышкы тюннин' некёри, —
Такпай' онын' алдында дьызырада кюйет.

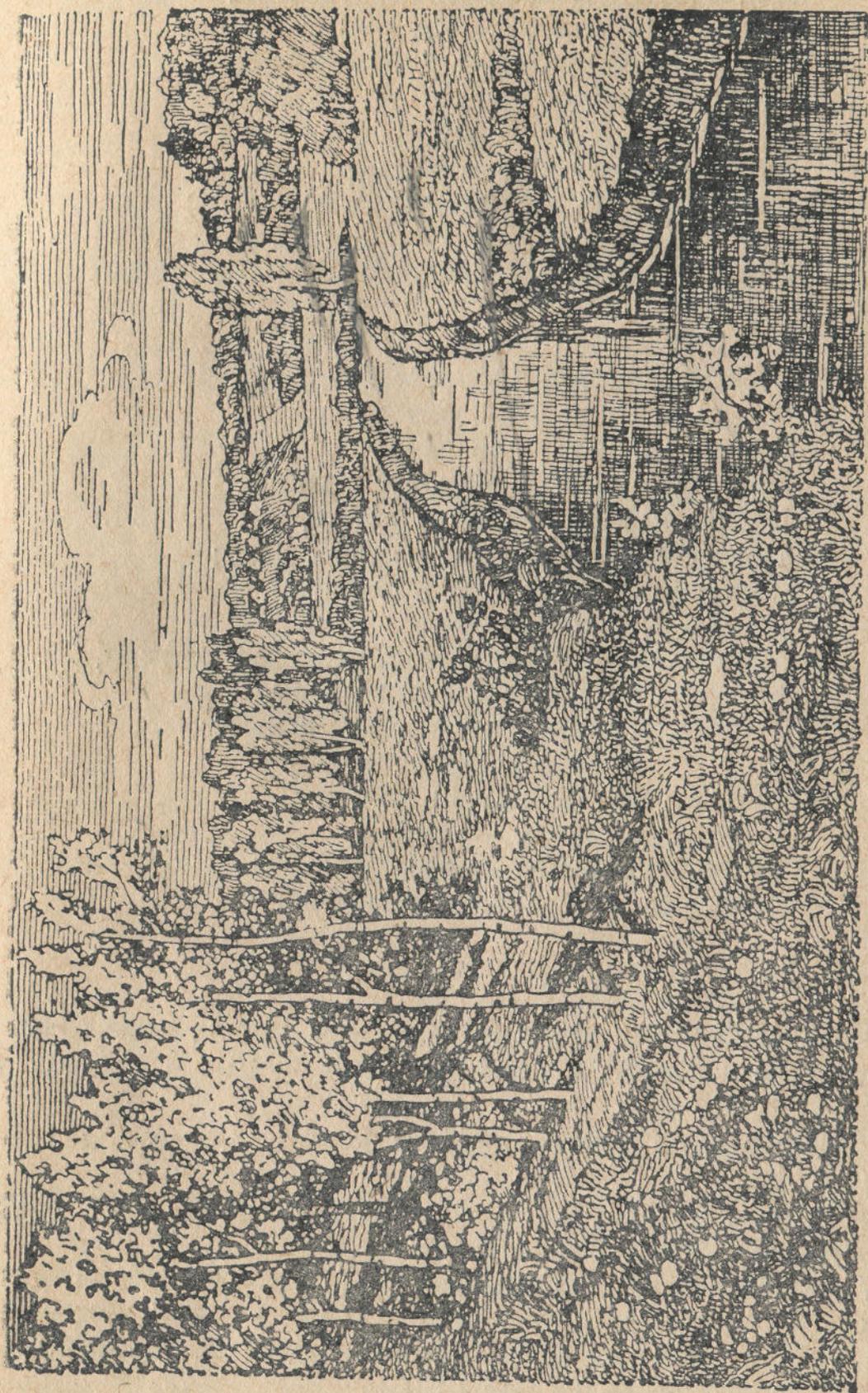
Сурактары.

1. Пушкин бойынын' стихотворениязында кюски природанын' кубу-
лып турган керектеринин' кандыйын темдектеп дьат?
2. Булуттарды, агаштын' бюри тюшкенин, куштардын' дьанганын ол
кандый сөстөрлө айдып дьат?
3. Крестьяндардын' трудовой дьадынында кюс кандый кубулталар
эдиш дьат? Онын' керегинде стихотворенияда, кажы түжунда, канайда
айдып салган?

Таскаду.

Стихотворенияны бичип алала, предметтердин' качествомын анча-
дала тын' көргүзүп турган бюткөн аттардын' алдынан' чийю тартып тем-
дектетер.

Дьаан табышту ююр кастар,
Тюштюк дьаар чөилип турды:
Кунукчыл ей дьууктап келди.
Качан ок ноябрь эжикке келди.
Ноябрьдын' келгени билдирди.

Кюс.

Худ. И. Левитаннын' картиназы.

Кыш.

Булуттарын каталыштыра айдаган,
Тюндюк тала огурды — база кышта
Дьалтыр — дьараш дьедип келди.
Келип дьайыла тюжюп; дуб агаштын'
Будагына болчоктой селбектенди;
Тён' дьерлерде, дьалан' дьерлерде,
Толку кептю-кебистий дьада берди;
Акканы билдирбес суу дьараттарын,
Кеёшпёк дьуурканла тюзедип салды;
Соок дьедип келди. Ого десе бис,
Эне-кыштын' кубулгастарына сюгюндибис.

Кыш!.. Крестьянин сюгюнет,
Чанак дьолын дьан'ыртат;
Онын' адычагы кар сезип,
Дьюк арайдан' кюйбюстеп дьат;
Кеёшпёк карды бюрте согуп,
Тюргени сюрее чанак келип дьат;
Некейлю, кызыл кур курчанган,
Ямщик чанак бажында отурат.
Мында Жучказын кол-чанакка отурыскан,
Бойын ат эдип дьегинип алган.
Дворовой уулчак дьюгюрп дьюрю;
Бойынын' баштагынан', улам,
Сабарларын южютти:
Колдоры сыстап та турза,
Ого каткымчылу болды.
Энези оны кёзнёктён' кезетти...

Сурактары.

1. Поэт кандый тынду неменин' дьюрюмин, кышла кожо бичип дьат? Стихотворенияда олордын' кандый болгонуын кандый сестёрлө айдып дьат?
2. Пушкин кандый эрмектерде соок керегинде, салкын керегинде айдып дьат?
3. Кыштын' келгенине кем, ненин' учун сюгюнип дьат? Онын' керегинде Пушкин канайда айдып салган?
4. Бу мындый строкторды адыктагар: («Кюс» деп стихотворенияда) Такпай онын' алдында дьызырап кюйет. («Кыш» деп стихотворенияда) Дворовой уулчак дьюгюрп дьюрю. Эмдиги ёйдёги поэт бойынын' бичигенинде онойдо ончозын бичип болор бо?
5. («Кюс» ле «Кыш» деп стихотворенияларда) Крестьянин иште сюгюнчилю дьюрген деп бичигени, ол тужунда крепостнойдын' ижине дьюрюмине керё алза, келижер бе?

Узник.

Мен—кыйында ёскём, дьаш кан кереди,
Темир кёзнёктю, чыкту кыпта отурум.
Кунукчыл нёкёрим канат дьайынып,
Кёзнёк алдында канду курсак чокыйт.

Чокуп та, чачып та кёзнёк дьаар кёрди.
Менле дьан'ыс шююлтелю турган чылап,
Кёзиле, кыйыгыла мени кычырды.
Айдарга сананды: «Учуп баралы!»

«Бис дьайым куштар: учатан ёй келген!
Булут ары дьанына, мён'кю кырларга,
Талайдын' кёгёрип турган дьакалар дьаар,
Салкын ла мен дьюрген дьерге учалдар!»

Сурактары.

1. Узниктин' дьайым дьюрюмге чыгарга амадуун кандый сёстёрлө айдып салган?
 2. Узник ле кан кередени тюндештирип, поэт нени айдарга дьат?
-

Дьаскы дьан'мыр.

Кызыл дьалбыштый
Тан'дак кюйюп дьат;
Дьердин' дьюзинче
Туман дьайылат.

Кюннин' чогына
Кюн дьаранды,
Туман кырлан'нан'
Бийик кёдюрилди.

Оны койылтып,
Кара булут ётти.
Кара булут,
Соок кептенди.

Соок кептенип,
Неме санангандый,
Төрёл дьерин,
Эске алгандый...

Оны салкындар
Учурып алып,
Дьер юстюле
Дьер—сайын апарар.

Ол бойыла
Кюкюрт—салкын,
От—дьалгын
Солон'ылана берди;
Онын' бажында
Дьайыла тюжюп,
Кюкюрт бололо,
Тёгюле берди.

Козыр кёс дьажындый
Дьяан дьяашла,
Дьердин' элбек
Тёжине тюшти.

Кырдын' бажынан'
Кюн чалыды,
Дьер сууды
Тойо ичип алды.
Ток болды.

Көгөрө берген
Дьялан'дар, садтарды,
Сельский улус
Көрюжи дьетпей дьат.

Таскаду.

1. Стихотворенияда: **булут дьуулуп дьат, кюкюрт тын'ып дьат, дьян'мыр дьяап дьат**, дегенинин' ордында айдылыш турганы не?

Стихотворенияны кёчүрүш бичийле, предметтин' эмезе кандый болуп турган керектин' качествозын тын' дьарташ турган бюткен аттарын алдынан' чийю тартып темдектегер.

3. Бу **дьюзи, тёжи, ичип ток болды, соок кептенди** деген сестёр не учурлу айдылыш дьат? Бу сестёрдин' учурлары аайынча келижер шююл-телю эрмектер бюдюригер.

Бу **дьюзи, дьер, дьердин' тёжи, дьер ичип алды сууды тойгончо кара булут, соок кептенди, кырлар бажынан' бийик деп сестёрди Кольцов сестёрдин' бойынын' шююлтези аайынча берилген бе, айса кандый бир неменин' ордына солуп берген бе?**

Бу мынан' кёргөндө тынду немелер ле тыны дьок немелер кандый темдекле бойы-бойына дьууктажып дьат?

Дьаскы суулар.

Дьалан'да карлар кажайып дьатканча,
Суулар дьаскыда шуулап дьат —
Агып дьада, уйкудагы дьараттарды, —
Уйгузып, суула чайбап турат, —
Олор текши дьарлап айдат:
«Дьас келип дьат, дьас келип дьат!
Бис дьан'ы дьастын' элчизи,
Ол бисти озолодо ийген».
Дьас келип дьат, дьас келип дьат!
Майдын' дьылу кюндеринде
Канады кызыл хороход, онын'
Кийнинен' сюгюнчилю баргылайт.

Сурактар.

1. Поэт нени «дьастын' элчилери» деп айдып дьат?
2. Дьаратты ненин' учун «уйкуда» деп, айдылып дьат?
3. Баштапкы строчкаларда кандый дьас керегинде айдылып дьат?
4. Тюрю кижинин' кандый неме эдиш дьатканын поэт сууга, дьаратка, дьаска, майдын' кюнине апарып келиштирген?

Таскаду.

1. Кёчюрүп бичийле, шююлтезин бир немеден' бир немеге кёчүп дьаткан сөстөрүн, алдынан' чийе тартып темдектегер.
 2. Дьаратты ненин' учун «уйкуда» деп, айдып дьат? бичигер.
-

Эртен тура кёлдин' дьаказында.

Аяс кюннин' тан'ы келип,
Дьылу салкын араай эзинделет.
Дьалан' килин'дий көгөрип,
Кюнчыгыжы тан'дакталат.

Дьаш корболо рацит,
Дьараттарын кюрелейт.
Дьюзюн-дьююр отторло,
Кёлдин' суузы мелтирейт.

Кёлдин' азыранты юр куулары,
Кюннин' кёрингенине сююнет,
Амыр энчю бойлоры,
Сууга тапту дьюскюлейт.

Бирюзи канадыла дьалкулу,
Канадыла талбынды, —
Кенетийин айландыра,
Тон'ыс дьараш чык чачылды.

Кемезин рациттен' буулап салып,
Эр улустаан' эки кижин.
Сас ёлён'нин' дьуугында
Шююнин дьюк арайдан' чыгарат.

Чыбык адын минип алган,
Ак чамчалу эки уулчак,
Кюнге сран'ай кюйюп-калган,
Дьюгюррип дьат дьылан'аяк.

Тери козыр тамчыла тегюлген,
Дьюстери дезде изип турат;
Дьардак каткырып айтканынан'
Юндери ёткюн угулат:
«Дье дьарыш эделик!»
Баштактарга кызычак,

Таскаду.

Дьалан' килин'дий көгөрип,
Кюнчыгыжы тан'дакталат.

Кандый строчкалардын' учтары рифм болуп тюн'ей айдылатанын
кёчюрип бичийле, бойы бойыла рифм аайынча келижип турган сестёрдин'
алдынан' чийю тартып салыгар, олордын' согулталарын тургузып
салыгар.

Дьыра ортозынан' кюйюнип,
Шыгалап кёрюп турат.

«Чыгарып дьат. Чыгарып
| дьат!»

Уулчактар кенетийин
| кыйыгырышты.

«Лине ле чортон балыкты,
Дьеткилинче туткан болор».

Дьадагай дьарат кырында,
Шююн кёрюнип келди.
«Дье кудайбыла кактазан'ла
Кёрюп мыны не турар».

Дьаскы койон чылап
| бороргон,

Кюрдек дьалбак тештю,
Узун буурул сагалду,
Карган ёбөгөн онойдо айтты.

Балыкчылар эптю дьёптю,
Суулалган шююнди
| чыгардылар.

Кумактын' юстюнде кёп
| тоолу,

Окунь, леньки балык
| туйладылар.

«Бир кюнге дьедер» дежип,
Балдар сююнчилю
| кыйыгырдылар.

Сийе базып отургылап,
Балыктарды таарга дьуудылар.

Аяс кюннин' тан'ы келип,
Дьылу салкын араай эзинделет;

Н. А. Некрасов.

(1821—1877.)

Николай Алексеевич Некрасов, качан крестьяндар помещиктердин колында крепостной болуп турган тужунда дьаткан дьуртаган болгон. Ол «крестьяндарды божодоры» деп адалачы болгон тужунын керечизи болгон.

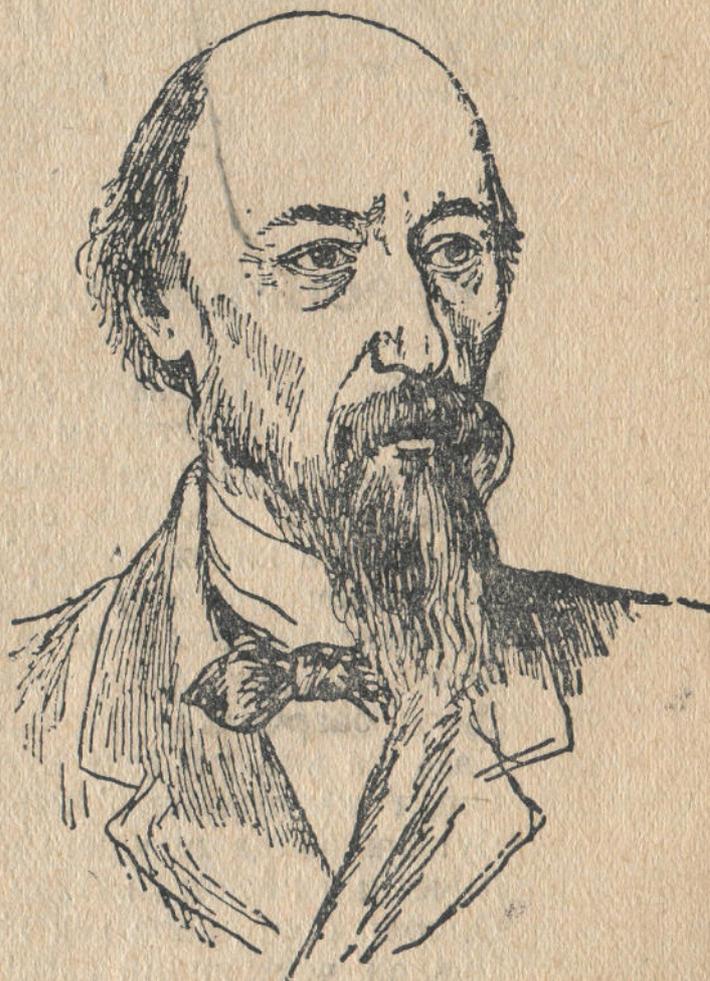
Онын бала тужы Волганын сол дьаказында Грешнева деп деревняда адазынын имениязында ёткён.

Келер ёйинде поэт болотон Некрасов, помещиктер ле анчадала онын адазы крестьяндарды канайда тудуп кыйнаганын, дьеткил кёрюп алган. Некрасов крестьяндар ла крестьянардын балдарына дьуук туруп, оlorдын уур дьорюми керигинде бичип турган.

Некрасов бойынын «Крестьяндардын балдары» деп стихотворениязында балдардын кичинек, тужундагы ижин, оlorдын дьилбююн дьартап дьат. «Деревнянын кулагы» деп стихотворениязында Некрасов деревнядагы кулактын чындык дьюзин ачып, ол бойынын дьёёжезин канайда дьууп турганнын дьартап дьат.

Некрасовтын произведениялары, крестьяндарды дьайым дьорюмдю эдерге, тартышкандардын эн сюуп турган произведениялары болгон. Онын стихотворенияларын крестьяндар, студенттер кожон доп, тюрмедеги ле каторгадагы революционерлерге де дьедип туратан.

Некрасовтын произведенияларын Владимир Ильич Ленин сурееп сюуп туратан. Надежда Константиновна, Сибирьге Пушкин ле Некрасовтын произведенияларын экелгенин воспоминаниезинде, куучындап дьат. Владимир Ильич оlorды бойынын орынынын дьанында столычакка салып алала, эн ирде катап-катап кычырып туратан.

Крестьяндардын балдары.

Мен базала дөрвөндө. Ан'дап дьоредим,
Бойымнын' стихтарым бичийдим,
Дьен'ил дьуртап дьададым,
Кече ан'дап дьореле, саска базып арыганым.
Кажаганга кирип, калын' уюктай бердим.
Уйгундым, кажаганнын' дьаан дьарыктарынан'
Сюгюмчилю кюн ёткюре чалып турды.
Кююле кюркюлдейт; таскак юстюнче учкылап,
Дьаш баарчыктар чуркуражат.
База да кандый ёскё куш учуп браат,
Онын' кёлёткизинен' карганы таныдым.
Чу! кандыйда шыбраныш... Бу ла дьергелешкен
Кичеенип кёрюп дьаткан кёстёр;
Ончоло боро, кара кёк кёстёр —
Дьалан' чечегиндий алышкан эмтир.
Ол кёстёрдө амыр, дьайым, канча дейзин'!
Олордо дьакшы кююн, сагыш канча дейзин'!
Мен балдардын' кёргөн кёстөрүн сююдим,
Мен тым болдым: кююнине эрке эбелди...
Чу! базала шыбыранды!

Б а ш т а к п ы ю н:

— Сагал!

Э к и н ч и з и:

— Барин деп айтканыгар!..

Ю ч и н ч и з и:

— Слер араай, кёрмөстөр!

Экинчизи:

— Бариндерде ээк сагал болбойтон — эрин сагал.

Баштапкызы:

— Буттарынын' узуну, шерделер ошкош!

Төртинчизи:

— Көрзён', бөрюгинин' юстюнде час бар эмтир'

Бежинчизи:

— Сюреен неме эмтир!

Алтынчызы:

— Илдирмези де алтын...

Дьетинчизи:

— Сюреен баалу неме, байла?

Сегизинчи:

— Кюйюп дьатканы кюн ошкош.

Тогузынчызы:

— Дьааны коркушту ийттин'!

Тилинен' суу тамчылайт.

Бежинчизи:

— Мылтыгын! Көрзён' кош темирлю,

Эки башка чактырмалу...

Ючинчизи (коркуганыла):

— Көрюп дьат!

Төртинчизи:

— Унчукпа, кем дьок! Гриша, эмеш туралык!

Ючинчизи:

— Согор бисти...

Менин' шпиондорум коркудылар,

Кизи келип дьатканын сезеле,

Коозодогы ююр кушкаштардый,

Качып кедери дьюгюриштилер.

Мен тым дьада береримде — база ойто келдилер,

Кестери дьарыкта дьылтырагылайт,

Менде неле бар немемди, юзе көрюп кайкашты.

Оюон', менин' сөзимле мынайда айдышты:

— «Мындый каска менин' аны!

Арыла печкада дьаткадый!

Гаврилала кожо сасла келеле,

Оныла кожо артатан. —

Барин эмес болгодый»... «Угуп ийер, унчукпа!»

О, эрке кулугурлар! Кем оморды,

Дьаантайын көрюп дьат.

Ол, мен бюдюп дьадым, крестьян балдарын сююп

дьат...

Мен олорло кожо мешкелеп, дьорюп туратам:
Дьалбырактарды казып, тён'өштөрди сыймайтам,
Мешкелю дьерлерди, темдектеп аларга кичеегем,
Эртен тура сран'ай таап болбойтом.
«Кёрзён', Савося, кандый дьюстюк!»
Экилебис эн'чейип алала, капканча туттык.
Дылан! Мен ёрё секирдим коронду чагарда!
Савося каткырат: «оптонып тутурдын' — а!»
Дье онын' эчине бис олордын' ёлтюринин береле,
Мостоннын' дьяактарына дьергелей салдыбыс,
Дьяан керек эткенистин' дьарлуун байла сакыды.
Бистин' дьолыбыс дьяан болгон:
Ишмекчи атту улус тозы дьок кёп
Ол дьолло дьоретен
Канава казачы — вологжанин,
Неме кан'даачы, кёктёнчи, тьок согочы,
Эмезе горожанин байрам алдында
Монастырьга бажырат деп барып дьат.
Бистин' кою, азийгы агаштар алдына,
Арып — чылаган улусты тартып туратан.
Балдар курчап келетен: Киев, турок,
Кайкамчык ан'дар керегинде куучын башталатан.
Ишмекчи, бойынын' рубанка, долото,
Эгюлерин, бычактарын, дьяя салат:
«— Кёрюгер кёрмёзёктёр!» А балдар
Канайта кезерине — ологго, кёргюспегер.
Калайлаарына дьилбиркеп,
Ёдёёчи арыганына уюктай бергенде,
Балдар иштеп-кезип, струштап туратан!
Кирени мокоортсо-суткага курчабас!
Ёрюмин сындырып ийерлер-онон' кут-дьок качат.
Бир кезекте бюткюл кюндер ёдетён,
Дьян'ы ёдёчи ле болзо, балдарда да дьян'ы куучын...
— Болор, Ванюша! ойногонун' ас эмес,
Ишке чыгар ойын, эркем, дьетти! —
Дье иш Ванюшага удур дьян'ы дьязанган
Дьян'ыла бурулып келетен:
Адазы дьерди канайда дьярандырып турганын,
Кюбюр дьерге юренди канайда чачып турганын,
Онын' сонын'да кыра канайда дьяранганын,
Мажак канайда сууруп аш торгынганын
Ол адьарып кёрётён.
Белен быжып келгенин серпле кезип,
Сноптоп буулап ригага аппарат.
Кургадып, агашла согуп-согуп,
Теерменде тартып, калаш быжырат.
Дьян'ы ашты бала амзайла,
Дьилбиллю адазыла дьялан' ижине барат.
Ёлён'ён' салып: «чык юстюне, кулугур!»
Ванюшка деревняга каан болуп киретен...

Кыр ёрө чыгып калкып дьат.
Бойын дьаанга бодонып, табылу алтап,
Бир кижжи атты дьединген келип дьат.
Дьаан сопокту, кой терези тон кийген,
Дьаан меелейлю... бойы десе тырмакча кёрюнет!
Дье дворян балдарына кюйюнгедий санаа
Эдерге биске ачу болуп дьат.
Айдарда медальды тескери дьаныла,
Бис ан'дандырып кёрёр учурлу.
Крестьяннын' балазы дьайымга дьюрюп
Оренбей ёзётён болгойзын,
Дье ол, кудаига дьарап ёскёжин,
Онын' ёлёрине бир де чаптык дьок.
Ола'гаш аразынын' дьолын билип,
Ган' атту шугуп, суудан' коркубай дьюргежин,
Дье, онын' учун, оны томонок дьиип турат,
Ол ишле эрте таныжып дьат...
Бир катап мен кыштын' соок ёйинде,
Агаштан' чыккам соок сюрекей тын' болгон.
Кёрзём чырбаалду чанак тарткан ат.
— Эзен уулчак! — «Ары дьолын' ал!»
— Мен кёрзём, сен ёткюре казыр эмтирин'!
Одынды кайдан' алдын'? Агаштан' онызы дьарлу!
Адам кезип дьат, мен десе,
Тартып дьадым, укпай турун' ба?
Агашта малтанын' табыжы угулат),
— Адан'нын' билези дьаан ба?
— «Билебис дьаан, эр улустан'
Ёкиле кижжи: адам ла мен эдибис»...
— Андый ба айса! Адын' кем эди? — «Влас».
— Дьажын' канча болотон? — «Алтынчызы ётти...
Ну, ёлюмтик! — деп дьоон юнле балачак кыйыгырды,
Гискинин силке тартып, тюрген басты.
Ол картинага кюн дьарыда тийип турды,
Баланын' бюдюми ачымчылу кичю,
Бу мындый ончозы, картина болгондый,
Мен балдардын' театрына киргендий билдирлю!
Дье кёргендэ чын немедий, одынду да, чырбаалду да,
Уулчактый ла уулчак,
Дье ады да дьедекир.
Деревнянын' кёзнёктёрине дьетире дьаткан кар,
Кышкы кюннин' соок чогы, — ончозы,
Ончозы орус улустын' болгон.
Эмди ойто кайра баштаарга бурулар
Ёйи де дьедип келди.
«Эй! уурчылар келип дьат!—мен Фингалга кыйыгыр-
дым,
— Уурдаар, уурдаар дейдим! Дьажырзан' капшагай!
Фингал бойнынын' дьюзин дьууруп,
Менин' немелерим ёлён'гё дьажырды.
Адып алган куштарды тын'ыда дьажырып,
Крестоматия для 4 класса на ойротском языке 3.

Менин' бут дьанымда дьада ыркыранды
 Ийттин' элбек ан'ылу науказы,
 Ого ончозы дьякшы дьарт болгон;
 Ол анча кирези дьюзюн-дьююрленип аларда,
 Улус дьеринен' баралбай турган.
 Кайкажып, каткырыжат коркоры да дьок!
 Бойлоры Фингалка ёл!» деп, Команда бергилейт.
 — Бектебезен', Сергей! Кузяха, ийтпезен'!
 — Кёр — ёлюп браат кёр!
 Мен омордын' табыжына дьилбилю кёрюп,
 Ёлён' юстюнде ан'данып, дьадырым.
 Таскак ичине кенетке каран'уй кирип келди:
 Кюкюрт болгондо каран'уй кандый тюрген кирип дьат.
 Таскак юстюнче кюкюрт согулды,
 Таскак ичинде дьааш суузы тёгюлди.
 Актер аайы дьок юре берерде.
 Кёрюп тургандар тескерлеп качты...
 Дьалбак эжик чыкырап, кайра ачылды,
 Стенеге согулала ойто дьабылды.
 Мен тышкары кёрюп ийеримде, бистин' театрыбыстын'
 юсти тужунда
 Карарып калган булут салактап турды,
 Дьаан дьаашка сабадып, деревнязы дьаар уланып,
 Ёдюктери дьок балдар, дьюгюрп дьадылар...
 Бис меге бюдюмчилю Фингалла экю
 Дьааштын' токтоорын сакып алала,
 Чыгып дупельдер бедреп бардыбыс.

Сёзлиги.

Мякина — солomanын' аш согордо содылган, оок коозозы.

Вологжанин — Вологдада дьаткан дьурт кижги.

Рига — снаптор кургадатан тура ла аш соготон таскак.

Дупель — саста дьюрер куш.

Сурактары.

1. Некрасов крестьяндардын' балдарынын' дьадынын' кандый дьаркынду дьанын кёргюзип дьат? Кандый каран'уй дьанын кёргюзип дьат? Власка туштаганы Некрасовка ненин' учун «балдардын' театрына киргендий билдирген»?

2. Бала кандый иштерди кёрюп дьат? Бойы кандый ишке болужып дьат?

3. Некрасовты барин эмес деп, балдар ненин' учун бодопон?

4. Бистин' советский балдар деревняда канайда дьадып дьат? Бистин' партия ла башкарубыс балдар керегинде канайда кичееп дьат?

Таскадулары.

1. Произведенияны бёлюктерге бёлюп ийеле, кажыла бёлюгине бажалык таап бичигер.

2. Произведенияны кажы дьерлерин рольла кычыргады? Ол дьерлерин эки кижги кычырыгар.

Деревнин' кулагы.

Наумга постоялый дворы ла
Паточный заводы, ас эмес,
Сюреен дьяан астам берип дьат.
Наум — тенек уул эмес.
Кичинек, дьердин' ээзи болуп,
База тёлуге салковойлорды,
Крестьянга дьилбилю берет.
Онын' учун ишле тёлөдөт.
Дылан' аш чёлди онойдо,
Картошка дьялан'ы эдип салган.
Дьуугында — «Бабайский» монастырь,
«Большие соли» — деп деревня.
Кастрома да ыраак эмес,
Наум туюк дьок — дьядып дьат,
Волгада эне-суу бойы,
Онын' карманына иштеп дьат.
Сран'ай «артудын'» бойында,
Онын' питейный туразы турат.
Дьай келгенде Волганы,
Соолтып ол турадан' ыраадат.
Бурлактарга бу дьол таныш:
Чёёчёлёр дё кёп чыгат...
Дьяан керептерге дьол дьок:
Кичинек барктар дьорыктайт.
Кодьойымдар келет: «болуш бер!»
Наум кодьойымдарды уткуп дьат,
Улусты тын'ыдып кёс дьумат,
Бойы сран'ай энделбейт...
Кумакту тайыс дьерде,
Чучаалы адып дьюредим.
Кюзюн'илердин' табыжын, ат тибиртин,
Сыгырганын тудуш угадым.
Дьаратка чыгара дьюгюрин келзем:
Таныш абра келип дьадат.
Аттардын' дьялын дьярандырган,
Ямщик каткырынып турат...
Оозын тутурбас аттарга,
Тарылгалу шлей кийдирген.
Дьылтыраган, бийик чогончойлу сапогту,
Дьяан кёк чуйка кийген,
Москвада эткен дьян'ы картузту,
Присяжка атты бойы баштаган,
Дьылтыр дьяраш келип дьада,
Наум кёрюп ийзе — сюгюне берет.
— «Дье астам керегинде керек кандый?» деп,
Сурагажын кюлюмзиренип каруун айдат.
Ак сагышка эрмектежип,
Ончозын юзе тоолоп берет:

Дьыл ичинде аракыдан' алганын,
 Заводынан' да алганын айдат.
 «Ыштап тузап алганын,
 Дьылга дьедер!» деп мактанат.
 «Бийлер десе надьы — кумдар,
 Дьеткер болзо аайлап салар.
 Иш кеп болзо сыгыргажын,
 Айылдаштар артырбастар;
 Округ бастыра менин' колымда,
 Казна — ижемчилю кындьы:
 Помещиктердин' шибези эмди дьок,
 Менийи тын'зу артып калды...
 Ого туштап менин' санаама,
 Ильдиркей дьергемеш уя тарткан,
 Менин' садымдагы тураны,
 Дьараш дуб керьуп туратан.
 Чичке учугыла катап-катап,
 Эртен тура туюп дьадатан.
 Канатла барып дьаткан водолазтый
 Керген дьеми дьаар туюжетен.
 Бирде томонокко дьединип,
 Ачаптып аймаштайтан.
 Ажанып алган кийнинде,
 Ижин базала улалтатан.
 Кергюзюге чыгаргандый,
 Уязын дьергемеш дьазап алды.
 Сран'ай тыкандый! Кандый дьуунты.
 Кара дьылда дьеткил болгодый,
 Анда бир ююр малдый чымын,
 Бойына елюм таап алды.
 Чокыр канатту кербелектер,
 Анаар база кирип калды,
 Наумды мен кичинектен' бери,
 Сюреен дьакшы билерим.
 Наумды ол дьергемешле,
 Мен тун'дештирип туратам...

Сёзлиги.

Бурлактар — сууда иштеп турган, озогы түжунда сууныа агып дьатканына удур аракчы бажындагы керепти сюретеер ишмекчилер.

Барктар — дьаан эмес керештер.

Чуйка — узун эдектю чекпен тон.

Сурактары:

1. Наум бойына дьеежени канайда дьууп алган? Стихотворениенин' сестериле каруун айдыгар.

2. Наумнын' бийлеп дьатканын Некрасов канайда кергюзип дьат? Стихотворениядан' кычырыгар.

3. Крепостной правоны дьое эткен кийнинде, крестьяндарга помещиктен' еске не табылган?

Бурлактар.

Худ. И. Репиннің картинасы.

И. А. Гончаров.

(1812—1891)

Иван Александрович Гончаровтын чыккан ёскён дьери Симбирск. Онын адазы элбек аш садып туратан кодьойым болгон. Дье андыйда болзо, онын адазынын туразы помещиктин усадьбазына тюней болгон. Гончаров бойынын воспоминаниезинде бичиген «Бистин тура сран'ай — чара ошкош болгон» деп айдан, кёп постройкалу. Дьаан двор, керек десе эсю; улустын дьадар дьерлери, конюшнялар, потпыштар, таскактар амбарлар куш потпыштар ла мылча. Бойлорынын аттары, уйлары, керек десе эчкилери ле, койлоры, куштары ла уткалары, ол эки дворго толтыра болгон... Дьан'ыс сёслё — бюдон имение — дьережня болгон».

Гончаров бойынын «Обломов» деп произведениязында помещиктердин бир де неме этпезин, дьалкузын, бойлорынын крепостнойларынын кючин дьиип, беленге дьадарга юренип калганын кёргюзип дьат. «Обломовтын тюжи» деп куучын, ол произведениянын бир бажалыгы.

Гончаров бу бичигенинде, Обломовторло дьаба, хозяйствозын кёдюрерге албаданып, фабрикалар ла заводтордын постройкаларына бойынын акчаларын вклад эдип салып турган база онон до ёскё помещиктерди бичип турган. Шак мыныла, промышленник — помещиктерге Гончаров кююндю болгон.. Олордын дьадынын бичип тура, Гончаров ол фабрикалардын ла заводтордын ээлери эксплуатировать эдип турган, колкючиледьаткандардын дьадын — дьюрюмин бичибей турган.

Обломовтын' тюжи.

I

Илья Ильич бойынын кичинек орынында, эртен тура уйгунып келди. Ого дьети ле дьаш болгон. Ого день'ил де сюгюмчилю де.

Ол кандый дьараш, кып-кызыл, эди толо! Дьаагажынын бул тугы кандый дейсин кажы бир баштак бала ёнёттийин де дьаагын бултуйтса, сран'ай андый болбос.

Нанязы онын уйгунарын сакып дьат. Ол онын будына чулугажын кийдирп дьат: ол будын бербей, баштактанып, буттарыла булгап дьат, няязы оны тудуп, экилези каткырыжып дьат.

Учында ого оны бут бажына кёдюрип аларга келишти; ол онын дьюзин дьунуп, бажын тарап энези дьаар апарып дьат.

Энези оны аайы дьок окшоп, онон' кичеemelдю кестериле кези эчёмюк эмеш пе деп оны шин'жилеп керюп неен' неен' ооруп туру эмеш пе? деп сурап, онын' кийнинде няязынан': амыр энчю уюктады ба, тюнде уйгунды ба, тюш дьеринде чочыды эмеш пе, эдинде изю бар болды эмеш пе, деп сурады; онын' кийнинде, оны колынан' тудуп алала, образ дьаар дьединип экелди.

Анда тизелектенип туруп алала, оны дьан'ыс колыла кучактай алып алала, молитва айдарына юредип турды.

Уулчак дезе, сиреньнин' дьыдын кийдире согуп турган кезнек дьаар керюп, оны ээчий дьастыра—мыстыра айдып турды.

— Эне, бис экю бюгюн гулять эдип баралык па? — деп, молитваны айдып тура, уулчак кенетийин айтты.

— Барарыбыс керкийим, — деп, иконадан' кезин албай, молитванын' сестерин юзе айдып божодорын мен'деп, тура, энези айтты.

Онын' кийнинде адазы дьаар барып, онон' чай ичерге бардылар.

Чай ичер столдын' дьанында, Илюша, олардо дьткан бойын' кызына юзюк дьок арбанып турар ейинен' эткюре карып калган, сегизен дьашту, карганынан' бажы тырлажып, тура отургыштын' ары дьанынан' иш эдип берип турган, карган эмегенди керюп алды.

Оны булочкалар, сугарачактар ла ерэмелё азыраары башталып турды.

Энези база эркеледип алган кийнинде, чеден араан, агычакка, базып дьюрерге божодып тура, баланы дьан'ыскандра божотпозын, аттарга ийттерге, эчкиге дьууктатпазын, айылдан' ыраак апарбазын деп дьакып, онын' кийнинде, анчадала, дьеткерлюге бодоп, дьаман быдьяр дьерге дьукага божотпозын деп, дьакып турды.

Бир катап анда, дьююлгек деп айдышкан, ийт тапкандар, ненин' учун дезе улус онын' юстю орто айруушту малталу барарда, ол ийт качып, кыр ары дьянына барала табылбай калган; дьюуканын' ичине сек тартып апарып таштап туратандар; ол дьюукада кижити тоночны — разбойниктер, бөрюлер ле ол крайда эмезе торт дьер юстюнде дьок дьюзюн-дьююр немелер бар деп айдыжатар.

II

Бала энезинин' онойып адьяарта айтканын сакыбай, качан окчеден араанда барды.

Онын' сагыжында тураны айландыра эткен салбактанып, голереяга чыгып онон' суу дьяар кёрёри тутты. Дье галерея сюрее чирип калган, дьюк ле арайдан' илинип турган, онын' юстюле дьян'ысла «улуска» дьюрерге кем дьок болгон, господаларга дьюрерге дьеткерлю дьярабас болгон.

Уулчак энезинин' токтоодып турганын укпай, чыгарга дьилбилю болуп турган текпиш ёрё уланып дьядарда, текпиштин' юстюнде няня кёрюнип келеле, оны дьюк арайдан' тудуп алды.

Уулчак, кадалгак тепкишле анаары чыгып аларга сананып, ёлён' салгыш дьяар тап өдерде, нянязы онын' кийнинен' ёлён' салгышка арайдан' ла дьедерде, онон' ары ого дьедижип, онын' кююле азырап турган потпышка дьедип, онон' ары мал чедениле барала, дьюукага кирерге турган санаазын дьоголторго керек болгон.

— Ээ, баш бол! Сран'ай дьюгюрткюш ошкош, кандый бала болгон? Сен, сударь, эмеш амыр отыргайын' не? Уят! — деп нянязы айдып турды.

Дье бала дьяантайын дьюгюрер эмес: ол бирде ненязынын' дьянына отуруп алала, тым отуруп, айландыра неменин' ончозын кезе кёрюп отурат. Баланын' сагыжы айландыра онын' алдында не немени шин'жилеп кёрюп дьат; озор онын' сагыжына терен' эбелип, онын' кийнинде, оныла кожо ёзюп дьат.

Дьякшынак эртен тура; кейде серююн; кюн бийиктегелек. Турадан', агаштардан', кююле потпужынан' ла галереядан' — ончозынан' узун кёлёткилер чёйилип дьатты. Садта ла чеден араанда кижини уйкуга тартар серююн толыктар боло берди. Дьян'ысла ыраактагы арыш чачкан дьялан' оттый кююп дьат, база суу кюнге сюрее дьялтырап, кижинин' кёзин кылбыктырып дьат.

— Няня, ненин' учун мында каран'уй, анда дезе дьярык, анда база дьярык болор бо? — деп бала сурап дьат.

— Онын' ондыйы, батюшка, кюн айга удур келип, оны кёрбёй кёзин дьумынып алган учун; дье ыраактан' кёрюп ле ийзе дьярый тюжер.

Бала сананып айландыра ончозын кёрюп дьат; Антип атту сууга барып дьат, ого коштой онон' он катап дьяан база бир Антип барып дьат, бочка дезе дьяаны тура кирелю кёрюнип турды, аттын' кёлёткизи дезе сран'ай дьялан ды юзе бюркеп салган; кёлётки дьялан' ла экиле катап алтаарда, кенетийин кырдын' ары дьяанында барды, Антип дезе чеден арааннан' да чыкалак.

Бала база эки катап алтады, база бир алтам — ол кыр ары дьанына дьюре берер. Онын' сагыжында кырга барып, аттын' кайда барганын кёрөргө керек болгон. Ол ворота дьаар базып барарда кёзнөктөн' энезинин' юни угулды:

— Няня! баланын' кюнге чыгып барганын кёрбөй турун'ба! оны серююн дьерге апар; онын' бажына кюннин' изюзи ёдюп калза — орыыр, кююни булгалып, курсак дьибес. Ол онойдо сенен', дьуука дьаар дьюре берер.

— У! баштак! — оны кирнесте дьаар апарып дьада, няязы араай адылып дьат.

III

Эртен турагы ёй Обломовтын' айылында тегин ёдюп дьал деп, айдарга дьарабас.

Котлет кертип турган бычактардын' табыжы ла дьыт, керек десе деревняга да дьедип угулып турган.

Бойы Обломов — ёбөгөн база да ижи дьок эмес. Ол эртен турагы ёйди юзеле кёзнөк алдында отуруп алала, чеден араанда не эдилеп турганын кёс албай шин'жилеп кёрюп отурат.

— Эй, Игнашка! Нени апарып дьадын'! тенек? — деп барып дьаткан кижиден' сурап отурат.

— Улустарга курчыдарга бычактар апарып дьадым, — деп, онызы барин дьаар да кёрбөй айдып базып дьадар.

— Дье апар, апар; дьан'ыс дьазап курчыт!

Онон' эмегенди токтодып алат:

— Эй, эмеген! эмеген! кайда барып дьюрдин'?

— Погребке, батюшка,—деп тура туюп кестерин алаканыла кюннен' бөктөй тудуп, кёзнөк дьаар кёрюп, столго сют аларга турум, деп айдып турды.

— Дье, бар-бар! — кёр сюдин' төгюп ийдин' — деп барин айдала онон' — А сен, Захарка, чокыр баш, база кайдар дьюгюрип дьадын'? Мен сеге дьюгюришти берерим! Мен сени ючинчизин дьюгюрип барып дьатканын'ды кёрюп дьадым. Прихожийге ойто барзын» — деп кыйыгырып турды.

Захар десе ойтоло прихожийге барып, уйкузырап отураарга, бурулып дьадат.

Уйлар дьалан'нан' келзе ле ёбөгөн оморды сугарарын кичеер; кёзнөктөн' отуруп алала, дворняжка (иштеп турган юй кижиде) кушты сюрюп турганын кёрюп алза, тургузала токтодорына катуланып чыгар.

Онын' эмегени де база иштю: ол ёбөгөнүнүн' фуфайказынан' Илюшага куртка — тон канайда кектөп алар керегинде, Аверка деп портнойло юч час кирелю эрмектежил, бойы мелле кеберин бичип, Аверка чепкеннен' уурдап ийбезин деп, кетеп кёрюп турат; Онон' кыстардын' иштеп турган кыпка барып, кажыла кыска кюнине канча кружева туюп салатанын дьакып салат; онын' кийинде бойыла кожо Настасья Ивановнаны, эмесе Степанида Агаповнаны, эмесе ёскө бойына кару улустарынан' кычырып алып, садта база нени-нени иштерге, яблокалар канайып быжып дьатканын, кечегизи дьерге туюп калды эмеш пе деп, кажызы

быжып барганына анда прививка эдерге, мында агаштын', ба-
жын кезерге гулять эдип барат.

Дье эн' учурлу кичеетени курсак болгон. Обед — курсак кергинде туразындагы улус дьуулуп, совещание эдетен; каргаи юй кижии ол дьёпкё кожо отурыжарга кычырылатан. Кажыла кижии бойонын' блюдазын айдып туратан: кажы кижии эттю мюн, кажызы ичеге карын эмезе лапша, кажызы керткен эт, кажызы соуска кызыл ён'дю мюн урарын, кыжызы ак ён'дююн урарын шююжетен.

Кажыла берилген дьёп дьуудылып, сюрееи дьакшы шююлтеге тартылып, онон' айыл ээзи юй кижинин' приговорыла дьарал эмезе дьарадылбай турды.

Кухняга, кандый курсакты кожотонын эмезе кандыйын токтодып салатанын, айдып саларга сахар, мед апарарга, курсак дьиирде ичер аракы апарарга ла повар ого берген немени юзе салганын кёрёргё дьяантайын эмезе Настасья Петровна, эмезе Степанида Ивановна ийилип туратан.

Курсак керегин кичеери, Обломовтын' эмегенинин' эн' учурлу, дьюрюмге керектю кичеемели болгон. Кандый бозулар дьылдын' байрамына семирте азыралып турган? Кандый куш семирте азыралып турган? Ол керегинде кандый чындык шююлтелер бар, онын' кийнинен' канча кирелю дьюрюп кичееп турган именина ла ёскё торжественный кюндерге дьиир эдип темдектеген индейкалар ла цыпушкалар кузукла семирте азыралып тургандар; кастарды дезде, олор байрамга дьакшы кур-семис болзын деп, бир канча кюн озо, кыймыктабас эдип таарга отургызып азырайтан. Андагы варениелер, тузаган курсак, печениелер кандый болгон дейсин'! Обломовкада мед кандый, кандый квас кайнадылган, кандый пирогтор быжырылган дейсин'!

— Онызы онойдоло тал тюшке дьетирекыймырап, кичеемелдю болуп, ончоло неме толо, чымалыдый, адьартылу дьадында болгон.

Бала дезде бойынын' бала — бир де немени ёткюрбес сагыжыла ончозын кёрюп, шин'жилеп турган. Ол, тузалу, кыймырап кичеемелдю ёткюрген эртен туранын' кийнинде, талтюш ле тюште ажанаар ёйдин' дьедип келгенин база кёрюп турган.

IV

Изю талтюш: тен'ериде бир де булут дьок. Кюн чип-чике баштын' юстюнде кыймык дьогынан' туруп ёлён'дёрди ёртёп дьат. Кей дьылыжарын токтодып, кыймык дьогынан' туруп дьат. Агаш та суу да кыймыктабай дьат: деревняла дьалан'нын' юстюнде айдары дьок тым туруп дьат — ончоло тынду немелер ёлтюлеп калгандый. Ыраактагы кейде кижинин' курч юни угулып дьат. Дьирме кулаш кирезинде жук шуулап учканы угулып турар, онон' башка кою ёлён'нин' ортозында кем де коскурыктап дьаткандый угулат, кем де анда дьадып алган дьалку уйкула уюктап дьаткандый болгон.

Туранын' да ичинде бир де табыш дьок. Обедтин' кийнинде ончозынын' уюктаар чазы дьедип келди.

Бала адазынын' да, энезинин' де, карган тетказынын' да, свитанын' да — ончолорынын' бойлорынын' кыптарына таркай бергенин кёрюп дьат; кемде ан'ылу толык дьокторы ёлён' салгышка баратан, экинчизи садка, ючинчизи сенекте серююн дьер бедиреп дьадар, ёскёзи дезде сран'ай изю кюннин' кюйдюрюп турганына дьадар, оморды тюштеги дьиген уур курсак дьыгып дьат. Садоник та садтын' ичинде бойынын' ломынын' дьанында, агаштын' тёзинде чёйилип калган, кучер де конюшняда уюктап дьаткан.

Илья Ильич дьалчылар дьаткан турага барды: андагы улус ончолоры бойлорын балдар кептю болуп калган такталар сайын, полдо ло сенекте дьадып алган, уюктап дьат; балдары чеден араанла эн'мектеп, кумакка булгалып дьат. Ийттер де юрер немелери дьок болгон керегинде, бойлорынын' уяларына терен' кирип алган дьадып дьат.

Бала дезде ончозын ла кёрюп шин'жилеп ле турган.

Обед — тюштеги курсактын' кийнинде, ол нянзыла базала тышкары чыгып турган.

Ол бойы дезде кайда-кайда кёлёткиге, кирнестеде, погребтин' эжигинин' бозогозында эмезе, ёлён'нин' юстюне отуруп алган, сагыжында баяла чулугын туюуп, баланын' кийнинен' кёрюп отурага туратан болбой кайсын.

Дье удаган дьокто ол кююни-кючи дьок туруп, онызын, бажыла кекип токтодып туратан.

«Чыга берер, ой, кёрбёй ле калзан' бу дьюгюрткюш галереяга чыга берер», — деп ол бойынын' уйку аразында сананып, — «эмезе база... дьуукага кире бербезин!... деп турган.

Карган эмегеннин' бажы ол орто тизезине дьетире эн'чейип, чулугы колынан' туюже берди; ол баланы кёрюп турганы дьок, оозы ачылып арайынан' коскырыктай берди.

Ол дезде андый ла болгоннын' кийнинде, алдынан' дьюрер артазы табылатан керегинде, чыданыкпай сакып туратан.

Ол бюткюл телекей юстюнде сран'ай дьан'ыскан болуп бо-дойтон. Ол бойынын' нянзынан' будынын' бажыла дьюгюрюп качып, кем кайда уюктап дьатканын кёрюп туратан; онын' кийнинде тыныжын тортло арайладып алала, галереяга чыгара дьюгюрюп турды, кююлелер потпыжына чыгып турды, садтын' тюбине барып, жук канайда шуулап турганын угуп, онын' кейде учун барганын ыраак узадып кёрюп турды; ёлён'дө кандый да неме шылырап турганын угуп, ол андый табыштанып, амыр ёйди бу-вуп тургандарды бедиреп тудуп турды.

Онын' кийнинде ол канавага дьедип, кандый да тазылды бедиреп казып алала, чёбрёзинен' сойып алала, энезинин' берип туратан яблокаларга ла варениеге бодоп дьиип турды.

Ого, сагыжында дьуукага да дьюгюрюп барып келерге турганы бар: онын' ыраагы садтан' бежен ле кулаш кирелю, бала онын' кырына дьюгюрюп келип, кёзин дьумунып ийеле, сран'ай вулканнын' орозын кёргён чилеп кёрёргё турарда... кенетийин онын' сагыжына ол дьуука керегинде куучындашкан куучындар ончозы кире тюшти; ол корко берди, онон' тюрю де эмес, ёлгён дё

эмес, ойто дьюгюрп дьат, коркуган бойынча няязы дьаар болуп, карган эмегенди уйгузып ийди.

Няязы уйгунып келеле, бажынан' блаадын тюзедип, блаадын' алдындагы уймалып катала чытып калган бурул чачтарын дьуунай тудуп, торт уюктабаган кижн болуп, Илюшаны серемдью кёрюп турды, онон' бариннин' кёзнёктёри дьаар кёрюп, тизиндеги дьаткан чулугын алып алала, тырлажып турган сабарларына ийнеликтерди удур-дедир тудуп туюй берди.

Ол ёйинде изю эмештен' киреленип, природада ончозы эмеш тындангандый, кюн десе агаштарга дьууктай берди.

Туранын' да ичинде эмештен' эмештен' табыштанып турды: бир толыкта кайда да эжик чыкырап ийди; чеденде кемнин' де басканы угулды; ёлён' салгышта кем де чючкюрп ийди.

Удаган дьокто самовар тудунган бир кижн, уурына эн'чейип калган, кухнядан' чыкты. Чай ичерге дьуулгылай берди: кажн кижинин' дьюзи уужалып, кёстёри дьашкаяктап калган; бирюзи десе дьаагында ла чыткыдында кызыл темдек болгончо дьадын салган; ючинчизи уюктаганына ёскё юнле эрмектенип дьат. Бу мынын' ончозы улусты онтодып, шууладып, эстедип, бажын тырмандырып, керилтип, дьюк арайдан' болочы кемине эжелип дьат.

V

Родительский турада дьаантайын чехол¹ кийдирген озогн ясеневи креслалу, он'ып калган ла анда-мында темдектю кёк килин'ле кадаган дьаан, кату кебери дьок диванду ла бир дьаан тере креслалу дьаан каран'уй гостиная²) бар.

Кыштын' узун эн'ири келип дьат.

Энези, буттарын бойынын' алды дьаар тартына, диваннын' юстюне отуруп алган, эстеп, кезикте ийнеликле бажын тырмап салып, дьалкуурып баланын' чулугын туюп отуру.

Онын' дьанында Настасья Ивановна ла Пелагея Игнатьевна отуруп алган, тумчуктарын чике сюзюп алып, Илюшага байрамда кийер кандый кийим, эмесе онын' адазына эмесе бойлорына кёктёп отураарлар.

Адазы белин дьюктенип алып, сюрее дьакшыркап, туранын' ичинде ары-бери телчип базып дьюрет, эмесе креслага барып отурат, эмеш отуруп алала, бойынын' базыдынын' табыжын тындап, базала телчиир. Онын' кийинде тазмайдан' дьытап, чимирип ийеле базала дьытаар.

Комнатанын' ичинде юстен' эткен дьан'ыс свечи ёчёмюк кюйюп дьат, онызыда дьан'ысла кышкы ла кюски эн'ирлерде кюйдюрерге берилетен. Дьайгы айларда свечи дьогынан' дьадын уюктаарга ла кюннин' дьарыгында турарын кичеейтендер.

Гостинийдын' креслаларында дьюзюн кептенип отура кыжлактап, дьорыкчыларла эмесе айылдап желген улустар отуруп дьат.

Онойып отурган улустын' ортозында куучын ас болуп, унчугышлай отураар: ончозы бойы-бойлорына кюнн'ле туштап дьат; сагыштарында не барын ончозын билижер, солын не ме тууразынан' ас табылып дьат.

Бир де табыш дьок; дьян'ысла айыл ичинде иштенип базып дьурген Илья Ивановичтин' уур базыдынын' табыжы дьян'ыланат база час футлярдын' ичинде маятник ла тунгак чытылдап дьат, каа-дьада Пелагея Игнатъевнанын' эмезе Настасья Ивановнанын' колло эмезе тишле учук юскенинин' табыжы амырды бузуп турат.

Онойдо бирде дьярым час кирелю ёдёр кем-кем угуза эстеп ийеле; — «господи помилуй!» деп айдып, оозын крестеп ийер.

Онын' кийнинен', коштой отурганы эстеп ийер, оны ээчий ючинчизи табылу эстеп, команда аайынча эдип тургандый, оозын ачыл алар, ол андый дьугушту эстеш ончозын айландыра дьюрюп келер, кезиктеринин' кёзинин' дьяжы чыгып келер.

Эмезе Илья Иванович кёзнёккё базып барала, анар кёрюп кайкаган бойы мынайда айдар:

— Дьюкле беш час болуп келген, тышкары дезе каран'уй!

— Дье, — деп кем-кем каруун айдар — бу ёйдё дьяантайын каран'уй: узун эн'ирлер дьюуктап дьат.

Дьяскыда дезе узун кюндер дьюуктап дьатканына кайкажып сюгюнижип турарлар. Олорго ол узун кюндер неге керектю дел сурап ийзегер, олар бойлорыда билбестер.

Базала унчукпай барарлар.

Бу мындый дьян'ыс аай дьядынды бирде неме буспаган, Обломовтор бойлоры да андый дьядыннан' эрикпеген, ненин' учун дезе, онон' ёскё бюдюлю дьядын-дьюрюмди билбейтен.

Мыжлактаарын, юргюлеерин, эстеерин, эмезе дьян'ыс дьерге дьюулуп алала, кем кижичи тюнде кандый тюш кёргёнин куучындаарын, олар канчала он дьылдарга улалтып дьядылар.

VI

Бир катап омордын' бир аай дьядыны адьяарбас дьянынан' бир учурал бузулды.

Качан олар дьяан кюч обедтин' кийинде бастыразы чайга дьюулуп келерде, городко барып дьянган обломовский крестьянин дьедип келип, койнынан' кодоргон ло кодоргон, учында дьюк арайдан' ла Илья Иванович Обломовтын' адына келген, болчоктолып калган письмо чыгарып келди.

Ончозы кайкажа берди; айыл ээзи юй кижинин' керек дезе чырайы да кубула берди; письмо дьяар ончозынын' кёстёри суржурап, тумчуктары чёилип турдылар.

— Бу кандый кайкамчылу неме!

— Кайдан' келген бу? — деп эмеш аайланып алала, учында барыня куучындады.

Обломов письмоны алып алала, канайдатанын билбей, колында ары-бери ан'дандырып турды.

— Сен мыны кайдан' алган', муны сеге кем берген? — деп крестьяниннен' сурап турдылар.

— А городто мен токтоп турган чеденде, сен уксан'! — деп крестьянин айдып дьат: — почтодон' эки катап келип, обломовтордын' крестьяндары бар эмеш пе, уксан' баринге письмо бар, деп сурагандар.

— Чын эмеш пе?

— Дье мен эн' озо билбес болуп ийгем: солдат письмозыла дьюре берген. Верхлевскийдин' дьяконы мени кёргён ол айдып берген. Онын' кийинде дьедип келеле айдыжат. Келген ле бойынча айдып дьат, чугулдана бергендер, онон' письмоны меге береле беш акча некеп алгандар. Мыны мен канайдарым, кайдар эдерим деп сурадым. Айдарда слерге берзин деп айткан.

Сеге албас керек болгон, — деп барыня чугулданды.

— Мен албай тургам. Бу не письмо, биске не керектю, — биске керек дьок. Биске письмо алзын деп дьякылта дьок, мен аларга болбой дьадым: письмогорло ары барыгар! — деп айдарымда, — солдат сюреем адыла берген, начальниктерге айдарга сананган; дье мен алып алдым.

— Тенек! — деп барыня айтты.

— Кемнен' болотон бу? — деп Обломов санааркап, адрезин кёрюп: — кёргёндё таныш кол ошкош, чынла! — деп айдып турды.

Письмо колдон' колго дьюре берди. Кемнен' болотон, нени бичиген болотон деп, ончозы шююштилер. Учында бирюзиде сананып тапай туюкталдылар.

Илья Иванович учында очказын таап берзин деп дьякылта берди: онызын бюдюн дьарым час кирелю бедиредилер. Ол очканы кийип алала, письмоны ачарга сананып отурган.

— Токто, ачпа, Илья Иванович, кандый аайлу письмозын кем билер оны? — деп, оны коркуган аяс эмегени токтотты: — Айс болзо коркушту дьеткер болбозын. Албатынын' бу дьыл кандый болуп барганын кёрзён! Эртен эмезе сон'зун да кычыра-рына оройтыбазын', ол сенен' качып барбас.

Письмоны очкала катай дьяжырып сомоктоп салгандар. Ончозы чай иче бердилер. Ол письмо обломовецтерди аайы дьок энчиктиретен болзо, анда бир де дьыл кирелю дьадар эди. Эртенги кюннунде, чай ичер тужунда, ончозынын' ла куучыны дьян'ысла письмо керигинде болгон.

Учында энчикпедилер, тёртинчи кюннунде ончозы чогула дьуулып алала, дьалтана-дьалтана ачтылар. Обломов письмого кол салганын кёрюп ийди.

— «Радищев», — деп ол кычырды. — Э! Филипп Матвеевичтен' туру ийне бу!

— А! э! туу кемнен' туру ийне! — деп кажыла дьянынан' юндер чыкты. — Ол эмдигеле тюрю дьюрген болотон бо! Кёрзён' эмдиге ёлгёлёк! Дье кудайга баш! Ол нени бичип дьат?

Обломов лугуза кычыра берди. Филипп Матвеевич алдында Обломовкада дьякшы эдип кайнаткан сыранын' рецептин ого ийе берзин деп сураган эмтир.

— Ийер, ийер керек ого! Письмо бичиир керек. — деп ончолоры эрмектендилер.

Онойдо эки недеде кирелю ётти.

— Бичиир бичиир керек, рецепт кайда эди? — деп Илья Иванович дьяантайын эмегенине айдып турды.

А карын кайда ол? — Озо оны таап алар керек. Сакызан',

незин мен'деер. Кудай берзе, бир байрам кюн сакып алзабыс, ол тушта бичирибис: кача бербес...

— Чындапта, байрамда дьякшы бичиirim, — деп Илья Иванович айтты.

Байрамда базала письмо керегинде куучын башталды. Илья Иванович сран'айла бичиирге тергенип алган болгон. Ол бойын' кабинетине барала, очказын кийип алала, столго отуруп алган.

Туранын' ичинде бирде табыш дьок боло берди, улуска то-кылдатпас, табыштанбас эдип дьякылта берилген. — Барин бичип дьат! — деп туранын' чинде ёлгён кижжи бар тужунда куучындаганы чылап, ончозы сюреем араай юнле куучындажып отурдылар.

Ол дьян'ыла, тырлап турган колдорыла «Милостивый государь» — деп араай, койройто, сран'ай дьяан дьеткерлю неме эдип дьаткандый, сюреем табылу бичип ле аларда, эмегени кире конуп келди.

— Бедиреп, бедиреп рецепти тападым. Уюктаар кыптагы шкафтан' бедреер керек. Письмоны канайда ийер? — деп айтты.

— Почтала ийер керек, — деп Илья Иванович каруун айтты.

— Оныла ийзе канчага турар?

— Тёртён акча болор — деп каруун айтты.

— Дье, бу мындый болор-болбос керекке тёртён акча чыгаратан турун! Торт эмеш сакып алалык, айса болзо городтон' анар кандый бир керек болор. Сен крестьяндарга дьякып сал угуп турзындар.

— Чындапта онойдо ийзе дьякшы болор — деп Илья Иванович дьёпсинип, перозын столго токылдада согозо, чернильницага (сугуп салала очказын чечип ийди.

— Чын ла дьякшы болор, кача бербес, бичип саларыбыс — деп Илья Иванович шююп айтты.

Филипп Метвеевич рецептти сакып алганы, сакып албаганы дьарты дьок.

VII

Онон' ары, Илья Ильич бойын он юч эмезе он тёрт дьашту болгонын билинди.

Ол эмди Обломовкадан' беш верста дьерде Верхлеева деп деревняда, айландыра дьаткан деревнялардын' дворяндарынын' балдарын дьууп юредип турган Штольц деп андагы управляющийда юренип дьат.

Онын' бойында Обломовла дьяжыт Андрей деп уул болгон, ого юзери сран'ай дьякшы юренбей, дьяантайын золотуха оорудан' шыралап, бойынын' бала дьюрюмин юзеле кезин эмезе кулагын тан'ып салган дьюрер, дьяаназында эмес ёскё кижинин' туразында дьядырым деп, дьяман улустын' ортозында дьюрюм деп, оны эркеледер кижжи дьок деп, ого дьарап турган пирогты кем де быжырып бербей дьат деп, тымынан' ыйлып дьюрген, бир уулчак бергендер. Ол балдардан' ёскё онын' школында балдар дьок болгон.

Эдер неме дьок, ада энези баштак Илюшаны книга кычыртып отургузып койдылар. Онон' улам кестин' дьажы, дьолголыш, дьон'доныш болуп турды. Учунда юредючиге апарып салдылар.

Немец керекке эптю де кату да кижы болгон. Дье Обломовка Верхлеевадан' беш дьюс верста кирелю ыраак болгон болзо, Илюша онон', айса болзо, неге-неге юренип алар эди. Онон' ёске канайып юренип алатан?

Ол понедельник кюн уйкудан' туруп ла келзе кунуга берер. Ол, Васьканын' кирнестеде туруп алып кыйыгырып турган курч юнин угуп дьат:

— Антипка! ёлө атты дьек; барчонканы немецке апарып саларга керек!

Онын' дьюреги калаажырап' турар. Ол кунугуп калган энезине базып келер. Онызы ненин' учун базып келгенин билип, бойыда оныла бир бюткюл недеlege айрылып дьатканына туйка юшкюрп, кунугып турганын дьоголтор эбин бедиреп дьат.

Ол кюн эртен тура, оны неле азырайтанын тапай дьадылар, ого ётпёгөштөр лё кренделектер быжырып берет, тузаган немеден', печениеден', варениден' онон' до ёске кургак тамзыктан' ла эт курсактан' азык эдип салып бердилер. Бу мынын' ончозынын' салынып турган кереги, немецте юстю дьулу азырабай турган керегинде болгон.

— Анда тойо ажаналбасын' — деп обломовецтер айдатан: тюште обедте мюн, каарган эт база картошко, чайга сардью, эн'ирде дезе морген фри — тумчугын' арчы.

Тегинде Илья Ильичке, качан ол Васьканын' ёлө атты дьек деп дьакылта берген юнюн укпаган, база энези оны чай ичерде сююнп, дьан'ы солун табыш айдып кюлюмзиренип мынайда куучынданган понедельниктер тюжине кирип туратан:

— Бюгюн барбазын, четвергте дьаан байрам: юч кюннин' ле туркунына ары-бери дьюрерге кереги де дьок болбос по?

Эмезе бир тушта ого мынайда айдар, бюгюн юредюнин' кюни эмес: блина быжыraryбыс.

Эмезе энези эртен тура понедельник кюн оны сюреем шин'-жилей кёрюп турала айдып салар:

— Бюгюн сенин' кёзин' ненин'де учун ёчёмик. Оору эмежин' бе? — онон', бажын дьайкаар.

Уулчак су-кадык та болзо, лукавый керегинде унчукпай турар.

— Сен бу неделени айлын'да отур, — онон' ары куда нени берер.

Четверг кюндеги байрам — бир недеlege юредюге барбас кюн деп, туранын' ичинде дьаткан улустын' сагыжына сюреем эбелип калган.

Каа-дьаада бариннин' уулынын' учун адылткан кандый бир дьалчызы эмезе кыс балдар мунайда чугулданардан' ёске:

— У, баштак! сен бойын'нын' немецин'е капшагай баргайын' не!

Кажы бирде кенетийин неделенин' баштапкы эмезе ортозындагы кюндеринде Илья Ильичти апарарга, таныш ёлө адын дьек-кен немецке дьеде — конуп барган турар.

— Мария Савишна эмезе Наталья Фадеевна эмеш дьадарга келген, эмезе Кузовковтор балдарыла айылдап келген, онын учун айылга дьанар керек — деп айдар.

Ол барган кижиге, Илюша юч недеде кирелю айылында дьадар, анда кёрзён' страстной недедеге де узак эмес арткан турар, онын кийнинде байрам, оной ары билезинин, ичинде кем де фоминой недедеде юренбейтен деп айдып ийер; дьайга дьетири экиле недедеде кирелю артар—барып юренери де дьок, дьайгыда дезде немец бойы да амыранып дьат, торт кюске дьетири артып калза амыр.

Дьарым дьыл кирелю амыранып дьюрген кийнинде кёрзён'. Илья Ильич ол ёйгё бир канча ёзюп калган! Сюреен семирген! сюреен дьакшы уюктап турар! Айылындагы улузы дезде, онын немецтен чырайы чыгып калган, кебери кугарып калган дьанып туратанына тюндеп сюгюнчилю отурарлар.

— Килинчек болоры узак па? Юредю качпас, суу — кадык болтонын садып алалбас; суу-кадыгы дьюрюминин эн баалу дьаны, кёрюп дьадын ийне, ол юредюдөн келгенде сран ай больницадан чыккан ошкош; эди каны агып, уяны сюреен. Баштак та: дьаантайын ла дьюгюрюп дьюрер кююндю! — деп ада-энези айдыжар.

—Ээ, юредю бойынын улузы эмес: кемди де кучанын мююзи чилеп бюктеп ийер! — деп адазы айдып салар.

Чамчылчан ада энези уулын айылында тудар эбин улайла таап турдылар. Байрам эмес те кюндерде артызар эбин табарга кюч эмес. Кышкыда ологго соок билдирип турды, дьайгы изю тужунда барып юренерге база дьарабас, кезикте дьааш та дьардан маат дьок, кюскюде балкаш чаптык эдип дьат. Кезикте Антипка ологдын кезине бюдюмчизи дьок серемдилью кёрюнер: өзрик эмес, кезин дьюлгексю кёрюп дьаткандый: дьеткер болуп калбазын, кайда-кайда бадалып калар эмезе чанак антарар болор.

VIII.

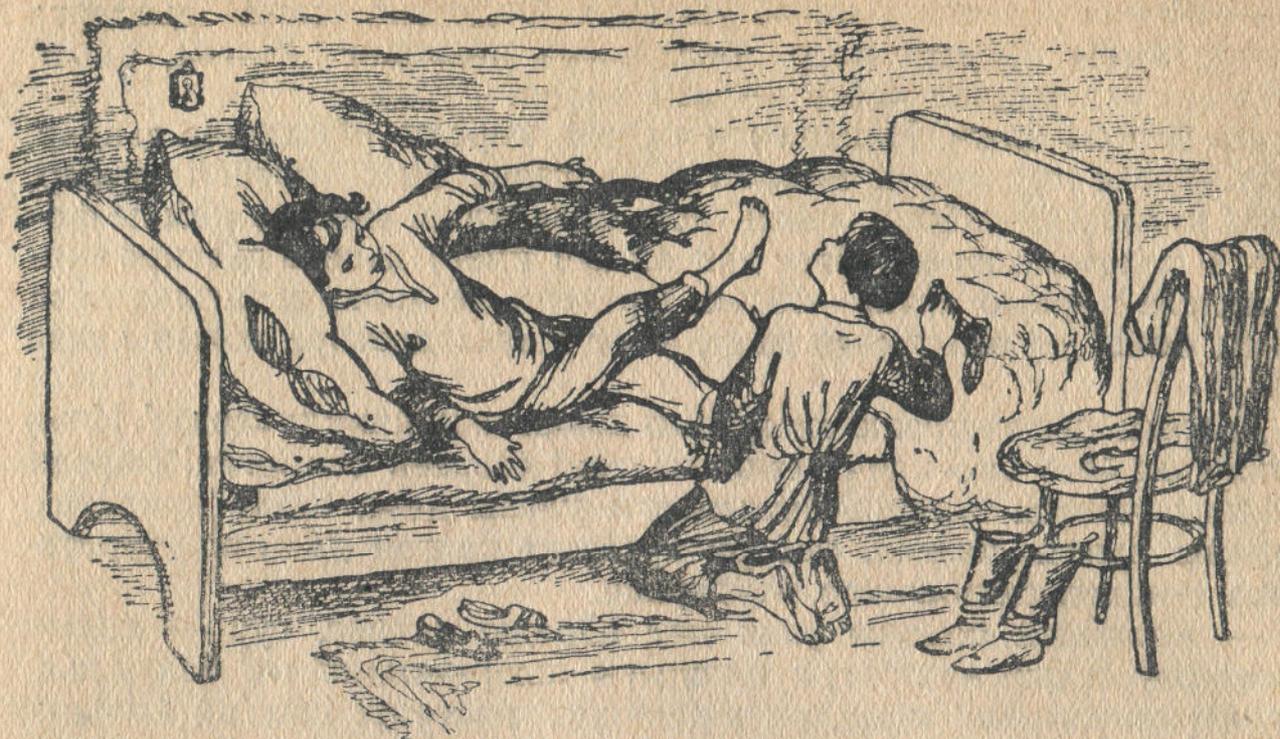
Илья Ильичке айылындагы дьадыны ла Штольцагы дьадыны дьарт кёрюнип дьат.

Ол бойынын айылында уйгунып ла келзе, дьаанаган кийнинде ого комердинер болуп иштеген, Захарка орыннын дьанында турар, кийнинде оны Захар Трофимович деп айдатан.

Нянязы чылап Захарка ого чулугын кийдирип береле, башмагын кийдирип турар, Илюша дезде он төрт дьашту уулчак, дьадып алган ого бир будын эмезе экинчи будын тургузып кийдиртпей чаптык эдип турарын да билер; эмешле ого дьарабаган керек боло бергежин, ол Захарканын тумчугына будыла тюртюп ийер.

Захарка ого комыдап коптонойын дезде, дьаан улустардан токпок ло дьиип алар.

Онын кийнинде Захарка бажын тырманып, эби дьок тудуп ийбейин деп Илья Ильичтин колын дьенге кийдире тудуп, онын тонын кийдирип, база нени эдетенин ундубазын оны-мыны эт деп

айдып турар: эртен тура туруп алза, дьунунатанын, онондо ёскёзин.

Илья Ильич нени-нени керексиген болзо, дан'ысла кёс дьумуп ийери кереес, — онын' кандый керегин бюдюрерге юч төрт дьалчызы дьюгюрижип келер; нени-нени тьожюрип ийгежин, оны алып алар керек, ол бойы алып албас, эмезе ого кандый бир неме экелип берерге, эмезе кайдар — кайдар дьюгюрип барып келерге; ол бойынын' бала санаазыла, ол немелерин бойы дьюгюрип барып экелип алар сагышту: ол орто кенетийин ада-энези ле эки юч теткалары беш юнле кыйыгырыжып чыгар.

— Не керектү? Кайдар? Васька, Ванька, Захарка — олар неге керектү? Эй, Ванька! Васька! Захарка! слер оозыгар ачып ала-ла, нени көрүп туругар! Мен слерди!

Илья Ильичке бойына керектү немезин бойы эдип аларга срап'ай келишпес.

Кийинде ол андыйы амыр болгонын' бойы да марын тапкан, бойы да кыйыгырып турарына юренип алган: — Эй, Васька, Ванька! оны алып бер, экинчи немени алып бер! Мынызы керек дьок, онызы керек! Дьюгюр, экел!

Кажы бирде ада-энезинин' оны дьажык тудуп турганы кююн-ге тийе берип те турар.

Ол канайып-канайып тепкиш төмөн эмезе тышкары дьюгюргежин онын' кийинен' аайы бажы дьок он кирелю юн угулар:

— Ой, ай! тудугар, токтодыгар! Дьыгылар согулар!.. Акыр, акыр!

Ол кышкыда сенекке чыгарга эмезе форточка ачайын деп сананза базала кыйыгы: Ой кайда! Онойдо дьараар ба? Дьюгюрбе, барба, ачпа; дьыгыларын', соокко алдырарын'...

Илюша кунугып калган айылында отуруп дьадар, дьылудагы экзотический чечек чилеп отуруп дьадар, база онойып ок ол шили алдындагы чечек чилеп отуруп эмес, кюч кирбей ёзюп дьат-

ты. Бойынын' кючин табынар санаазы ойто кайра келип токунат турар болды.

Кезикте ол сюреең сергек, бойын дьен'ил билинип, ойногон каткырган уйкудан' туруп келип, ичине токтондырыкпай турган кёрмезек кирип калгандый, ойноп, кайнап тургандый болор, онын' эмезе таскакка чыгар сагыжы тудар, эмезе кула атка минип алала, ёлён' чаап дьаткан ак дьаар ман'таткадый, эмезе чеденди дьайдактап минип алар санаазы тудар, эмезе деревнянын' ийттерин ёчёштирери тудар; эмезе деревнянын' ортозынча дьюгюреле, онын' кийнинде **оролорло** кайын'дардын' ортозынча дьюгюррип, юч калып ийеле дьуканын' ичинде болоры тудуп, эмезе бойынын' кючинин' кирезин кёрёргё, уулчактарла карла адыжып алар санаазы бар болор.

Дье онын' андый сагыжы оны сран'ай токунатпай турар: ол чыданыгып отура-отура, учында сран'ай чыданыгып албай салала, кышкыда картузы дьогынала тышкары чыгара дьюгюреле, кирнестеден' калып ийди, онон' ары воротадан' чыгара дьюгюреле, эки колына кардан' болчоктоп алала, чук турган уулчактар дьаар дьюгюрди.

Ару кей онойдоло онын' дьюзине согуп турды, кулагынан', соок чымчып турды, оозына ла тамагына соок билдирип турды, дьюреги сюгюмчилю болды — ол дезе дьюгюррип ле дьат, дьюгюрриги кандый дейсин', бойы чын'ырып, каткырып турат.

Балдарга дьууктап ла келди; талайып келип бирюзин карла сокты дьастыра: мергедеп билбей дьат; базала катап кардан' алайын деп эн'чейерде, бир дьаан болчок кар онын' дьюзине келип туй тийди: ол барып тюшти; юренбегенинен' ого ооркай, дье кызыкту, каткырып дьат, кёзинде дезе дьаш чыгып келген.

Айылында дезе кёрёр болзо Ильюша дьок! Кыйыгы табыш. Захарка тышкары чыгара дьюгюрди, онын' кийнинен' Васька, Ванька ончолоры бедиреер дьерин тапай, чеден араан ичинде дьюгюришкилеп дьадылар.

Олордын' кийнинен', дьюгюгрен улусты сюубейтен, эки ийт тудаладып чогончойолорынан' туткылап дьат.

Улус кыйыгыла, ийттер юргенче ончозы деревняла дьюгюрижип дьат.

Учында уулчактарга дьедип келеле, бойларынын' судын эттилер: кажызын чачынан' дьулуп, кажызын кулагынан', кезигин дьюгюрюшкилеп дьадылар.

Онын' кийнинде бариннин' уулын тудуп алып, айылдан' экелген тонго орооп, онын' юстюне адазынын' тонына орооп, онын' юстюне эки дьуурканга орооп, кол бажына, сюгюмчилю болуп, айылына экелдилер.

Айылдагы улузы оны ёлгён болор деп бодоп, ал-сагышка тюжюп калган отурдылар, дье онын' тюрююн, бирле кёргён кийнинде, ада-энезинин' сюгюнгени айдары да дьок. Кудайга баш болзын деп айдала, онын' кийнинде ого мята ичирдилер, онын' кийнинде бузинала, эн'ирде дезе малинадан' ичиртеле, тёжёккё ючкюн дьатырыстылар, ого дезе дьан'ысла тузалу болор немези: базала карла адыжып ойнооры...

Сөзлиги:

Няня — бала алып дьорер кижги.

Гулять — ары-бери телчиш амырал базары.

Галерея — тураны айландыра бийик, кижги базыш дьорер, турага дьаба эткеш балкон.

Котлет — эттен кертти, кургаткан калаш алыштырыш дьуурайла, каарган курсак.

Погреб — дьылуга юрелер курсак салатан, дьерден жаскан тошту оро.

Портной — кийим кектөөр ус.

Свита — помещиктин эметенинин кийиннен дьорер бир грушпа улус.

Садовник — садты сугарыш, кичееш турган кижги.

Ворение — дьилекке сахар эмезе мед кожун кайнаткан курсак.

Чехол — отургышка кийдирер бөс.

Гостиная — айылчы улус отурар кыш.

Кресла — отуруп алала дьайканыш отурар отургыш.

Пилюля — болчок эм.

Морген фри — (немец тилде) эртен эртен тура. Бу мында айдылганыла болзо «качанда эмес».

Сурактары.

1. Илюшанын ада-энези кандый улус болгон? Олордын кюндери канайда ёдош турган? Обломовтордын айылында сюрее ле кичеер немези ле болгон? Онын керегинде произвениеден керекто дьеринен кычырыгар.

2. Бу мында айдылган кеберлю дьадынга кандый шылтантар дьетирип турган?

3. Илюшаны канайда ёскюрип тургандар? Оны юредюге кююния кандый эдиш юреткендер? Оны крепостайлорго кандый кююндю болзын деп юреткендер? Дьаан улустан Илюша неге юренип алган? Куучынын сестериле каруун беригер.

4. Кичинек Илюша бала тужунда кандый болгон? Обломовтордын юреткени ажыра, ол кандый болуш ёзош дьат?

5. Онын дьорюмин, ол тужундагы крестьяндардын балдарынын дьорюмиле тюндештиригер. Некрасовтын «Крестьяндардын балдары» деш бичигенин эске алыныгар.

Таскадулары:

1. Гончаров, Илюшанын дьадынын бичип: тежөгөш, кызычак, чулугаш, деш сестер бичип дьат. Автор эркеледиш айткан ат сестер бичип дьат. Ол оны ненин учун онойдо адаш дьат?

Баштапкы бёлюгинен онойыш эркеледиш айткан сестерден база да тетрадыгарга бичип алыгар.

2. Дворянын усадьбазы кандый строениеле толуп калган? Экинчи ле ючинчи бёлюгинен бу керегинде неле айдылганын кечюрип, «Усадьбанын дворы» деш бажалыкту куучын эдиш бичигер.

3. Алтынчы бёлюгин каташ кычырала ооло куучындап беригер.

4. Учундагы бёлюгин сагышка алына кычырала бичип беригер.

Сигнал.

Семен Иванович темир дьолдо сторож болуп иштеген. Онын будказынан, бир станцияга дьетири он эки, экинчизине дьетири — он верста болгон. Тёрт верста кирелю дьерде былтыргы дьылда учук иирер дьаан фабрика эдип салган: онын трубазы агаштын бажы ажыра карара кёрюнип дьатты, коштой турган буткалардан ёскё дьуукта дьурт дьаткан дьер дьок.

Керек дьайгыда болгон; иш уур эмес, кар кюребес болгон. Поездтер де дьолло каа-дьаа дьурер. Семен бойынын верстазын сутканын ичинде эки катап базып келер, кайда-кайда эрезиндерин тындып салар, темирлерин тюзедип салар, суу экелген трубуларын кёрюп салар, онын кийнинде хозяйствозында иштеерге дьанып келедер. Хозяйствозында дьаныс дьедикпес бар болгон: нениле эдип алайын дезе, ончозыла дьолдын мастеринен озо сурап алар керек, онызы дезе дистанциянын начальнигине дьетириер: сурактын каруу ойто келгенче ёйи ёдюп калган турар. Семен эмегениле эки кунугып турар боло берди.

Эки ай кирелю ёй ётти; Семен колбо дьаткан сторож айылдаштарыла таныжарын баштады. Бирюзи сран ай ёткюре карган ёбёгён болгон; онын ордына кижиги тургузар болуп тургандар; бутказынан дьюкле арайдан чыгып туратан. Онын ордына эмегени кёрюп базатан болгон. Экинчи сторож станция дьаар дьуук дьатканы дьаш, бойы каткак, тын-тан кижиги болгон. Олор Семенла эки баштапкызында эки бутканын ортозында дьореле, плотинада тушташтылар; Семен берюгин алып, бажын эн ийтип ийди.

— Эзен, айылдаш.

Айлдажы оны тууразынан кёрюп салды.

— Эзен деди.

Бурулала, туура база берди. Онын кийнинде юй улус эки бойы тушташты. Семенова Арина айылдажыла эзендешти; Онызы база эрмектешпей база берди. Ол юй кижини бир катап Семен кёрюп алды.

— Бу сенин ёбёгенин ненин учун эрмектешпес кижиги болгон? — деди.

Юй кижиги унчукпай турала, айтты:

— Дье ол сениле ненин керегинде эрмектешсин. Кажыла кижиде бойынды...

Дье онын кийнинде кайсада ай кирелю ёткён кийнинде таныштылар.

Семен Василийле эки плотинада туштажып алала, онын кырына отуруп алала, канзаларын тартып, дьадын-дьорюм кере-

гинде куучындажып турдылар. Василий көп дыанын унчукпай ёткюрип турган, Семен дезе, бойынын' деревнязы керигинде ле онон' канайда дыоре берген керигинде куучындап турды.

— Мен бойымнын' дыажымда, шыраны ас эмес кёрдим, дые айла менин' де дыажым андый көп эмес. Керек андый болуп дыат, карындаш Василий Степаныч.

Василий дезе кан'зазын рельске кактай согуп ийеле, бут бажына туруп чыгып айдып дыат.

— Улус бис экюдин' дыажыбысты дыиип дыат. Ак дыарыкта кижиден' казыр ачап ан' дыок. Бёрю бёрюни дыибей дыат, кижидезе кижини тюрюге дыиип дыат.

— Дые карындаш, бёрю бёрюни дыиип дыат, сен оны куучындаба.

— Эрмекке келижерде айттым. Дые кандый да болзо, кижиден' ач неме дыок. Улуста ёч ле ач-кёс дыок болгон болзо, дыадарга кем дыок болор эди. Кандыйла неме сенин' кючин' ди дыиип, эмезе кабыра тудуп, дыудуп ийгедий болуп дыат.

Семен сананып отуры.

— Билбей турум, карындаш, андый болзо болор ок — деди.

— Андый болгожын, бис экюде куучындажар да керегибис дыок — деп Василий айтты.

Бурулган бойынча эзендешпей де база берди. Семен туруп чыкты.

— Айылдыш, сен неге чугулданып турган'?—деп кыйыгырды.

Дые айылдажы, кая да кёрбей, дыоре берди. Василий бурулчыкка дыедип, кёрюнбей калганча, Семен оны узак кёрюп турды. Айылына дыанып келеле, эмегенине айдып дыат.

— Дые Арина, бистин' айылдажыбыс-чи: кижиде эмес, чугул.

Дые олор ёёркёшкёндери дыок; базала алдындагызындый туштажып, ол ло алдындагы керекти куучындаштылар.

— Э, карындаш, улус эмес болзо, бис экю бу буткаларда отурбас эдибис, — деп Василий айдып дыат.

— Будкада не... дыадарга кем дыок.

— Дыадарга кем дыок, кем дыок... Эх, сени! Кёп дыадып, ас дыууп, алган', юзюк дыок кёрюп алганын' ас. Дыокту кижиге будкада, эмезе онон' до ёскё дыерде болзын, кандый дыадын. Бу кан сорочылар сени дыиип дыат. Дыулугын' ды юзе сыскырып дыат, карый берзен' — сени шак чылап чочколорго азырал эдил чачып берер. Сен дыалды канча кирелю алып дыадын'?

— Ас, Василий Степаныч, он эки ле салковой.

— Мен он юч салковой бежен акча. Ненин' учун деп, сенен' сурайын ба? Ээжи аайынча болзо, ончозына он беш салкаовойдон' ай сайын телёп, ого юзери одыны, дыарыткыжы. Кем бис экюге анда он эки, мында он юч салковой бежен акча эдил тургузып берген? Сенен' мен сурайын ба?.. Сен дезе дыадарга кем дыок деп айдып дыадын'! Сен билип алзан' эрмек бюдюн дыарым эмезе анда юч салковой керегинде болуп турган эмес. Он бешти юзе де телёп турган болзын. ткён айда мен станцияда болгом; директор ёткён, мен оны анда кёрдим. Барып дыатканы мындый кюндюлю: бойы алдынан' вагонду барып дыат; платформага чы-

гып алган туруп дьат... Дье мен мында узакка артпасым; кезим кёрюп дьаткан дьер дьяар дьюре берерим.

— Кайда баратан' сен, Степаныч? Дьякшыдан' барып дьякшы бедиребейтен. Мында сеге тура, дьылу, бир кичинек дьеричек. Эмегенин' сенин' иштемкей...

— Дьеричек... Сен менин' дьеримди кёргөн болзон'. Анда чыбыкта дьок. Дьяскыда капустакак отургызып алган болгом, анда да дьолдын' мастери келип; «Бу не мындый? Ненин' учун сурабаган? Ненин' учун разрешения дьогынан? Казып алзын, онын' дьыды да мында дьок болзын!» — деп айдып дьат. Эзирик болгон. Тегинде бирде неме айтпас эди, дье ол ёйдё тын'ып чыккан... «Юч салковой штраф!»...

Василий унчукпай турала, кан'азын соруп, араай айдып дьат:

— База ла эмеш болзо, мен оны ёлтюре согуп ийер эдим.

— Дье, айылдаш, сен чугулчы; — деп мен айдарым.

— Мен чугулчы эмезим, керекти чынын шююп айдып дьадым. Ол кызыл дьюс менен' сакып алар. Дистанциянын' начальнигинин' бойына комыдал угузарым. Керёрибис.

Комудалын чын да берди.

II

Бир катап дистанциянын' начальниги дьол кёрюп келип дьурген. Онын' кийнинде юч кюннин' бажында Петербургтын' чюмдю господалар бу дьолло ёдёр учурлу болгон; ревизия ёткендер, олордын' келеринин' алдында, ончоло немени кеми дьок эдип дьазап саларга керек болгон. Балласт ургандар шпалаларды тюзедип салгандар, шаашкактарды согуп салгандар, эрезиндерин толгоп салгандар переездтерде сары кумак тексин деп, дьякылта берилген. Айылдаш дьаткан — сторожиха бойынын' карган ёбёгёнин де ёлён' арчыырга чыгара сюрюп салган. Семен бир бюткюл недеде иштенди, ончозын тутагы дьок эдип дьазап салала, бойынын' кафтан-тонын' дьямачылап, бляхазын кирпичле дьылытырада арчып алды. Василий да иштеген. Дистанциянын' начальниги дрезиналу келди; тёрт ишмекчи рукоятытарын айландырып дьат; шестернялары шулажып дьат; абрачак бир часка дьирме верста кирелю барып дьат, дьянысла тегеликтери куюлып дьат. Семеннын' будказынын' дьяны орто дьеде конды, Семен солдат кижжи кебеделдю калып келип, рапортовать ётти.

Ончозы кем дьок деп айтты.

— Сен мында узак иштеп дьадын' ба? — деп начальник сурап дьат.

— Майдын' ёкинчи кюннен' бери, ваше благородие.

— Дьякшы. Спасибо. Дьюс алтан тёрт номерде кем? Оныла кожо дрезинада келип дьаткан дьолдын' мастери каруун берди:

— Василий Спиридонов.

— Спиридонов, Спиридонов... Э, былтыр бисте замечаниеде болгон кижжи ол эмес пе?

— Ээ, ол ло бойы эди.

— Дье ол Василий Спиридоновты кёрёрибис. Дьюр!
Ишмекчилер рукояткага дьаткан дьерде, дрезина дьюре берди.
Семен онын' кийнинен' кёрюп, сананып турды: «Дье айылда-
жымла олардын' ойын болотон туру».

Эки частын' бажында Семен дьолын кёрёргё барды. Кёрзё: бу-
рулчыкта полотнонын' юстюнче кем де базып келип дьат, онын'

бажында неде агарып
калган кёрюнип дьат.
Семен адыктап кёрюп
турза — Василий; колы-
на агаш тудунып алган,
дыаагын ак бёслё буулап
салган эмтир.

— Айылдаш, сен кай-
даар тергенип алган? —
деп Семен кыйыгырып
дыат.

Василий сран'ай дьуу-
ктап келди, чырайы
сран'ай бузулып калган,
сран'ай мел ошкош ак,
кёзи сран'ай дьююлге-
ксю; эрмектенерде, юни
юзюлюп турды:

— Городко, — деди,
— Москвага... правле-
ниеге.

— Правлениеге... Ан-
дый туру ийне! Комудал

утузарга барып дьадын' ба? Ташта, ончозын унду, Василий Сте-
паныч.

— Дьок, карындаш, ундубазым. Ундуурга орой. Кёрюп дья-
дын' ба, ол менин' дьюзимнен' кан чыгара оодо сокконын. Тюрю
тужумда ундубазым, тегин артырбазым!

Семен онын' колынан' тудуп алды.

— Артырып сал, Степаныч, мен сеге чынын айдып дьадым,
мынан' дьякшы качанда дьякшы эдип болбозын'.

— Дьякшы болоры неге керек! Дьякшы болбозын бойым да
билип дьадым. Бойыма дьякшы эдип болбозом до, чыннын' учун
турар керек, карындаш.

— Сен айтсан', бу мынын' ончозы неден' улам боло берди?

— Неден' улам?.. Ончозын кёрёлё, дрезиназынан' тюжеле,
будканы кёрди. Кату сураарын мен озолодо билип тургам; онын'
учун кандыйла немени тутак дьок эдип дьазап салгам. Атанарга
турган, мен дезе суракту турдым. Ол тургузала кыйыгырып чык-
ты: — «Мында правительствонын' ревизиязы, сен дезе огород ке-
регинде суракту — деди, мында дьяжытту советниктер, сен дезе
капусталу келип дьадын'». Дье мен чыдап болбой салала, андый
да тын' ачынгадый эмес эдип, сёс айдып ийгем. Ол мени келип
согордо... мен дезе андый болор учурлу неме чилеп туруп дья-

дым. Олор дьюре бердилер, мен сагыжымды алынып алала, дьюзимди дьунуп алып, барып дьатканым бу.

— Бутканды канайттын?

— Эмегеним артып калган. Кёрюп чыдабай салбасла. Дье, олор бойларынын дьолыла кедери баргылагай!

Василий, туруп чыгып, базарга туру.

— Эзен болзын, Иваныч. Чынды бойыма таап болорым ба дьок па?

— Дьою баратан ба?

— Станцияда товарный вагонго суранарым; эртен Москвада болорым.

Айылдаштар эзендежил алдылар; Василий дьюре берди, узак айылына келбеди. Эмегени онын ордына тюни тьожин иштел, уюктабай ёбёгёнин сакып, чатла ал-каруу чыкты. Ючинчи кюнинде ревизия дьедип келди: паровоз, багажтын вагоны ла башталкы эки класс. Василий эмдиге ле дьок. Тёртинчи кюнинде, Семен онын эмегенин кёрюп алды; ыйлаганына дьюзи тижип, кёстёри кызарып калган.

— Ёбёгёнин дьанды ба? — деп сурады.

Эмеген колын дьанып ийеле, бир де неме айтпай, база берди.

III.

Семен кичинек уулчак болор тужунда, талдан шоор эдерине юренип алган. Тал агаштын ёзёгин ютей ёртёп ийер, кезик керектю дьерин ёрюмдеп ийер, учына бёк дьазап ийер, оныла нени де ойноорго дьарамыкту болуп турар. Ол чёлё ёйлёринде, кёп шоорлор эдип, онызын таныш, товарный кондукторло горродтын базарына садарга ийе берер; анда онын шоорларына эки акчадан берип тургандар. Ревизиянын кийнинде ючинчи кюнинде, эн'ирде алты часта келетен поездты уткуп аларына бойынын эмегенин артырала, бойы десе агаштар кезип аларга, бычак алып алала, агаш ортозына барды. Ол бойынын участказынын учына дьетире базып келди — ол тужунда дьол кенетийин бурулчыкту, — кюрелей салган дьолдон тёмён тьожюп алала, агаштын ортозыла тёнди тёмён басты. Дьарым верста дьерде дьаан сас бар болгон, онын дьанында онын шоор эдерине дьарамыкту талдар ёзюп турган болгон. Ол бир дьок талдан кезип алала, айылы дьаар уланды, Семен агаштын ортозыла барды; кюн дьабызай берген болгон; бир де табыш дьок, дьанысла кучьягаштардын чыркылдаганы ла бут алдында агаш сынган табыш угулып турды. Семен база эмеш басты, удабас темир дьол болор, базада темир темирге тийгендий шанкылдаган табажы ошкош, кандыйда табыш бары билдирип тургандый болды. Семен капшагайлап басты. Ол ёйинде олордын участказында ремонт дьок болгон. «Бу не болтон» деп сананып турды. Ол агаштын дьаказына чыгып келди — онын алдында темир дьолдын кюреелей урган тён'и: онын юстюнде полотнодо кандый да кижиде сийе базып отуруп алган, нени де эдип дьат. Семен анаар араай чыгып дьатты: сагыжымда эрезиннин гайказын уурдаарга келген кижиде болор деп сананды. Кёрзё кижиде туруп чыкты, колында десе лом;

ол ломло рельсти казып алала, туура кёжюрлеп дьылдырып ийди. Семеннин' кёзине каран'уй тюже берди, кыйыгырайын деп юни сран'ай чыкпас. Василийди танып алала, ол ёрё дьюгюргенче чыгып дьатты, онызы дезе, лом ло ключин тудунып алала, бир дьаны темён тоголонып туююп дьатты.

— Василий Степаныч! Тёрёл адам, кёёркий, бурулзан'! Ломын' берзен'! Рельсти ордына салалык, бир де кижн билбес. Ойто бурул, бойын'ды килинчектен' айры!

Василий ойто бурулбай, агаш аразы дьаар дьюре берди.

Семен туура тартып салган рельстин' дьанында турды; талдарын колынан' ычкынып ийди. Поезд келип дьат, товарный эмес, пассажирский. Оны бир де немеле токтодып болбос: флаг дьок. Рельсти ордына тургузып болбос, куру колло казыктар кадап болбос. Дьюгюрер керек, кыялтазы дьок будкага барар керек кандый-кандый дьеспел экелер керек.

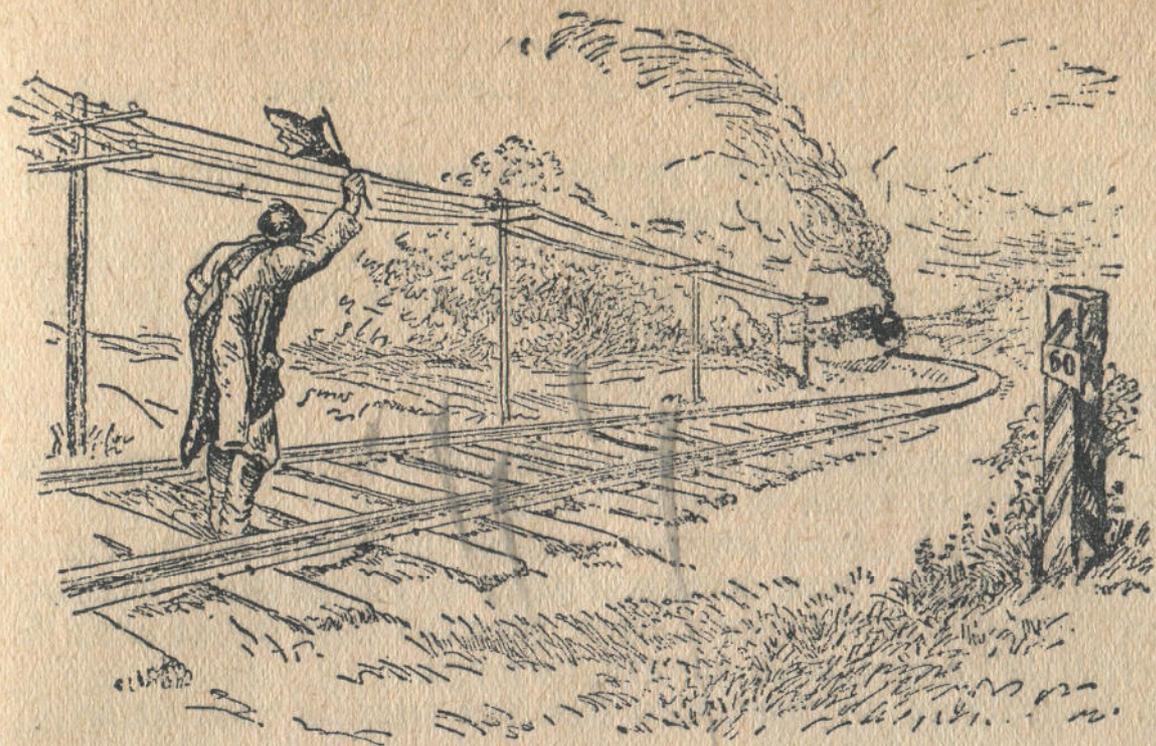
Семен тыныжы буулуп, будказы дьаар дьюгюрнп дьат. Эм — эмле дьыгыла бергедий дьюгюрнп дьадат. Агаштын' дьанынан' дьюгюрнп келди — будкага дьетире дьюс ле кулаш кирелю арткан, онон' кёп эмес, угуп турза фабриканын' сыгыртузы мустап дьат. Алты час. Дьетинчизине эки минут болуп браатса поезд келер. Семен бойынын' сагыжында: поезд сел дьанындагы колесозыла кезип салган рельске келип табаргажын, сагыжы чыга берер, дьолдон' дьайылар, шпалдарын юзюп оодылар, ол орто бурулчык, кюреелей салган бийик дьол он бир кулаш бийиги, анда ючинчи класста дезе улус толтыра, оогош балдар... Олор ончозы бирде неме сананбай отуруп дьадылар. Дьок буткага дьетире дьюгюрнп, ойто келер ёйинде келип болбос...

Семен будкага дьетпей дьюреле ойто дьандыра, алдындагызынан' тын' дьюгюрди. Сран'ай сагыжы дьок дьюгюрнп дьатты; не болотонын бойы да билбей дьат. Ойто кыйыштыра тартып салган рельстин' дьанына дьюгюрнп келди: баягы агаштары чога дьядып дьат. Ол эн'чейип бир агаш алып алды, онон' ары ненин' учун дьюгюрнп дьатканын, бойы да билбей дьат. Поезд келип дьадыры деп, сагыжына эбелип турды. Угуп турза ураакта поездтин' мустаганы угулды, арайынан' рельстер торгыла кыймыктажып турар боло берди. Онон' ары дьюгюрейин дезе кючи сран'ай дьок; ол дьеткерлю дьерден' дьюс кулаш кирелю дьюгюрнп барды: ол орто онын' бажын отло дьарыткандый болды. Ол берюгин чечеле, онын' ичиндеги кол блатты алала, конычтагы бычагын ушта сокты.

Бычакла колынын' карызынын' юсти дьанынан' кезип ийди; кан чыгып, изю кан адыла берди. Семен пладын ол канга уймап ийеле, тюзедип, чёйё тартып, агашка буулайла, бойынын' кызыл флагын кёдюрнп ийди.

Бойынын' флагын' булгап турды, поезд керюнип келди. Машинист оны кербей калар, дьууктай дьедип келер, дьюс кулаш дьерге, уур поездти токтоодып болбос.

Каны дезе агып, агып турды. Семен балузын кабыргазына дьаба тудунып, канын токтодойын дезе, кан токтобой турды; дьартла колын дьаан балулаган болор. Бажы айлана берди: кёзине ка

ра чымындар учуп тургандый кёрюне берди; онын кийининде сран'ай каран'уйлай берди; кулагында шан'нын юни шын'ырай берди. Ол поездти де кёрбей, табышты да укпай дьат; сананганы дьан'ысла неме: «чыдажып болбозым, дьыгыларым, флажымды тюжюрип ийерим; поезд менин юстюмче еде берер»...

Онын кезинде каран'уй, сагыжы чыгып, флажын колынан тюжюрип ийди.

Дье онын канду флажы дьерге тюшпеди; кемнин де колы оны туткан дьерде, келип дьаткан поздке удур бийик кедюрип чыкты. Машинист оны кёрюп алала, поезди токтотты.

Улус вагондордон чыгара дьогюрижеле курчай туруп ийдилер. Кёрзё: бир кижиде бастыра бойы кан, сагыжы дьок, дьерде дьатты, экинчизиде агашта канду бёс тудунган, онын дьанында турды.

Василий кезиле улусты ончозын кёрёлё, бажын салактадып, ийди.

— Мени кюлюгер, рельсти мен кыйыштыра бускам — деди.

Сёзлиги.

Дистанция — темир дьолдын бир участогы.

Жмыхи (кюдели, подселнухтын) — сардыу эдер ёзюминин сыккан шагы.

Балласт — оок тап, кумак; шпал ла рельстердин алдына уратан.

Ревизия — кайып кёрёр шин'жю.

Тайный советник — каан башкару тужунда башкару учрежденияларда эн дьаан бий болуп турган дьамызы.

Сурактары.

1. Василий нени эди салган?
2. Семен нени эткен?

3. Василийди андый керек этсин деп, не ийде салган? Сторожтордын' дыадыны кандый болгон? Начальниктер олорды канайда туткан?

4. Андый кату тутканына Семен кандый болгон? Василий кандый болгон?

5. Василий, бөрү бөрүни дыибес, кижжи кижини тюрюге дыиш дыат деп кемди эске алынып айткан?

6. Василийдин' тартыжып турган дыолында нези дыастыра болды?

7. Каан бийлеринин' базынчыктап турганыла Василий кандый эпле дыолло тартыжарга керек болгон?

Таскаду.

1. Куучыннын' кажыла бёлюгине бажалык беригер. Куучынды бойыгардын' планыгар аайынча куучындап беригер.

2. Бу мындый планла куучын бюдюригер: Темир дыолдо стрелочник иштеш дыат. Онын' уулы пионер. Уулчак темир дыолдын' ээжизин юзе билер. Уулчак дыолло барып дыадала, оодылган дыер керюп алды. Кызыл галстугынын' болужыла ол поездти токтотты.

3. Бойыгардын' куучыныгарга бажалык сананып таап бичигер.

А. П. Чехов

(1860—1904)

Антон Павлович Чехов 1860 дь. Таганрогто чыккан. Онын адазы оогош лавочник болгон.

«Менин бала тужумда, бала туш дьок болгон» — деп Чехов воспоминать эдетен. Онын адазынын билезинде дьадыны уур болгон; адазынын лавказында садыжарга керек болгон.

Ол бойынын бичеечи талантын гимназияда билдирткен. Качан университетте юренип турар тужунда, куучындар бичип курсагына иштеп алып турган. Бойынын куучындарында, Чехов дьюзюн-дьуюр класстарды ла группа улустарды кьргюзип дьат: бийлерди, оlorдын карын дьийтенин ле дьамызыла улус базынчыктайтанын, крестьяндардын дьоктулары, кулактарды, помещиктерди. Чехов балдарга, балдар керегинде куучындар бичигени бар.

«Ванька» деп куучынында кичю дьашту тужунда эрик дьок городко иш бедиреп, дьокту крестьян биледен барган Ванька деп уулчактын дьорюмин бичиген.

Чехов бойынын произведенияларында, сон догоныла, карануй дьорюмле, неме билбезиле, дьалынып турарыла тартыжыл дьат.

Чехов 1904 дьылда туберкулёз (чечет) оорудан ёлгөн.

Ванька.

Мынын' алдында юч ай озо сапожник Алехин деп кижиге юредерге берген Ванька Жуков деп, тогус дьашту уулчак, рождество байрамнын' алдындагы тюн уюктаарга дьатпай турды. Качан ээзи ле подмастериялары заутреняга дьюре берерин сакып алала, ол ээзинин' шкафынан' бир кичинек шилидеги черниланы, татап калган перолу ручка алала, алдына уужалып калган чаазын салып, бичип отурды. Эн' ле баштапкы букваны бичиирден' озо, Ванька коркунган аяс эжикти, кёзнёктёрди айландыра кёрюп, эки дьанында кептерлю полжалар чёйиле берген, карара берген кудаы сюри дьаар кыязынан' кёрёлё, юзюктю дьаан юшкюрюп салды. Чаазыны тактада дьатты, бойы десе тактанын' дьанында тизеленип туруп алган.

«Сююген таадам, Константин Макарыч! — деп бичиди. — Сеге письмо бичип дьадым. Слерди рождество байрамла кюндюлеп, кудайдан' сеге дьакшы дьорюм болзын деп дьадырым. Менде ада да, эне де дьок, сен, менин' таадам, дьан'ысла дьуук кижим болуп дьадын'».

Ванька, онын' свечизинин' дьаркыны кёрюнип турган каран'уй кёзнёк дьаар кёрёлё, господа Миваревтордо тюнде сторож болуп иштеп турган, бойынын' Константин Макарыч таадазын тургузала эске алынды. Онызы кичинек, каткак, курч, чыйрак 65 дьашту, дьаантайын кюлюмзиренип дьорер дьюстю, эзирик немедий кёстю апшыяк. Тюште апшыяк дьалчылардын' кухнязында уюктап, эмезе кухаркаларла кокурлажып, тюнде кен' тонго оронуп алала, усадьбаны айландыра базып, токлогыла тирсилдедип турар. Онын' кийнинен' бажын темен тудуп алган карган Каштанкала бойынын' кара ён'иле дьалганчык узун сёёги аайынча, Вьюн деп адап салган ийт ээчип дьорет. Ол Вьюн бойынын' да, ёскё дё улусты тюн'ей кёрюп, ончозына дьалганчып туратан, дье кредитле тузаланбайтан. Ол Вьюн чылап кем де ёйинде ён'ёлөп келип, буттан' ала койып, эмезе ледникке кирип, кижинин' кужын уурдап болалбас. Онын' кийниндеги буттарына дьан'ыс каттап соккон эмес, оны бир-эки катап бууган, кажыла деревняда оны арайла ёлбёс эдип сойгон, дье ол десе ойто тирилип келип турат.

Эмди таада воротанын' дьанында туруп алган, деревнянын' церквезинин' дьаркындун кёзнёктёри дьаар кёрюп, кёзин дьумунып, кийис ёдюкле тееп, дворняла кокурлап турган болбой кайсын. Онын' курына токлок буулап салган. Ол колдорыла талбан'дадып, соокко чыйрыгып турган болор.

— Тан'кы тартып кёрзёбис кайдар? — деп айдып, эмегендерге бойынын' тазымайын тудуп берип куучындап турар.

Эмегендер дьытап, чючкюрюп дьадат. Таадак оны кёрюп, сюгюнчилю каткырып, кыйытыратан:

— Кодоро тартла, дьаба тон'ып калган!

Ийттерге де дьытарына бередилер. Каштанка чючкюрюп, оозы мырдын булгап, ачынып калган, туура база берет. Вьюн десе кююн кёргөн аайлу чючкюрбей, куйругыла булгап турат.

Кюн сюрееен аяс. Кей тым, дьарык ён'дю ару. Тюн дьарык, туралардын' трубаларынан' чыгып турган ыш, ак дьабуулары, курутып калган кюрттер — ончозы кёрюнип турды. Тен'ери дезе, сьончилю дьылтырап турган дьылдыстарла, себилип калган турды, куру дьолы сран'ай байрам алдында карла дьыжып дьунуп салгандый суркурап, аяс турды.

Ванька юшкюрюп ийеле, перозын чернилага сугуп алала, онон' ары бичип дьат:

«Кече дезе мени чыгара сюрген. Ээм мени, мен олордын' кабайдагы балазын дьайкап отурала болгообой, юргюлей берген учун, мени чачымнан' тудала, дьиткелеп тышкары чыгарып салган. Була неделенин' ичинде айыл ээзи юй кижии меге селедка балык арчыткан, мен оны куйругынан' ары арчыырымда, ол балыкты алала, онын' тумчугыла менин' дьюзимди тюрткен. Подмастериялар мени электеп каткырып дьат, мени аракы экелерге ийип дьат, ээмнин' огурчынын' уурдадып дьат, ээм дезе колго неле кирзе, оныла согуп дьат.

Кандыйда курсак бербей дьат. Эртен тура калаш берип дьат, тюште каша, эн'ирде базала калаш, чай эмезе мюн болзо, ээлерим бойлоры ичип дьат. Мени сенекте уюктзыын деп дьат, качан олордын' балазы ыйлаганда, мен торт уюктабай, кабай дьайкап дьадым. Кайран таадам, кудайдын' учун меге киле, мени мынайн' айылын'а деревняга, апар, менин' дьадар аргам сран'ай дьок. Слердин' будыгарга бажырып дьадым, слерди адап кудайга бажыраарым, мени мынан' апарыгар, онон' ёскё ёлёрим...»

Ванька оозын тыртыйтып, бойынын' кара дьудуругыла кезин арчынып, сорсыды.

«Мен сеге тан'кы уужап берип турарым, деп онон' ары бичиди: кудайга бажыраарым, кер-мар не-не болзо, мени сидордын' өчкизин чилеп сой. Меге иш табылбас деп сананзан', мен приказчикке сопок арчыырга, кудай учун деп, суранып аларым, эмезе Федьканын' ордына пастухтын' болушчызы болорым. Кайран таадам, сран'ай дьадар аргам дьоголды, дьан'ысла ёлюмнин' бойы. Деревня дьаар дьою качайын дезем, сапог дьок, сооктон' коркуп дьадым. Качан дьаан болуп ёзюп алзам, онын' учун сени азыраарым, кемге де базынчыктатпазым, ёлюп калган, энем Пелагея учун бажырып турганым чылап, тынын' учун кудайга бажыраарым».

«Москва дезе дьаан город. Туралар ончозы господалардын' туралары, аттар да кёп, кой дезе дьок, ийттер де тудаган эмес. Мында балдар дьылдысту дьюрбей дьат, клироска кожон'доорго бир де кижини божотпой дьат. Мен бир катап бир лавкада, кезнектё буулу кармактар садып дьатканын кердим, кандыйла балыкка дьараар, беги сюрееен, бир пуд кирелю де сом балыкты чыгара тартып алгадый, бир кармак бар. Кезик лавкаларда бариндарга ла дьараар мылтыктар кердим, байла бирюзи дьюс салковойго турар болбой...»

Эттин' лавкаларында дезе кюртюктер, торлоолор ло койондор, олорды кандый дьерде адып турганын, садучылар айтпай дьат.

Кайран таадам, качан господалардын' гостиницалу ёлказы болгожын, меге алтындаган кузук алып, кёк кайырчагашка салып кой. Бу Ванькага деп, барышня Ольга Игнатьевнага айдып сура».

Ванька сорсып улу тынып ийеле, базала кезинёк дьаар кёрюл отурды. Онын' сагыжына, качан господалардын' ёлказы болуп турган тужунда, ёлканы экелерде, таадазы барып, бойыла кожо Ваняны алып туратан болгон.

Сюреен эрикчен'и дьок ёй болгон! Таадак та какырып туратан, соокто какырып туратан, оларды кёрё Ваняда какырып туратан. Ёлканы кезердин' алдында, таада бир кан'за тан'кы тартып, тазмайын узаак дьытап алатан, соокко тон'ып калган Ванюшкага каткырып туратан болгон... Куруга бастырып калган дьаш чибилер, кажызы ёлётёнин сакып, кыймыгы дьогынан' туруп дьат. Дьок дьерден' чыгып келип, кюрт кардын' юстюнче ок дьаа чылап койон ман'тап чыгат... Таадак кыйыгырбаганча ла болалбас:

— Тут, тут... тут! Кёрзён' кулугурды!

Кезип алган чибини таадак господалардын' туразы дьаар апаратан, анда оны дьарандырып дьазайтан... Ончозынан' тын' Ваньканын' сююп туратан барышня, Ольга Игнатьевна киченип туратан болгон. Ваньканын' энези Пелагея тюрю тужунда, ол господаларда горничный болуп иштеп туратан, Ольга Игнатьевна Ваньканы леденецла азырап, эдер немези дьок керегинде, оны кычырар, бичиир, дьюске дьетирире толоор керек десе кадрель танцевать эдерге юредип салган. Качан Пелагея ёлюп калган кийининде, ёскюс Ваньканы дьалчылардын' кухнязында таадазына апарып салгандар, кухнядан' ары Москвага Алехин деп ёдюк кёктёчиге берип ийгендер.

«Келигер, кайран таадам, — деп Ванька бичип, онон' ары, — мен сени кудайдын' учун сурап турум, мени мынан' ары алып бар. Сен мени ырызы дьок ёскюсти килезен' онон' ёскё ончозы ла мени согуп дьат, курсак та дьиирим сюреен тудат, кунукчылы кандый, айдары да дьок, дьаантайын ыйлап дьадым. Кечеги кюн ээм бажыма ёдюктин' кебиле соккон, дьыгыла бергем, дьок арайдан' аайланып алгам. Менин' дьюрюмим ёлюмтик, кандыйла ийттен' ары... База Аленага, кылчыр Егоркага ла кучерга эзен айтырып дьадым, менин' чуранамды бир де кижиге бербе. Слердин' уулыгардын' уулы Иван Жуков артып дьадым, кайран таадам келигер».

Бичип салган листти Ванька төрт бюктейле, оны кече бир ачкага садып алган конвертке салып ийди... Эмеш сананала перо-зын чернилага сугала, адресин бичип салды:

„Деревняга таадамга“.

Онон' тырманып отурала, Константин Макарычка деп кошты. Бичиир тушта чаптык этпегендерине маккатып бёрюгин кийип, тонын кийбей, чамчачан' ла тышкары чыгара дьюгюрди...

Алдында онын' сурак берип турган, эт садар лавкалардын' садучылары, письмоны почтанын' кайырчагына салатан, ол кайырчактан' юч ат коштогон дьердин' юстюнче таркадатан деп айдып берген.

Ванька баштапкы почтовый кайырчакка дьогюрүп барала не-ден'де баалу письмозын салып ийди...

Ол андый сюрееңдү иженгенине амырзынып, бир частын' ба-жында сюреең калын' уюктап калды... Ого тыш дьеринде печка кёрюнди. Печканын' юстюнде, будын салбан'дада отуруп алала, письмоны кухаркаларга кычырып берип отурган таадазын кёр-ди. Печканын' дыанында куйругын булгап Вьон базып дьюрди.

Сёзлиги.

Болодка — агаштан' эткен ёдюк кёктёөр кешки.

Кредитле тузаламбай дьат — бюдюмчизи дьок дьургени.

Шпандырь — ёдюк кёктёөр кижжи, кёктөп дьаткан ёдюгин тизе-зине дьаба тартып алатан кайыш.

Кредит — бюдюмчизи дьок.

Ледник — тош салган терен' оро.

Сурактары.

1. Таадазы Ваньканы ойто деревняга алып болор бо?

2. Ванькага деревня кандый болуш билдирип дьат? Деревнянын' кан-дый аялгаларынан' Ванька деревня керегинде эске алынып дьат?

3. Ванька деревняда дьан'ысла дьакшы дьанын неден' улам эске алынып дьат? Коомой дьаны дьок болгон бо?

4. Ваньканын' письмозы ажыра Чехов сапожник ээде дьалкан уул-чактын' дьадын дьюрюмин канайда кёргюзүш дьат?

5. Дьаан город деревнянын' уулчатажына кандый кёрюниш дьат? Оны не кайкадып дьат, ненин' учун?

Таскаду.

1. Эн'ле баштапкы букваны бичииринен' озо, Ванька коркуш калган эжик, кёзнёк, дьаар база карарын калган кудай сюри дьаар канча-кан-ча катап кёрди.

Чеховто андый ба? Башказы незинде? Канайда артык, ненин' учун?

2. Вьоннан' башка, ёйинде келип, кижинин' буттан' тудуп ийерге, эмезе ледникке кирерге, эмезе кижинин' кужын тудуп ийерге кем де билбес.

Чеховтийинде кандый?

3. Ээм мени чачымнан' тудала, тышкары апарып, шпандырьла сок-кон.

Ванька канайда айдып дьат?

4. Бу мындый сестёрди дьюзюн-дьуюр примерлерле учурынын' баш-казын кёргюзгөр:

1) Барыш дьат, алтай берди, калкый берди, ичкерледи, албаданды.

2) Каруун айтты, кюпорт этти, юндеди, юнин дьоонодып айтты, ка-лырады.

3) Каткырды, кюлюмзиренди... (База канайда)?

4) Алып ийди, айрыш алды...

5) Берийди, ойто дьандырды.

6) Дьыгыла берди, дьайыла берди...

Уулына туштаарга
келгени.

Художник В. Маковскийдин
картиназы.

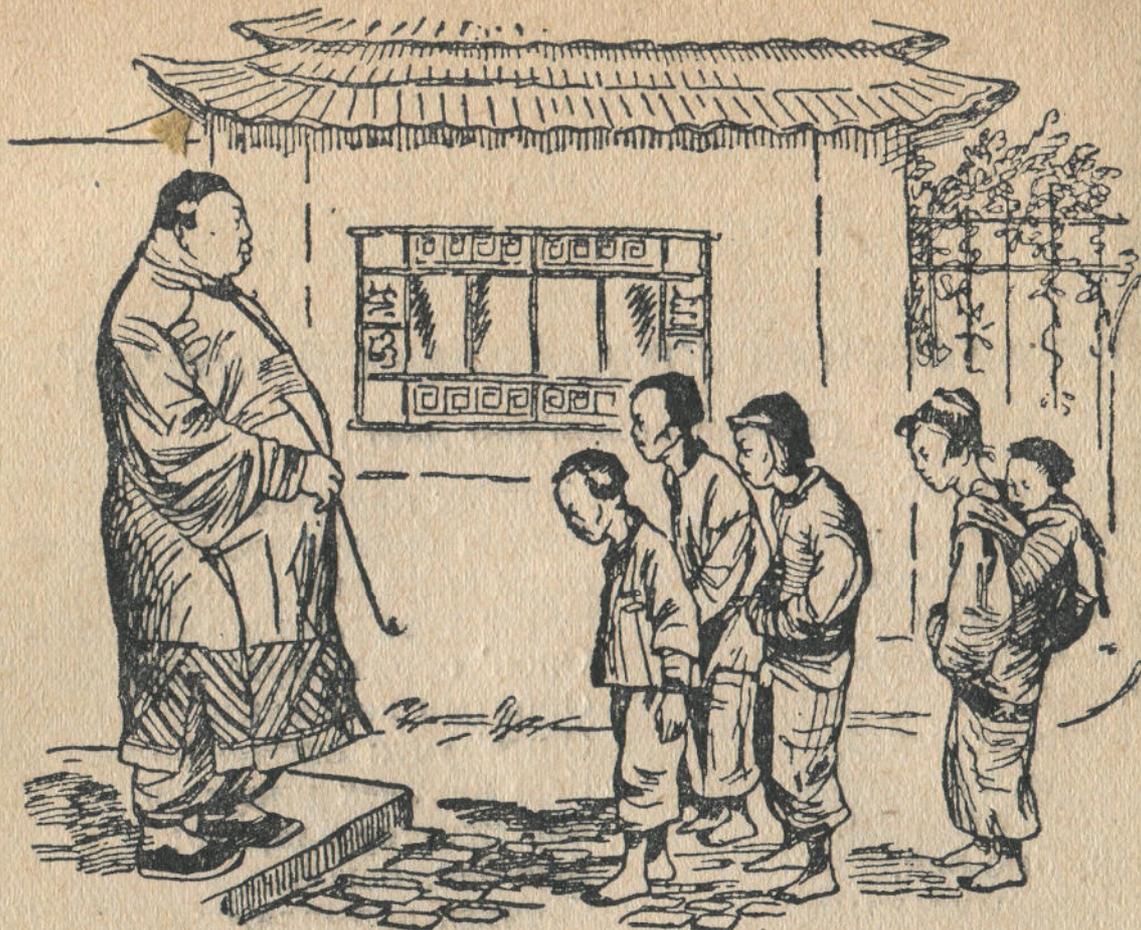
Бу картинаны керё куучын бюдюрiger.

Шанхайский колыбельный кожон'.

(Эдъези кожон'доп дьат.)

Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Сен ыйлаба баю-бай,
Уюкта капшагай.
Кичинек карындажым!
Аштап дьатсан' — сеге,
Энем эмчегин берер,
Чыкка уймалгажын' — сеге,
Мен чуун' солуурым.
Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Тен'ери каран'уй бойы,
Ёй дезде база эрте,
Кичинек карындажым!
Энем дезде ишке барар,
Экилебис барарыбыс,
Сени айылда дьан'ысканга,
Канайып артырарыбыс?
Аштап дьадар тужун'да,
Сени азыраар кижидьок,
Чыкка сен уймалгажын',
Кургактаар кижидьок.
Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Баю-бай, баю-бай,
Карындажым колын'ды,
Чейё тенийте тутсан'
Мен дьаар сен кёрзён'
Кичинек карындажым!
Сени кожо апарарга,
Энем меге бербей дьат,
Сенин' колын'да чине дьок,
Уулчакты дьыгарын' дийт.
Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Агаш аразынын' ан'ы чылап,
Отурган табышты сен уксан'...
Сен онон' коркубай дьат,

Кичинек карындажым:
Онызы бистин' гудок мустайт
Энем мени мен' дедип дьат. ,
Эртен тура заводко барарда,
Онон' оройтыырга дьарабас,
Оройтып калгажын,
Онын' учун штраф болор!
Беш кичинек минут учун,
Кёп центтер аларлар!
Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Сен ыйлаба,
Баю-бай,
Капшагай,
Уюктай бер,
Кичинек карындажым!
Сени кайда салатан,
Бу машинага коштой бо?
Машина табыштанат,
Карындажым уюктабайт...
Уюктаар, уюктаар керек!
Ох карындажым ыйлайт,
Бууры кёёжюп браат,
Машинадан' тоозын,
Оозына келип толуп дьат.
Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Энебиске дезде,
Ситца соторго керек.
Меге дезде,
Кёбён' кактаарга керек,
Менин' кичю карындажым..
Сен аштап дьадырын'
Сени азыраар чёлё дьок,
Сенин', алдын' чыкталган
Кургактаарга чёлё дьок.
Баю-бай, баю-бай,
Карындажымды дьайкайын!

Дье, ыйлаба...

А-гу!

Мен бойым да оору,
 Каткырып болалбай турум.
 Сеге дьюкле тогус ай,
 Меге тогузынчы дьаш болды,
 Менин' сёегим дьяан болуп,
 Ишке карын алдылар.
 Дьян'ыс иш меге уур,
 Он эки частан' келижип,
 Тюндеги иш сран'ай кюч,
 Менин' уйкум келет.
 Кёзим менин' дьумулат
 Юргюлеп уюктай бердим.
 Онын' учун менин' дьягыма,
 Мастерика согот.
 Кёстёрим дезе ачылбайт,
 Машиналар табыштанат,
 Дьоон кайыш буулары,
 Айланыжып шуулажат...
 Кайран Ми-ню эдьебис,
 Кайыш орто табарды.
 Уйкузырап дьюреле,
 Арга дьогынан' ёлди!
 Баю-бай, баю-бай,

Кичинек эркечегим!

Дьок сен ёзюп болбозын'
 Мен де дьюрюп болбозым!

Баю-бай, баю-бай,
 Кичинек карындажым!
 Бис не болотоныбысты,
 Канайып дьадатаныбыс,
 Канайнып ёзёрибисти,
 Сен меге айдып бер?

...Сен неден' де коркыба
 Кичинек карындажым!
 Улустын' айтканыла,
 Телекейдин' учында,
 Цзянзи провинцияда,
 Совет бар деп угулат.

Дьоктуларга —

дьерди берип турат.

Байларды дезе — дьок эдип
 сюрет.

Анда кичинек балдарды,
 Станок дьянына кыйнабайт.
 Школго балдарды алып,
 Дьал дьогынан' юредет.
 Баю-бай, баю-бай,
 Сен ёчеш — сран'ай уюктабас!

Бис энебисле кожо,
Цзянзиге ёдёрибис, Цзянзидеги
советтерде,

Кандыйла уулчак тою!
Аштап дьатсан' сеге,
Энем эмчегин берер,
Чыкка уймалзан' — сеге,
Мен чуун' солуп берерим.
Сен анда дьаанап алып,

Керсю кижн болорын!
Мен де анда болзом,
База дьакшы

дьадарым!

Баю-бай, баю-бай,
Кичинек карындажым!
Сен ыйлаба, баю-бай,
Уюктазан' капшагай,
Кичинек карандажым!

Сёзлиги.

Цент — Американын бириктирген штаттарында эн' оок акчазы.

Цзянзи — Революционный тьюмеен эн' ле тын' болгон Китайский область.

Сурактары.

1. Китайский ишмекчи юй кижн фабрикага балазын ненин' учун кожо апарып дьат?

2. Фабрикага эжелген балага, анда болорына кандый болуп дьат? Бу керегин айткан дьерин кычырыгар.

3. Стихотворениядан' тогус дьашту кызычак фабрикада кандый аялгалу иштегенин айдып турган строкторын база катап кычырыгар.

4. Китайский пролетариаттын' дьокту, тюрен'и дьадыннан' чыгар аргазы кайда?

5. Китайский поэт Эми-Сяонын' бичигенинен' кёрзё, дьан'ысла Кятайдын' кичинек балдары ла онойдо дьадып дьат па? Капиталистический ороондордогы балдардын' уур иште турган керегинде айдын турган, кандый произведениялар слер билеригер?

6. Бу стихотворенияла поэт Эми-Сяо дьан'ысла китайский ишмекчилердин' амадуу учун туружып дьат па?

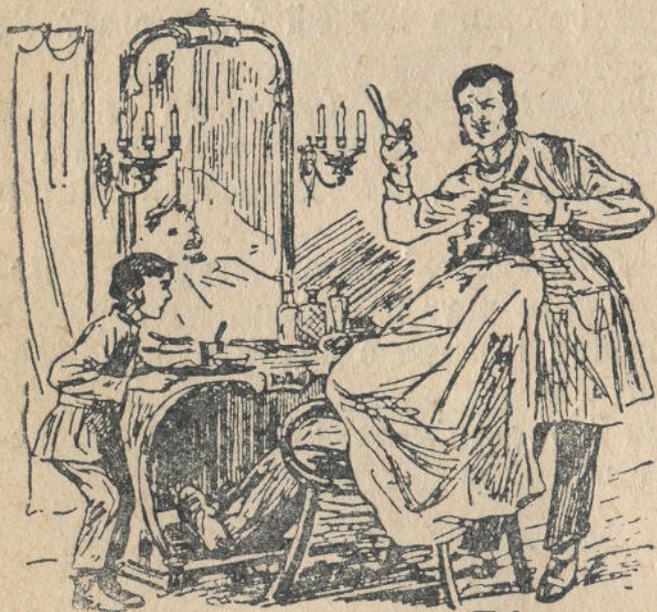
Петька дачада.

I.

Осип Абрамович, парикмахер, кырдырарга келген кижинин төжине кирлю простыньды даяа тудала, сабарларыла онызын дьакага кыстап ийеле, юзюктелте тын кыйыгырып ийди.

— Уулчак, суу!

Кырдырарга келген кижини кюскюден бойынын бюдюжин керюп отурала, кайдан да тууразынан, кюскюнин алдына дьал-

танчылу чейе тудуп алган, кюскю алдына изю суулу темир аяк тургузып дьаткан, каткак кичинек колдорго тийип туртан кестерин дьаратпаган айлу туура эдип турды. Качан ол кезин ере керюп ийгенде, дьаман, кыйыр ошкош, парикмахердин чырайын керюп турды, кату тюрген кылчан дап турган парикмахер темён кемнин де бажы дьаар кылчан дап, эрди кыймыктап дьакшы юндебей де турза, дье дьарт угулар кирелю шымыранып турды. Качан оны ээзи бойы Осип Абрамович эмес,

подмастериялардын бирюзи Прокопий, эмезе Михайла кырганда, шымыранганы дьарт угулып, кекенген кеберлю болотон:

— Акыр, сакып ал!

Онызы, уулчак сууны тюрген бербеген учун, оны бурулап турганы болуп дьат.

Дьяантайын кыйыгырып кизиредип туратан уулчактын ады Петька болгон, онызы заведенияда ончо служащийлардын, энле кичинеги болгон. Петькага он дьаш болгон. Экинчи уулчак Николка, Петькадан юч дьаш дьяан болуп, удабас подмастерияга кечетён болгон. Эмдигиле ёйдён ары, парикмахерскаяга тегин кижини келегежин, подмастериялар, ээзи дьок тужунда дьалкуурып, келген кижини кайчылаарга Николканы ийип, дьяан сёектю дворник кижинин чачы узун, дьиткезине дьедип болалбай, буттын бажыла туруп алала, чейилип дьетпей турганын керюп, каткырыжып отурадылар. Бирде кайчылаткан кижини,

чачын юрей кайчылап салган учун кыйыгы чыгаратан болгон, айдарда подмастериялар чынынча эмес, тегюнеле ол чач кестирген кижиге токтоп калзын деп, Николканы чугулдап кыйыгыратандар.

Кижиге дьок тужунда, Петька ла Николка эки эрмектежи отуратан. Эки ле артып калган тужунда, Николка дьякшы болуп, «уулчакка» подпольканы, бобрикти эмесе проборлу канайда кайчылаарын дьартап айдып берип туратан.

Петьканын кюндери кайкамчыкту дьяныс аай, бойы-бойына туней сранай эки карындаш ошкош едюп турды. Дьяйы кыжыла онын кергени ол ло кюскюлер болгон, бирюзи дьярык, экинчиси десе солдыр каткынчылу болгон. Эрте тура да болзын, энирде де болзын, Петьканын юстюнде дьянысла «Уулчак, суу!» деген юзюктелген кыйыгы турды, ол десе сууны берип ле, берип ле турды. Байрамдар дьок болгон. Воскресен кюндерде, качан магазиндердин ле лавкалардын кезнектери ороомды дьярытпай турган тужунда, парикмахерская орой тун киргенче мостовойго дьяркынду сноп дьярыткыш чыгаратан, едюп дьяткан кижиге, отургыжына отуруп алып толыкка сыгынып калган, эмесе сагышка алдырып калган, эмесе уур юргюлеп отурган, кичинек, каткак, корчойып калган уулчакты керетен. Петька кеп уюктайтан болгон, дье ненин де учун онын дьяантайын уйкузы келип туратан, оны айландыра неменин ончозы неме эмес, узун уур уйкудый билдирген. Ол дьяантын сууны уруп тура, «Уулчак суу!» деген кыйыгыны укпай калатан, чырайы тамла чыгып, кайчылаган бажында десе балулар чыгып турды. Онын кезинин дьяанында ла тумчугынын алдында, оны сранай карган карликке туней эдип, ийнеле чийе тарткандый чичке чырыштар боло берди.

Петька, ого кунукчыл ба айса кем дьок по онызын билип турды, дье ого кайдарда барар санаазы тудуп, ол барар дьери керегинде бир де неме айдып болбой, ол дьеринин кайдагызын билбей турды. Качан ого энези кухарка Надежда келип туштаганда, ол комыдабай, мени мынан апарыгар деп суранып турды.

Онойдо ол ас дьятканын эмесе кеп дьятканын билбей турды. Бир катап талтюште онын энези келеле, Осип Абрамычла куучындажала, оны — Петьканы, энезинин господалары дьяткан Царицыно деп дьерде дачага божодып дьат деп айтты. Эн озо Петька аайлабаган, онон кюлюмзиренгенине онын дьюзи чичке чарышла дьябыла берди, ол Надежданы мендеде берди. Ол дача дегени не болотонын билбеген, дье онын сагыжында, онын барарга турган дьери болор деп бодогон. Петя колын карманына сугуп алала, анда ок туруп дьяткан Николканы болгобос дьянынан ундуп салган.

Николканын кезинде терен кунугып калганы керюнип турды: анда эне торт дьок болгон, бу ейинде Николканын сагыжында ол дьоон Надеждадый да энелю болгон болзом деп кем дьоксынып турды. Онын юстюне ол дачада качанда болбогон.

II.

Дьюзюн-дьююр табышту, келип турган поездтердин' кю-кюрти, паровозтордын' мустаганы, бирде Осип Абрамычтын' юниндий кою ла чугулчы чыгар, бирде онын' оору эмегенинин' юниндий чын'ырып чичке болуп угулат, мен'дештю юзюк дьок барып дьаткан, учы бажы билдирбес пассажирларлу вокзал, — Петьканын' мен'дештю кестөрине дьан'ы кёрюнип, онын' сагыжын тын'ыдып, токынатпай барды. Ол энезиле экию дачный поезд барарына эмди бюткюл дьарым час бар да болзо, оройтып калбайлы деп коркунуп турдылар. Качан озор вагонго оту-рала барып дьадарда, Петька кёзнёккё дьапшынып алган, дьан'ыс-ла кайчылап салган бажы, темир стерженьде чилеп, чичке мойы-нында айланыжып турды.

Ол городто чыгып, ёскён, дьалан'га бойынын' дьажына баш-тапла чыкканы бу, дьалан'дагы неле неме ого сюрееп кайкамчы-лу болгон: кандыйла немени ыраагынан' кёрюп турар, агаштар ёлён'дий кёрюнип турар. Тен'ериде мында элбек аяс болуп кёрюнгени кайкамчылу, сран'ай таскак юстюнен' кёрюп турган-дый, Петька оны бойынын' дьанынан' кёрюп турган, качан эне-зи дьаар буруларда, ол ло тен'ери одоштой кёзнёктё кёгөрип, ак сюгюмчилю булуттар оныла дьылып турды.

Петька бирде бойынын', кёзнёгинде айланыжар, бирде вагон-нын' бир дьаны дьаар дьюгюрюп, ого кюлюмзиренип каткырып турган пассажирлердин' тизезине ле дьарындарына дьунбаган колычагын ижемчилю салып турды. Кандый да бир арып чы-лаганынан' ба, айса кунукканынан' ба бир эки катап эстеп, га-зет кычырып отурган господин, уулчак дьаар кату кыязынан' кёрюп турарда, Надежда извинится эдерге мен'деди:

— Темир дьолло баштапкызында барып дьат, — кайкап дьылбиркеп туру...

— Угу... — деп господин кизирит эделе, газедине кёрюп отурды.

Надежда дезе, Петька парикмахерде юч дьыл дьадып дьат-канын, ол оны кижиди эдип салар болгонын, онызы дьан'ыскаан дьаткан, кючи дьок оной башка оору тужунда эмезе карыган тужунда болуш алар дьери дьок, юй кижиге дьакшы болор деп айдарга сурекей дьылбиркеп турды. Дье господиннин' дьюзи кату болгон керегинде, Надежда ол андый сагышты бойынын' ичинделе сананып отуруп калды.

Барып дьаткан дьолдын' он' дьанында тен'ёзёктю, чыкту дьаткан керегинде, кёгөрип дьаткан дьалан' дьатты, оны кую-лай боро ён'дю ойын ошкош турачактар турды. Алдында мён'юндий дьалтырап турган дьолду бийик тен'ичектин' юстю-нде, андый ок ойын ошкош ак церкве турды.

Качан поезд, кенетийин тын'ып, кюзюрт табышту мостоннын' юстюне учуп чыгала, суунын' кюскюдий дьалбак юстю орто кейде немедий селбектенерде, Петька коркуганына кёзнёктён' туура ташталала, барып дьаткан дьолында бир кичинек неме кёрбей ёткюрбеске, ол ок тарыйын кёзнёгине ойто келди. Петька

нын' кестери ту качаннан' бери уйкузы дьок болуп, чырыштары да дьоголо берди. Онын' дьюзинде кем де утюгла дьыжып, чырыштарын дьоголтып, онын' дьюзин ак дьылтыркай эдип салгандый болды.

III.

Петьканын' дачага келген баштапкы эки кюндеринде, онын' кичинек эрчими дьок тынычагын, ого юстюнен', алдынан' урулуп турган, солун кеп немелер ле дьан'ы сагыштын' кючи ужай согуп барды.

Ол, онын' бажынын' бийикте шуулап турган, каран'уй, бойынын' учы кую дьогыла коркушту кунукчыл агаш аразынан' коркуп турды; актар, дьарык, кек, керерге керкемдылю бойынын' дьараш чечектеринин' ончозыла кожон'доп тургандый болордо, ол оны сююп, оларды сран'ай сыйындары чылап эркеледип турарга сагышту болды, кек тен'ери дезе оны бойы дьааркычырып, сран'ай энези чилеп кюлюмзиренип турды.

Петька куу кирип, чочуп, чырайы кугарып, негеде кюлюмзиренип бууктын' агашту дьаказыла, карган кичи чилеп, арайын базып дьюрди. Ол анда дьюре арып чылайла, кою дьаш елен'нин' юстюне дьадып, ого чен'юп, онын' дьан'ысла тотко дьидирген кичинек тумчугажы елен' ортозынан' керюне болуп турды. Баштапкы кюндерде ол дьаантайын энезине келип туратан, онын' дьанына дьыжынып туратан, качан барин онон' дачада дьакшы ба деп сураганда — эби дьоксынып, кюлюмзиренип, мынайда каруун беретен:

— Дьакшы...

База эки кюн эткенде Петькага природанын' ончозыла дьептю боло берди. Табынча Петька бойын дачадагызын сран'ай айылында немедий билинип, дьердин' юстюнде Осип Абрамович ла парикмахерская барын торт ундуп салды.

— Керзён', дьооногони! Сран'ай жодьойым ошкош! — деп бойы дьоон, кухнянын' изюне дьес самовар ошкош кызарып калган Надежда сюгюнип турды. Ол андый эрмекти айдып турганы, оны тын'ыда азырап турганым деп бодогон. Петька дезе сран'ай ас дьиип турган, ол оны дьиир кююни дьок бололо ас дьиип турган эмес, оныла берижерге бош дьок болгон: чайнабайла онойдо ажырып ийетен болзо кайсын, онон' еске оны чайнаарга керек, онын' ортозында будын булан'дадарга керек, ненин' учун дезе, Надежда сран'ай табылу дьиип дьат, сеектёрди челдеп, переднигиле арчынып, кереги ле дьок немени куучынданып отурар. Онын' — бюдюретен керектери сран'ай баш ажыра болгон: беш катап сууга чомынар керек, агаш аразынан' кармакка сап кезип аларга керек, чейлешкен казып аларга керек — бу мынын' ончозына ей керек. Эмди Петька едюк дьок, дьылан'аш дьюгюрип дьат, онызы калын' таманду сапог кийип дьюеринен' мун' катап дьакшы болуп турды: кодыртмак дьер будын бирде сюреен дьакшы ертеп, бирде соодып турды. Бойынын' эскирип калган, гимнастический курткасын кийип алганда парикмахерский цехтин' дьаан мастери болуп керюнип турган куртка

тонын база чечип, сран'ай кайкамчыкту дьаш боло берди. Ол оны дьан'ысла эн'ирде качан плотинага кемелю дьюзюп ойногонун кёрөргө барганда кийетен. Господадар дьазанып алган, сюгюмчилю дьайканып турган кемеге, каткырышкан отуруп дьадарлар, онызы арайын кюскюленип турган сууны дьара согуп барганда сууда агаштардын' кёлөткилери, олорды салкын табаргандый, дьайканыжа берет.

IV.

Неделенин' учы дьаар городтон' барин письмо экелди. Ол письмонун' адресин «куфарка Надеждага» деп бичиптир, качан адресатка оны кычырып берерде, адресат ыйлай берген, переднигиндеги кёени ончозын дьюзине сюртюп алды. Ол письмоны кычырып турган кижинин' юзюктелип айдылган сестеринен', куучын Петька керегинде болуп турганы, дьарт болгон. Ол ондый керек эн'ирде болгон. Петька дезде сран'ай кийин дьанындагы чеденде дьан'ыскан ла бойы «классик» деп ойын ойноп, дьаактарын бултуйтып турган, ненин' учун дезде, дьаагын бултуйтып алганда, калыырга бир канча дьен'ил болгон. Барин чыгып келеле, дьардына колын салала, айтты:

— Дье карындаш, атанарга керек!

Петька эби дьок кюлюмзиренип, неме айтпай турды.

«Бу мынын' тенегин» деп барин сананып турды.

— Атанар керек, карындаш!

Петька кюлюмзиренип турды.

Надежда ыйлаганча базып келеле, база айтты:

— Атанарга керек, балам!

— Кайдар? — Петька кайкай берди.

Городты ол ундуп салган, дьаантайын онын' барарга турган ёскё дьери табылып калган.

Ээ — Осип Абрамычка.

Керек сран'ай тюштий дьартта болуп турган болзо, Петька билбечи болуп турды. Дье бу мындый суракты, берген кийининде, онын' оозы кургап, тили дьок арайдан' кыймыктап турды:

— А эртен балыкты канайда тудар? Кармагажым — бу туру...

— Канайдып ийер база!.. Келзин деп дьат. Прокопий оорый берген, болницага апарып салган дийт. Кижидьок дийт. Сен ыйлаба: кёрзён' база божодып ийер, — ол Осип Абрамович дьакшы кижидь.

Дье Петька ыйлаарга торт сагышта да дьок, аайлабайла турды. Дье Петьканын' сагыжына керектин' аайы табынча билдирип келерде, ол городтын' каткак, дьаман балдары чылап ыйлабай, торт ло юни дьоон, эр кижинин' юнинен' тын' ыйлап, дьерге ан'данып тура берди.

Онын' каткак колдору дьудрукка тююлип, энезинин' колына, дьерге неле учраганына согуп, курч таштарга ла кумаikka тийип, ачып турганын биле тура, ачуузын тын'ыдарга там тын'ыда согуп турды.

Петька дьаан удабай тымый берди, барин дезе, кюскюнин алдына туруп алала, чачына ак чечек кадап турган барыняга айдып дьат:

— Көрзён токтоп калды, — баланын ачынган тюбеги узак эмес.

— Дье меге бу кёёркий дьаш уулчак сюреен ачу.

— Чын, олор сюреен коомой дьадып дьат, дье олордон до коомой дьадынду улус бар. Сен белен бе?

Олор ол эн'иринде танцалар болотон Дипман садына баргылады, военный музыка ойноп турган тужы болды.

V.

Эртенги кюнине Петька дьети часта эртен тура атанатан поездле Москва дьаар барып дьатты. Онын кезинин алдында базала тюннин курууна бурайган кёк дьалан дар элес эдип турды, дье олордын элбен деп ёдюп турганы, алдында ёдюп турган дьаны дьаар эмес, база бир дьаны дьаар ёдюп турдылар, Эскирип калган гимназический куртычка тоны онын эдин бектеп турды, онын дьаказынан ак бумажный чамказынын дьаказынын учы чыгып калган кёрюнип турды. Петька айланышпай, кёзнёк те дьаар кёрбёй, сюреен тым, керсю отуруп, колдорын да тизезине эптю салып алган отурды. Кестери уйкулу база дьалырганду кёрюнип, карган кижинин, чичке чырыштары кезинин дьанында ла тумчугынын алдында дьерленип калган болды. Онын бажында кёзнёктин дьанында столболор ло платформанын столболоры элбен деген кийинде, поезд токтой берди.

Мен деп турган пассажирлардын ортозында ийде салдыртып тура, олор табышту ороомго чыгып келдилер, ач город бойынын кичинек дьемин дьуда салып ийди.

— Сен кармакты дьажырып сал! — деп Петька, оны энезине парикмахерскийдин эжигине экелерде айтты.

— Дьажырып саларым балам, дьажырып саларым. Айса база барып келерин'.

VI.

Базала катап кирлю дьыту парикмахерскийдин «Уулчак, суу!» деген кыйыгы юзюктеле чыгып, сагалын кырдыртарга, чачын кестирерге келген кижин, кичинек кирлю колычак кюскюнин алдына чейилип келип турганын кёрюп, «Акыр, сакып ал!» деп кекенип шыбранган табышты угуп турды. Онызы не керектю кекенгени дезе, уйкузырап дьюрген уулчагаш эмезе суу теккён учун, эмезе дьакылталарды алыштырып салган учун болгон. Тюнде дезе, Николка ла Петька коштой дьадып уюктаган дьерде араай юн тырлада дача керегинде куучындап, кандый неме болбой турганын, кем нени качанда укпаган, качанда кёрбёген керегинде айдып турды.

Онын дьанынча обоз ёдюп, бойынын дьаан табыжыла уулчактардын юнин базып турды.

Сөзлиги.

Карлик — сюрөөн кичинекей сынду кижиге.

Эгоист — дьян'ысла бойы керегинде сананып, бойынла кичееп, айландыра дьаткан улустын' амадуун немеге бодобос кижиге.

Цех — кандый бир профессия иштен' ремесленниктеринин' бириккени. Эмди ёйинде цех заводтын', фабриканын' бөлүгү, юлүзү.

Адресат — письмо, почтоло барып дьаткан немени, бичикти алатан кижиге, учреждение. (Адрес деш сөстөн').

Сурактары.

1. Петьканын' парикмахерде дьаткан дьадын дьюрюмин айдып турган дьюрлерини ылгап алыгар. Петьканын' тыш бюдюжи кандый?

2. Петьканын' деревнядагы дьадынын бичигер. Деревня Петьканын' тыш бюдюжине ле онын' кылытын канайда, кандый эди салган?

3. Петька ла Николка ненин' учун дьаш бала тужунан' ала иштегендер?

4. Барин ла барыня Петькага чын ачынганлар ба? Кандый сөстөрүнөн' ле кылыктарынан' билдиргенин бойыгардын' шююттегерди бодоч туругар?

Таскаду.

1. «Петька дачада» деп куучыннын' планын сагышла бичип алыгар. Бичип алала, книганын' планыла тун'дештиригер.

2. План аайынча куучынды сагышла куучындал беригер.

3. Слердин' кажыгарла кайда барып, нени көргөни бичип беригер.

Слер деревняда ба, колхозто ба дьаткан болзогор — городко барып дьюрдигер бе? Анда слер нени көрдигер? Городто не слерди кайкатты? Слер анда нени эткенигер? Кандый бир каткымчылу, дьеткерлю неме болды эмеш пе?

Слер городто дьаткан болзогор деревнядан', слердин' сагыжыгарда не бар? Кандый бир кижиге уккадый дьорык, кандый бир учурал керек болды эмеш пе?

Кандыйла кижиге бойынын' табынча куучын бюдюрүп, куучынын' адап беригер.

4. Точканын' ордына бичибей салган сөстөрдиге бичип салыгар. Олорды таап бичиирде, Петьканын' парикмахерскийдагы дьадынын чын айдып турзын. (Бу тужын куучыннан' таап алыгар).

Эртен тура да болзын, эн'ирде де болзын, Петьканын' юстюнде дьян'ысла «Уулчак, суу!» деген... кыйыгы турды, ол десе сууны берип ле, берип ле турды. Байрамдар дьок болгон. Воскресен күндөрдө, качан магазиндердин' ле лавкалардын' көзнөктөри ороомды дьарытпай турган тужунда, парикмахерская... мостовойго... сноп дьарыткыш чыгаратан, ёдюп дьаткан кижиге, отургыжына отуруп алып, толыкка сыгынып калган эмезе сагышка алдырып калган, эмезе... юргюлеп отурган... корчойып калган уулчакты көрөтөн. Петька көп уюктайтан болгон, дье ненин' де учун онын' дьяантайын уйкузы келип туратан, оны айландыра неменин' ончозы неме эмес, узун... уйкудый билдирген.

Виктор Гюго.

(1802—1885)

Виктор Гюго французский писатель. Бойынын' произведение-леринде, Гюго дьоктулардын', тиленчилердин', качып дьажынып дьюргендердин' дьадын дьюрюмин сюреен кичееп бичип дьат. «Гаврош» деп куучында ол, парижский ёскюс уулчактын' историзыын берип дьат. Бистин' книгада куучыннын' учы ла берилип дьат: Гаврош беррикадаларда. Гаврош кожо туружып ёлгён, французский революция, ороомдогы дьуулар бичилип дьат.

Гаврош.

I.

Парижтин' бульварларында ла айландыра дьуук дьерлеринде он бир он эки дьашту уулчак базып дьюрген. Нёкёрлери оны Гаврош деп адайтан. Ол уулчакты кёрёр кижидьок, баланын' дьюрюмин ёткюрүп, каткырып та турза, дье онын' дьюрюми тегин, сюреен уур болгон. Онын' кийингени каткынчылу эр кижинин' штаны ла юй кижинин' кофтазы болгон. Штанды ого адазы сыйлап берген эмес, кофтаны энези берген эмес. Ёскё улу-стар ого ачынып бойынын' эскизин кийдирип бергендер. Онын' адазы ла энези бар болгон, дье олор ого килебейтендер.

Ол уулчакка ороомдо дьюрери дьакшы болуп тургандый болгон.

Ада энези оны андый дьюрюм дьюрерге бутла тееп туруп чыгара таштап салгандар.

Ол олордон' кача берген.

Ол уулчак табыжы дьаан, куу чырайлу, кючтю, каткычы, курч, арга дьок то болзо, эрю чырайлу болгон. Ол ороомдорло дьюрюп, кожон'дор кожон'доп, ойноп, чёптён' казып неме бедиреп дьюретен. Качан оны оромнын' уулчагы деп айдышканда, каткырып туратан, качан тенибер-баскын деп айтканда чугулданып туратан. Анда кирер дьери де, калаш та, от то дьок болгон, оны бир де кижидьобейтен; ол бойынын' алдына дьайым дьюргени учун, омок болгон.

Ол баланы дьан'ыскандыра таштап та салган болзо, эки юч айдын' бажына «Барып энеме туштаар ёй дьетти» деп сагыжына кирип келетен болгон. Ол бульварды таштап, сууны дьакалай ёзёк дьаар туюжуп, мостолорды кечип, дьуртына дьедип, онын' билези дьаткан турачакта болуп турды. Ол дьедип келип

дьокту-тюрен'и дьадынды кёрюп турды. Неден' де коомойы, оны бир де кижичи кюлюмзиренип уткубас, ончозы кату, ёчюп бараткан одынды, соок болуп турдылар.

Качан ол келип кирерде оны мынайда сурайтандар:

— Сен кайдан' чыгып келдин'?

Ол каруузын айдатан:

— Ороомнон'.

Качан чыгып барып дьадарда сурайтандар:

— Кайдар барып дьадын'?

Ол каруун айдатан:

— Ороомго.

Бу бала, погреб ородо ёскён кюннин' дьарыгын кёрбей турган, ак куу ёндю ёлен'дий ок, дьылудан', оны кижичи сююринен' айрылып калган болгон.

II.

Ол ёйдё Парижте не болуп турган?

Францияда атмосфера дьеткерлю дьалтамчылу болгон. Албатынын' тюрен'изи ле ишмекчилер аш курсак дьогынын' учун, Парижте бойы бойынын' ортозында дьуу, Лиондо пролетариаттын' тьюмеени болгон.

Тюрен'и дьадарын дьоголтор, кючтю кижичи, кючи дьок кижини кулданып турарын дьоголтор, дьалды бюдюрп турган иштин' аайынча эдер, балдарга кыялтазы дьок дьакшы юредю берер, колдорды бош саларын бербей, сагышты дьарандырып тын'ыдар, — социализм шак онойдо айдып турган.

Кабактарда керек ачык шююлип турган «тартыжатам ба, айса сакып алатан ба?» Ишмекчилерден', олар баштыпкы ла сигналла чыгарына черт алып тургандар. Погребтерде прокламация кычырып тургандар. Полицейскийле тил дьетиричилер анда «башкаруны дьамандагандар» деп тил дьетирип тургандар.

Бир ишмекчи айдып турган: «Бис юч дьюс кижичи; он судан' да дьууза, дьюс бежен франк болор. Олорды ок тарыга тудар керек».

Экинчизи айдып турган «Эки неделенин' бажында бис дьирме беш мун' болорыбыс, бис ол тужунда кючибисле башкарула ченежип кёрёрибис».

Ючинчизи айдып турган: «Мен патрондор белетеп дьазап турган керегинде тюниле уюктабай дьадым».

Ороомдордо прокламациялар дьапшырылып турган.

Дьаан Париж, октоп салган от алыжарына дьан'ысла чедирген керек болуп турган пушкага тюн'ей болгон.

1832 дьылда июнь айда генерал Ламарканын' сёёгин дьууп турган. Сёёк дьуур кёёшпёк процессия Парижле чёйилип барып дьаткан. Генерал Ламарканын' межигин, траурный крепле ороньып салган, барабанду, мылтыктарынын' оозын тёмён тудуп алган эки батальон ло юлдюлерин дьалмажына салып алган, он мун' национальный гвардеецтер, национальный гвардиянын' артиллерийский батареялары генерал Ламарканын' межигин конвоировать эдип барып дьаткан. Онын' кийнинен' сагыжы

кубулып калган, тоозы дьок улус барып дьатты. Дьалтамчылу улус ишмекчилер болгон: грузчиктер, каменщиктер, устар — плотниктер, молярлар, стекольщиктер, наборщиктер.

Балкондорынан' ла тураларынын' кезнектёринен' буржуйлар коркуп калган кёрюп турдылар. Башкару дезе беленденип, черюлерин белен тутты: городто дьирме төрт мун' солдат, одус мун' айландыра дьуук дьерлерде болгон.

Бастилиянын' площадинде процессияга база юзери албаты кожулды.

Кенетийин улустын' ортозында кыйыгы чыкты:

— Драгундар келип дьат!

Драгундар бир де неме айтпай базытла келгилеп дьатты. Олордын' кол мылтыктары кабурларында, юлдюлери кынында, дьюстеринде керектин' башталарын сакып турганы билдирип турды.

Качан драгундар ла ишмекчилер тушташкан кийинде, дьоткон кендюге берди: таштар уча берди, адышклай берди; драгундар юлдюлерин чыгарды, ишмекчилер туш-башка кача берди; Парижтин' кандыйла дьеринин' ончозында дьуу кыйыгызы чыга берди:

— Мылтык алыгар!

Студенттер ле ишмекчилер баррикада эттилер. Олор фонарьларды оодып, погребтерди кёрюп, бочколор тоголодып, мостовойдын' дьаан таштарын, оок тажын, мебельдерди, досколорын экелип, беррикадалар эттилер.

Бу мындый иш городтын' кандыйла бёлюк дьерлеринде ончозында ёдюп, дьаан табышту болгон. Сран'ай дьан'ыс ла кюкюртле дьюс дьалгын кюйюп баргандый болды.

Час та кирелю ёй ёткёлөкё тоозы дьок баррикадалар, дьерден' ёзюп чыккандый, бюде берди. Эн'иргери Парижтин' ючинчи юлюзи туюмеп тургандардын' колында болды. Буржуазия корко берди. Кандыйла дьерде эжик, кезнектёр, ставнялар бектю боло бердилер.

III.

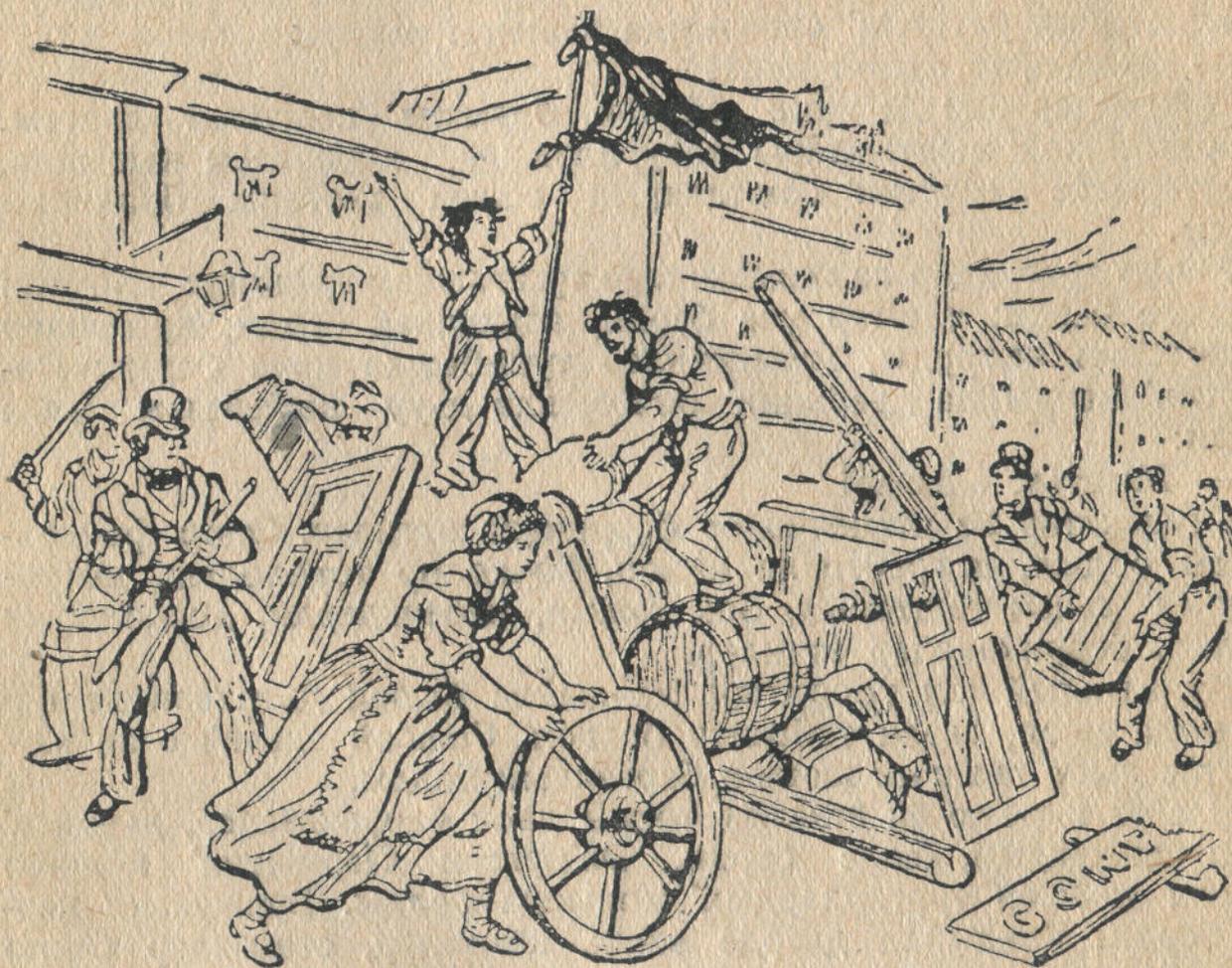
Гаврош баррикаданын' кандыйла дьеринде, сюгюнчилю ачык дьарык, ары-бери дьюгюрюп, ёрё кармаданып чыгып, ойто туюжюп, табыштанып турды. Гаврош сран'ай куюндый болгон. Ол кандыйла дьерге дьеде конуп баратан. Онын' курч юни бир де минутага тымыбаган. Неме этпей тегин тургандарга Гаврош каткырып, дьалкуларды иштедип, арып чылай бергендерин тын'ыдып, кезигин чугулдандырып, кезигинин' кююнине тийип — ончозын иштедип турды. Бир дьердеги улустан' база бир дьердеги улуска дьюгюрюп барып, кандыйла дьерден' куру калышпай, табыштанып дьюрди:

— Тын'ыда тудуныгар! Дьаан таштардан' салыгар! База да! Бочколорды кёптедё! Слердин' баррикадагар кичинексю. Ол неге де дьарабас. Колго неле киргенин бери экелигер! Тураны бузыгар! Ту ол шили эжик туру!

Ол ончозынан' сурап турды.

— 'Меге мылтык беригер! Меге мылтык керек! Меге ненин' учун мылтык бербей дьадылар?!

Тюн кирип келерде, бир де неме кёрюнбей билдирбей турды. Бир де аайы дьок ол до каа-дьяа болуп, ыраакта немедий угулып турды. Ол онойып узак келбей турганы, башкару кючин дьууп тын'ыдынып турганын кёргюзип турган. Бежен кижии революционерлер алтан мун' черюни сакып турды.

Анжольра деп революционер чыдажып болбоды. Дьеткерлер дьяан керек болор алдында, эрлю улустар андый болотон эди. Ол Гаврошаны экелерге барды. Уулчак дезе тактанын' юстюнде эки ёчёмик свечи кюйюп турган, кабактын' алдындагы кыбында патрондор дьазап белетеп турган. Ол оттын' дьаркыны тышка-рыдан' кёрюнбес болгон. Юстюндеги кыштарында торт от кюй-дюрбей тургандар.

— Уксан', сен кичинек, сени бир де неме сеспес. Баррикада-лардын' ары дьянына барып, туралардын' дьянынча ёдюп, ороом-ло базып дьюрзен'... Ойто бурулала, анда не болуп турганын меге айдып берерин' деп Анжольра айтты.

— Кичинек улус айса болзо керектю болор. Кайсын, мен барарым — деп Гаврош кадалгак бюдюшту айдып салды.

Уулчак черю ээжизи аайынча честь береле, сююнчилю дью-гюре берди.

Башняда он час согуп ийди. Анжольра ла онын' некери Комбефер туралардын' стенелеринин' ортозында ла дьаан баррикаданын' дьанында, мылтыкту отурдылар. Олор, сран'ай ыраагындагы, эн' ле туюк угулып турган базыттын' табыштарын тын' дап аларга, унчукпай отурдылар. Айландыра тым турган тужунда, кенетийин юнгюр, дьаш баланын' сююмчилю юни угулды. Ол кандый да кожон' кожон'доп, учында петюктин' юнин чыгарып ийип турды.

— Ол Гаврош, — деп Анжольра айтты.

— Ол биске (сигнал) билдиртю берип дьат, — деп Комбефер айтты.

Улус дьок ороомнын' тым турганын мен'дештю алтамдар бузуп ийди. Омнибусла, сран'ай кижикийик ошкош эптю тудунып, Гаврош чыга конуп келди. Ол баррикаданын' ичине тюзюре калып ийди. Тыныжын бадырынып бололбой тура, уулчак айтты:

— Менин' мылтыгым кайда! Олор келип дьадылар!

Бастыра баррикадала электрический ток еде бергендий болды. Колдор ончозы мылтыктары дьаар чейилди.

— Менин' карабинымды аладын' ба? — деп Анжольра сурады.

— Дьок, мен дьаан мылтык керексип турум, — деп Гаврош каруун берди.

Эки часовой баррикадага Гаврошло тен' ле бурулдылар. Постто мостоло рынок дьанындагы турган часовойло артып калган. Ол дьанынан' байла черю келбей турган болор.

Баррикаданы корыйчылар бойларынын' дьерлерине туруп алдылар.

База бир канча минута еткенде, табылу бир аай, уур кеп тоолу улустын' басып келип дьатканынын' табыжы дьан'ыланып келди. Ол табыш токтобой, тамла, дьалтамчызы дьогынан' дьууктап дьатты. Кенетийин ол табыш тымый берди. Ороомнын' учында кеп улустын' тынганы угулгандый болды. Дье бир де неме керюнбей турды; дьан'ысла сран'ай ыраакта, каран'уй тюнди еткюре, дьюкле керюнип, дьалтырап турган шююндий кеп металлический учуктар бар деп кергедий болды. Онызы факелдин' ыраак дьарыдып турганына дьаркындалып турган мылтыктар ла олордын' дьыдалары болгон.

Ол каран'уй тюннин' ортозында, ачынган юн угула берди:

— Кем барып дьат?

Олла минутада затворлорын калыратканы угулды.

Анжольра тын' да дьалтамчызы дьогынан' каруун берди.

Французский революция!..

— Огонь! — деп команда чейилди.

От дьалт эдип, туралардын' фасадаларын дьарыдып ийди, сран'айла кызыган печканын' оозы ачылала, ойто дьабылгандый болды.

Баррикаданын' юстюнде коркушту залп дьан'ыланды. Кызыл

мааны дьыгыла берди. Залптын' тын'ы, коюзы сюреең кою учун маанынын' сабын кезе согуп ийген. Туралардын' корнизтерине тийген октор кайдыгала, баррикадага тийип, бир канча кижини шыркалады.

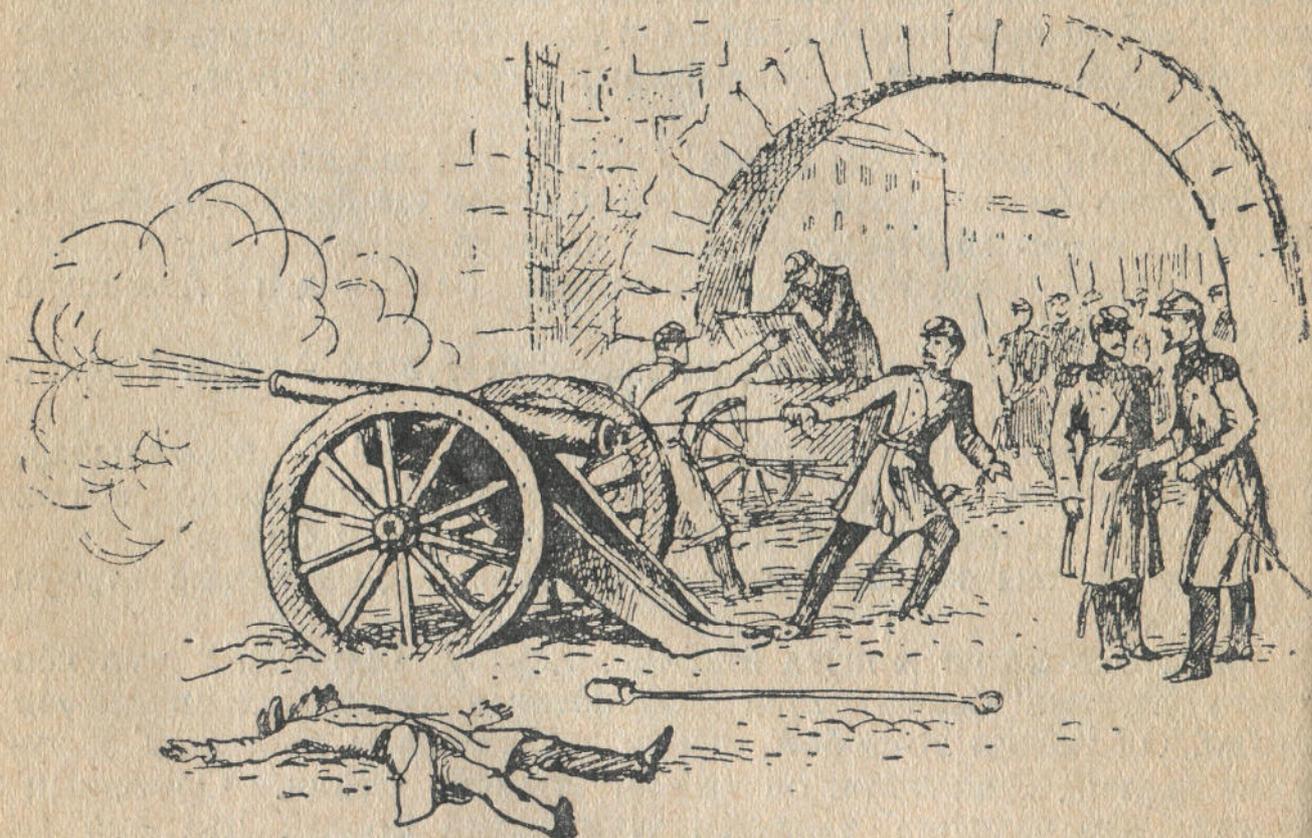
— Нёкёрлёр, тарыны чеберлегер! Олор ороомдо кёрюнип келгенче атпагар. Озо мааныны кёдюрелдер, — деп Анжольра кыйыгырды.

Ол онын' будынын' дьянына туююп калган мааныны кёдюрди.

V.

Узак сакыырга келишпеди. Башталкы пушка кёрюнип келди.

Баррикададан' бир юнле залп чыкты; мылтыктын' ыжы сран'ай кёчкёдий, пушканы ла улусты туй бёктёп ийди; бир канча минутанын' бажында, булут таркай берди, улусла пушка база ла

катап кёрюнип келди. Пушканы бир де мен'дежи дьогынан' арайын, баррикада дьяар дьылдырып турдылар. Бир де кижини шыркатпады. Онын' кийнинде командовать эдип турган офицер пушказын чикелеп турды.

Бир минут ёткёндё пушканы ороомнын' ортозына тургузып салдылар. Пушканын' ачык оозы баррикада дьяар улап салган турды.

— Мылтыктарыгар октоп алыгар, — деп Анжольра команда берди.

Баррикада пушканын' огынан' чыдап туруп болор бо? Ол ёткюре адып ийгей не? Керек онзында болгон. Ол ёйинде революционерлер мылтыктарын октоп турдылар, артиллеристтер пушканы октоп турдылар.

— Пушка адылды, огы уча берди.

— Мында! — деп сюгюмчилю юн угулды.

Пушканын' огы сынык немелердин' ортозында оролып калды. Ол омнибустын' тегеригин сындырала, эски абра оодуп салды. Баррикаданы корыгычылар дьаан каткы эттилер.

— База да адыгар! — деп баррикададан' кем де артиллеристтерге кыйытырды.

Ол тужунда, бойынын' дьеринде отуруп алган, ёштюдин' кийнинен', сюрееен кетеп кёрюп турган.

— Баштарыгарды стенеге дьаба эдип бёкёйтигер! Баррикаданы сын куустыра тизеленип туруп алыгар! — деп Анжольра айтты.

Дье Анжольранын' приказын бюдюргелекте залп озолот ийди.

Эки кижини ёлтюрп, юч кижини шыркалап ийди.

Баррикада андый адышты токтодып тудуп болбоды. Картечь брешьты ёткюре согуп ийди.

Чугулданган эрмектер чыгып турды.

Сакып отурган улус, экинчи катап адарын сакып турдылар. Онызы да удабады.

Баррикаданы адып турган эки пушканын' бирюзи картечьле адып, экинчизи дьаан окло адып турды.

Дьаан ок баррикаданын' юстюндеги кырына келип тийип, таштарды оодуп, ол таштардын' оодугыла улустарды сран'ай картечьле аткандый тёгюп турды.

— Бу пушкаларды кыялтазы дьок юйгендеп алар керек, — деп Анжольра айдала, артиллеристтерди адыгар! — деп кыйытырды.

Ончозы бая ок белен болгондор. Узак унчукпай турган баррикада, аайы дьок, сююмчилю ада берди: алты ба, дьети бе залп ээчий-деечий адылды. Ороом тарынын' дьыдыла толо берди. Бир канча минуттын' бажында, от дьара соккон туманды ёткюре пушканын' тегелигинин' дьанында эки юч артиллерист дьатканы арайдан' ла кёрюнип турды. Арткандары базала октоп, адары кирелене берди.

— Кандый ёптю! Сюрееен дьакшы дьен'ю! — деп революционерлердин' бирюзи Анжольра дьаар кёрюп айтты.

Анжольра бажын дьайкап, каруун берди.

Андый дьен'ю база четверть час болор, онон' баррикадада он до патрон артпай калар.

Гаврош ол сёстёрди угуп турган.

VI.

Баррикададагы улус, кем де төмөн тюзюп алала, адыштын' ортозында турганын билип алдыдар. Гаврош кабактан' бутылканын' корзиназын алып алала, лазейка ёткюре чыгып алала, бойынын' корзиназына аттырган национальный гвардеецтердин' патронтажын кактап алып турган.

— Сен нени эдип турун'? — деп баррикададагы улус сурады. Гаврош бажын кёдюрди.

— Мен корзинам толтуруп дьадым.

— Картечьтин' келип турганын сен кёрбёй дьадын' ба?

Гаврош каруун берди:

— Дьааш дьаап дьат. Керек беде!

— Ойто бурул!

— Эмдиле, — деп Гаврош айдала ороомло дьюгюрп ийди.

Мостовойдо ороомнын ичинде дьирме кирелю кижн аттырган дьатты. Дьирме кирелю патронташ — баррикадага ок таары болор.

Ороомнын ичи сран'ай тумандый ышка тунуп калган турды. Ол туманнан кёрө тыште каран'уй болгон. Эки дьандап туруп алала, тартыжып тургандар бойы-бойын дьюк арайдан кёрюп тургандар.

Каран'уй болгоны Гаврошко тузалу болды.

Ышты ёткюре кёрюмбезиле база бойынын кичинек сёегинин шылтуунда, солдаттарга сестирбей, ол ыраак дьюре берген. Баштапкы алты, дьети патронташты дьалтанар немези дьюгынан кактап алган.

Ол ичиле дьылып, корзиназын тиштенип алган төрт тамандап эн'мектеп, бёкчён'дөп, тайкылып, мыйрын'дап туруп, ёлгөн улустын ортозында бирюзинен база бирюзине дьедип, патронташтарды кактап турды.

Баррикададан ол эм тура тын ыраак эмес болды, дье оны билгилеп ийбезин деп, ойто кычырарына болбой турдылар.

Ол дезде тамла ары ыраап, мылтыктын ыжы тын, андый кою эмес дьерине дьеде берди.

Стенени сын кууэтра ла дьаан таштардын кийнинде дьадып, адыжып турган солдаттар ла ороомнын толыгында чыгып алган солдаттар, бойы бойына ыштын ортозында корчон'доп турган кандый да неме дьаар кёргюзип, колдорын улаглап турды.

Гаврош ёлюп калган сержанттын патронтажынан патрондорын алып турган минута тужунда, ёлюп калган кижизине ок келип тийди.

— Чорт алган! Менин ёлюп калган улусымды ёлтюрп дьадылар! — деп Гаврош кыйыгырды.

Экинчи ок онын дьанында мостовойго келип тийди. Ючинчизи онын корзиназын ан'тара тийди.

Гаврош кая кёрёлө, оны толыктан адып турганын кёрюп алды.

Ол кёдюрпип бут бажына туруп чыкты. Салкын онын чачын дьелбиредип турды. Национальный гвардейцтердин оны адарга шыкаап алганын кёрюп тура, Гаврош кожон'дой берди.

Онын кийнинде корзиназын кёдюрпип алала, дьерге төгюлген патрондорын ойто салып алып, адып турган солдаттарга дьууктап келип, ёскө патронташты кактай берди. Төртинчи ок ого табарбай, дьанынча сыгырып ёдө берди. Гаврош кожон'доп турды.

Бежинчи окко кожон'нын база бир купледиле каруун берди.

Кёрөргө коркушту болгон. Уулчакты адып турарда, ол адып турган солдаттарды ёчөштирпип турган. Сран'айла ойноп тургандый кёрюнген. Атканла тоозына ол куплетле каруун берип турды. Оны сран'ай юзюк дьок адып, сран'ай тийдире адып болбой турдылар. Оны адып тура, национальный гвардеецтар каткыры-

жып турдылар. Ол дьада туююп, тура дьюгюрип, ворота алдына дьажынып, дьоголып калып, ойто кёрюнип келип, качып коруланьып, ойто дьюгюрип келип, картечьти дьудуругыла кезедип, патронташтарды кактап, бойынын' корзиназын толтуруп турды. Баррикададан' онын' кийнинен' коркуп калган, кестёриле кёрюп турдылар. Анда уулчак учун тырлажып турарда, ол кожон'доп турган. Октор оны сюрюжип турарда ол октон' чыйрак болуп турды. Ол ёлюмле сран'ай дьажыныжып ойноп тургандый болды; сран'ай дьеткерлю ёй дьууктаган тоозына, ол уулчак шабыла каруузын берип турды.

Дье учы учында дьеткерлю ок уулчакка табарып ийди. Гаврош дьайканып турала, дьыгыла берди. Баррикадада коркуп ачынган кыйыгылар чыкты. Гаврош кёдюринип келди; онын' дьюзиле кан агып турды; ол колын оны аткан дьер дьаар улап алала, катап кожон'дой берди.

Ол кожон'ын туюгезе кожон'доп болбоды. Экинчи ок оны албанла тымыдып салды. Бу тужунда Гаврош мостовойго дьюзи темён дьыгылала, кыймыктанбады.

Кичинек герой ёлюп калды.

Сёзлиги.

А т м о с ф е р а — мында — айландыра дьадыннын' аайы айдылып дьат.

П р о к л а м а ц и я — педпольяда иштеп турган партийный организациянын', политический туюмеенге кычыгып турган листовка.

С у — французский оок монета акча.

К р е п — анылу чыгарып турган дьен'ил торко эмезе бумажный бёс.

К о в о и р о в а т ь — каруулчык, эмезе коручылу кижиле апарары.

Д р а г у н д а р — атту черю эмезе кавалерия бюдюми.

К а б у р а — курга тан'ынатан тереден' эткен кол мылтык салар кем.

Б а т а р е я — (артиллерияда) — 3—6 пушкалу, алдынан' бойы баштанып дьуулажар черю бёлючи.

К а р а б и н — кавалерияда тудунар кыска эдил дьазаган мылтык.

К а р т е ч ь — ичинде болчок октор уруп салган, артиллерияда пушканын' огы.

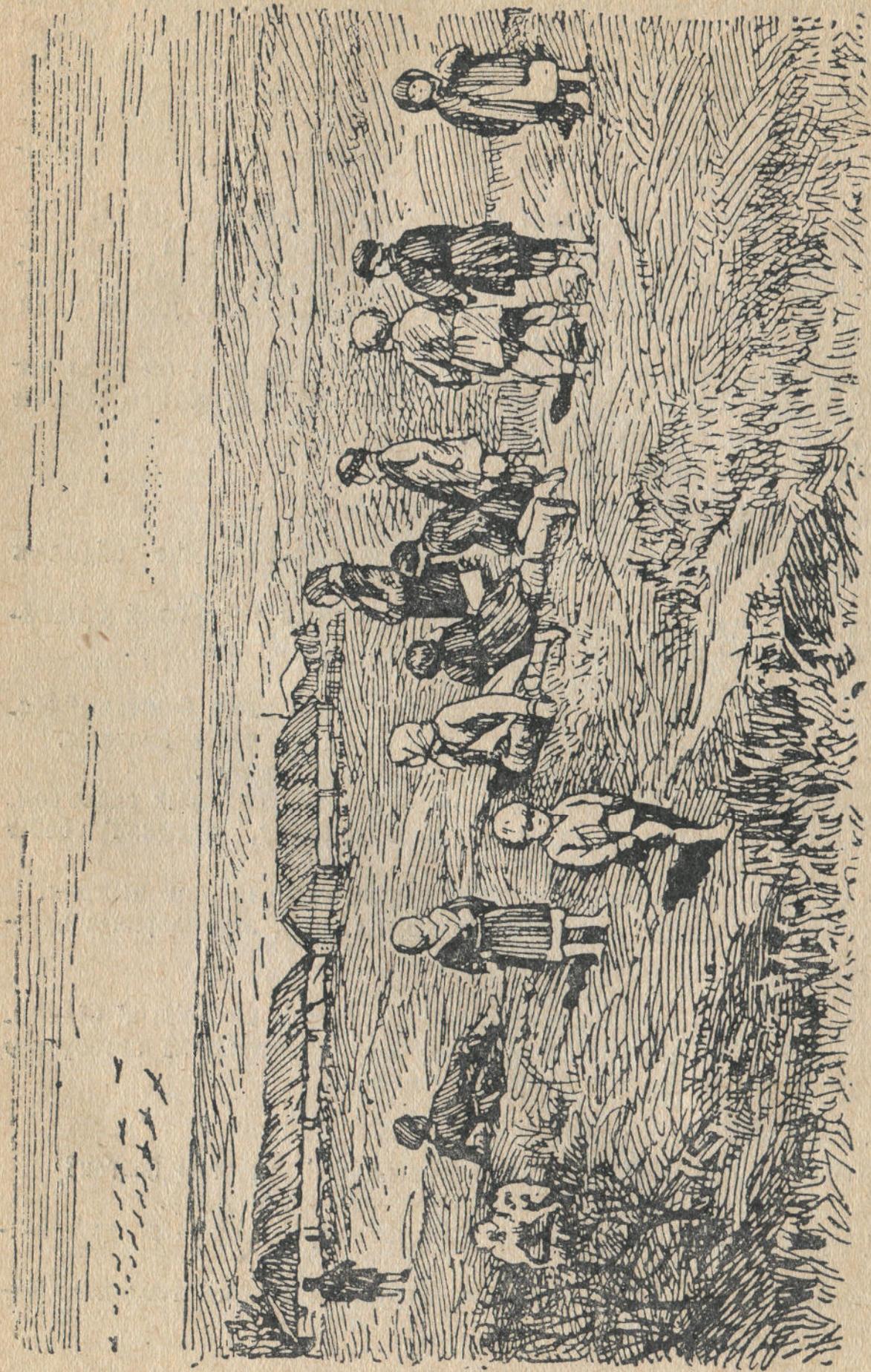
П а т р о н т а ш — патрондор салар сумка.

К у ш л е т — бир канча строктон' бюдюп турган кожон'нын' бёлючи.

О м н и б у с ы — атла дьюрер темир дьол, трамвай ла автобустар дьок тужунда, пассажирлар тартар экипаж, абра.

Сурактары.

1. Гаврош кем болгон? Ол канайда «ороомнын' уулчагы» болгон?
2. Гаврош баррикадада нени эткенин куучындап беригер.
3. Дьюрюминин' ле кылыгынын' аайынан' кёре, Гаврош кандый болгон?
4. Бистин' революцияда балдардын' турушкан кандый темдектер билеригер? Куучындап беригер.

Турналар учуп дьат.

Худ. А. Степановтын
картиназы.

Максим Горький

(1868—1936)

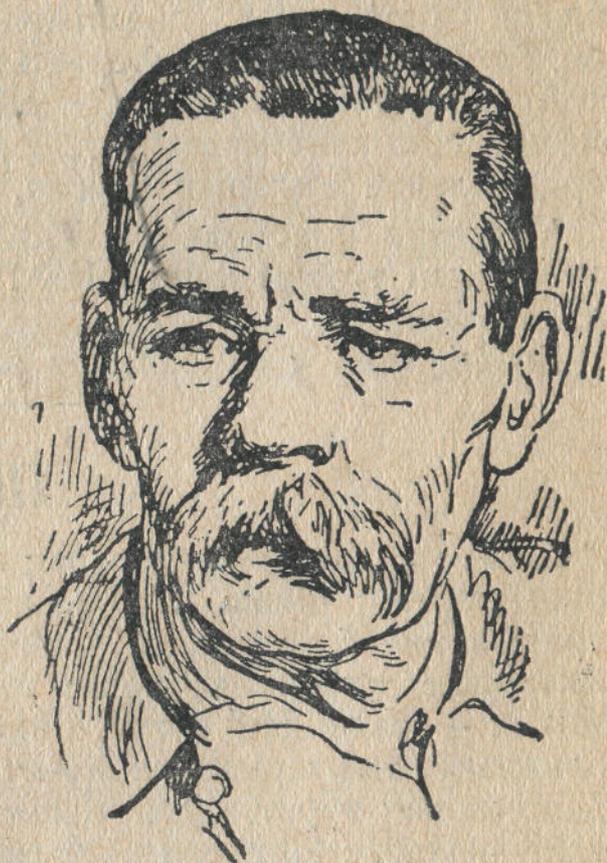
Пролетарский писательдин' Алексей Максимович Пешков-тын' — псевдонимы¹ Максим Горький болгон.

Максим Горький бойынын' дьюрюми-дьядыны керегинде мындый неме бичип дьат: «Сегис дьаштуда мени ёдюктин' магазинына «уулчак» эдип берип салган, дье эки айдын' бажында колымды кайнап турган кёчөгё быжырып аларымда, мени таадама ойто ийе берген. Дьазылган кийнинде мени чертёжникке юренчик эдип берип салгандар, дье андагы дьядын-дьюрюм сюрекей уур болгон керегинде, мен бир дьылдын' бажында онон' качала, керептин' поварынын' юренчиги болуп кирдим.

Онон' арыгы дьюрюм-дьядын суреен чоқыр, кючте болгон: повороттан' мен чертёжникке ойто келдим, онын' кийнинде кудаи сюриле садышкам. Грязе-Царицынский темир дьолдын' сторожы болуп служить эткем, крендельщик, булочник болгом, ээн дьерлерде де дьадарга келишкен»...

Дье Горькийдин' дьюрюми андый уур да болгон болзо, онын' юредюге тартынар кююни артып калбады. Ол кёп кычырып, бойынын' произведениялары керегинде кёп иштеген. Горький бойынын' баштапкы произведения куучынын, качан тифлиский темир дьолдын' мастерскойлорында иштеп турар тужунда кепке баскан.

Горький ишмекчилерле кожо барып, колкючиледьаткандарды кулданып турганын дьаратпай, подпольный революционный

¹ Псевдоним—писатель бойына аданып алган ады, ол адын бичиген бичиктерине салар.

организацияларда кожо турушкан. Ол кѣп бичиген. Кѣп керекти куучындап салган. Владимир Ильич улу писательди сюреең балуга бодогон. Оныла дѣантайын бичик алыжып туратан. Ол Горькийге мынайда бичип туратан. «Бойыгардын' художник талантыгарла, Россиянын' ишмекчилеринин' тѳймееинине — дѣе дѣан'ыс та Россияга эмес — сюреең дѣан тузагар дѣетирдигер»...

«Майдын' баштапкы кюни», «Энези» деп произведениядан алган юзюк. Ого материал болуп киргени, 1902 дѣылда Сормовада майдын' баштапкы кюниндеги ишмекчилердин' демонстрациязынын' ѳткѣни болор.

Качан баштапкы бѣлюктерин кепке базып ийерде, кааннын' цензуразы Горькийди судка берзин деп некегендер. Ол произведенияла Горький ишмекчилерге, оморды кулданып турган шылтуун дѣартап, оморды кулданып тургандарла тартыжарына кычырып турганынан' башкару коржо берген.

Кааннын' башкаруузы Горькийди арестовать ѳткен. Горький, сран'ай башкаруга дѣалтамчылу революционерлерди отурызатан, Петропавловский крепостъта отурган.

Алексей Максимович кѣп дѣан произведениялар берген. Ол бистин' социалистический дѣазалга кѣп тутак ѳдип турган ѳштюлерди илелеп чыгарып турган.

Ишмекчи класстын' ла СССР колкючиледѣаткандардын' алдына ѳткен тузазы учун ЦИК Горькийге Лениннин' орденыла награда ѳткен.

Горькийдин' ады бастыра албатыга дѣарлу.

Пепе.

Пепеге — он дѣаш кирелю; ол богоно, чичкечек, келескен ошкош тюрген; чичке дѣардында чокыр дѣамачылар салбандал турат; кюннен' ле кирден' карарып калган ѳди тоозы дѣок дѣыртыктардан' ѳткюре кѣрюнип турды. Ол сран'ай кургак былинка ошкош — талайдан' согуп, ойноп, оны алып дѣюрет, — Пепе ортолыктын' таштарына кюнчыгыш дѣанынан' кюнбадыш дѣаны дѣаар калып турат, омон' башка, час ла тоозына кайдан'кайдан' онын' чылабас юничеги чѣйюлип турат:

Сюреең дѣараш Италия,
Италия менин'!

Оны кандыйла неме ончозы дѣилбиркедип турат: дѣер ѳненин' юстюле кою агынды агып турган чечектер, куу таштардын' ортозындагы келескендер, оливтын' дѣылтыркай дѣалбырактарындагы ла виноградниктин' малахитовый кружевазындагы куштар, талай тюбиндеги каран'уй дѣериндеги балыктар ла городтын' алыжып калган тапчы ороомдорындагы форестьерлер.

Пепе керегинде кѣп кайкалду историялар куучындаарга табылар.

Бир катап кандыйда бир синьор, бойнынын' подругазына сый ѳдип, бойынын' садынан' бир корзина яблоктор юзеле, апарып бер деп Пепеге берген.

— Сольдо иштеп аларын! Ол сеге дьаман болбос... — деп синьора айтты.

Пепе тургузала белен болуп, корзинаны алып, бажына салып алала, дьуре берди, сольдо аларга эн'ирде дьан'ыс келди.

— Сен тын' мен'дебедин! — деп ого юй кижиге айтты.

Дье, дорогой синьора, мен канайтсада арып чылап калдым! Юшкюрүп тура Пепе каруун берди — Олор оннон' артык болгон ийне!

— Кырына чыгара салган корзинада ба? Он ла яблока ба?

— Уулчактар тоозы, синьора,

— Яблоктор кайтты?

— Эн' озо — уулчактар. Микеле, Джованни...

Юй кижиге чукулданып, Пепени дьардынан' ала койоло, сил киди.

— Каруун айт, сен яблокторды апарып бердин' бе?

— Площадька дьетире, синьора! Слер уксагар мен бойымды кандый дьякшы тудунгам: эн' озо мен олордын' электеп турганына кёрбөй дё тургам, — сагыжымда дье олор мени эштекке тюндөгөйле, мен синьоранын' кююнине чыдажарым деп санангам, — слерге, синьора. Дье, качан олор менин' энемди электеп каткырыжарга баштаарда, а-а, онызы слерге тегин' ётпёс деп, санандым. Ол орто мен корзинамды тургузып алдым, кёргөн болзогор кюндюлю, синьора, мен ол тонокчыларды кандый эпто чечен тийдире согуп тургам, — слер сюреем каткырап эдигер!

— Олор менин' яблокторымды тарай тажыглай берген бе? — деп юй кижиге кыйгырды.

Пепе уур тынала, айтты:

— О, дьок. Уулчактарга учырабаган яблокалар стенеге тийип, дьарылып калгандар, арткандарын десе, качан мен дьен'еле, ёштюлеримле ойто дьёптёшкөн кийинде, дьиип салганыбыс...

Юй кижиге кандыйла билер арбыш каргыжын Пепенин' кырып салган бажына тюжюрүп, узак кыйгырып турды. Пепе оны сюреем табылу дьёптю угуп, кезикте тилиле чопылдадып, кезикте дьараткан аясту кыйгырып турды:

— О-о, сран'ай айдып салган ошкош! Кандый сёстёр!

Качан юй кижиге чатла чылайла, онон' туура базарда, ол онын' кийнинен' ары айтты:

— Ол мошенниктердин' кирлю баштарына слердин' садтын' сюреем дьякшы яблоктары да дьаспай, сюреем чечен тийдирип турганымды кёргөн болзогор, слер чынла мындый сюреем чукулданбас эдигер. А-таан' слер оны кёргөн болзогор! Слер меге беречи болгон бир сольдонын' ордына, өкюди берер эдигер!

Кату юй кижиге дьен'ючинин' чынына ла тын'ып турганын аайлап болбой, — дьан'ысла темир дьудругыла кекенип салды.

Пепенин' сыйыны эмеш онон' дьаан да болзо, дье онон' керсю эмес кызычак, виллуда бай американецтин' комнатазын дьуундып турарга, прислуга болуп кирип алган. Ол тургузала ару, чырайы кирип, дьякшы курсак дьиип, эди каны кёрюндире ле август айдагы груша чылап тургандый турды.

Бир катап онон', карындажы сурады:

— Сен кюнюн' сайын дьиип турун' ба?

— Дьиир кюнюном барда, эки юч катап деп, сыйыны тын' сатышту каруун берди.

— Тижин'ди чеберлеген болзон' — деп Пепе ого дьебин береле, сананып турала, онын' кийинде катап сурады:

— Сенин' ээн'нин' байы сюреем бе?

— Ол ба? Менин' шююлтемле — корольдон' до бай!

— Дье тенегибисти айылдаштарга артырып койолук! Сенин' ээн'де канча брюка?

— Оны айдарга кюч.

— Он ба?

Айса — болзо, онон' кеп...

— Барып тын' узун эмезинен' дьылузынан' меге бирюди экелип бер, — деп Пепе айтты.

— Неге?

— Менин' брюкамнын' кандыйын сен керюп турун' ба?

Оны керергедё уур болгон, штаннан' Пепенин' будында эмеш ле артып калган.

— Дье, сего кыялтазы дьок кийинип аларга керек! Дье ол бисти уурдаган деп бодоор болор — деп эдьези дьёпсинди.

Пепе ого угундыра айдып турды:

— Улусты бистен' тенек деп сананбаска керек! Качан кеп немеден' эмешти алганда, ол ууры эмес, тегинле юлеш болотон!

— Дье ол кожон' ийне! — деп эдьези

дьёпсинбей турды, дье Пепе тургузала оны дьёптёп алды, качан кухняга дьарык — боро ён'дю, дьякшы брюка экелерде, олоры Пепенин' бастыра сынынан' узун болды, ол канайда эдерин тургузала шююп ийди.

— Кайда бычак бер — деди.

Экюлеп туруп, американецтин' брюказынан' уулчакка сюреем эптю костюм эдип ийдилер: бир эмеш элбекте болзо, дье эптю болуп калды, ол дьардында буучактарла тудулып турган, ол бууларды мойынын айландыра буучактарла да кем дьок болгон, дьен'и болуп кармандары сюреем келишкен.

Дье олар оны онон'до эптю эдип алар эди, оларго брюка эезинин' эмегени чаптык этти: кухняга келеле, американецтердин' ээжизи аайынча, дьюзюн-дьуюр тилле кату сестёр айдып тура берди.

Пепе онын' тилгерегин неле де токтоодып болбоды. Пепе дьюзюн дьууруп, колын тёжине дьаба тудунып, коркуп, бажынан' ала койып, кючюмчилю тынып турды, дье ол эмеген ёбёгёни келгенче токтобой турды.

— Не болды? — деп ёбёгёни сурады.

Ол тужунда Пепе айтты:

Синьор, слердин' синьорыгардын' кедюрюп чыгарган табыш, мени сран' ай кайкадып туру, керек десе слердин' учун мен эмеш

ёёндю. Менин' билип турганымла болзо, ол, бисти бу брюканы юреп салган деп бодоп дьаткан болор, дье бу брюка меге сюреен эптю болды, деп, слерге чынын айдып турум. Онын' сагыжында мен слердин' калганчы ла брюкагарды алган, слер база садып алар чыдалыгар дьок деп бодоп турган болор...

Американец оны табылу угуп алала айтты:

— Менин' сагыжымда полиция кычырып экелер керек, уулчак.

— Чындап па? Неге экелетен? — деп Пепе кайкады.

— Сени тюрменге апарып салзын деп...

Ол куучынга Пепе сюреен ачына берди, ол арайла ыйлабады, дье тудунып, дьякшыла куучындады:

— Онызы слерге дьарап турган болзо, синьор, слер улусты тюрмеге отургызарга сююп турган болз огор, канайдар — онызы чын! Дье мен онойдо эпес эдим, менде кеп брюка бар бололо, слерде бир де пара дьок болзын! Мен слерге экюди берер эдим, эмезе — ючюди де береримнен' маат дьок, дье юч пар брюканы каттап кийерге дьарабас! Анчадала изю кюнде...

Американец каткыра берди; кезикте бай да кижиге каткылу' болотон.

Онын' кийнинде Пепени шоколадла азырап, ого франк берди. Пепе акчаны тиштеп керёлё, кндюлю сезин айтты:

— Благодарю слерди, синьор! Чынла акчанын' бойы эмтир!

Пепенин' ончозынан' дьякшы болотоны, качан ол дьян'ыскан, кайда-кайда таштардын' ортозына туруп алала, таштын' дьярыгын шююген аайлу керюп, таштын' каран'уй историязы кычырып тургандый турган тужунда болотон. Ол минуталарда дьука челле дьябылып калган кестери дьяанап, чичке колдорын дьюктенип алган, бажын эмеш тыртытып алган, чечектин' бажы чылап эмеш дьяйканып турар. Ол арайын нени де кимиренип, — дьяантайын кожон'доп турар.

Качан ол чечектерди керюп турганда, база жеркемдылю, — лиловый агынла глициний стенедде агып дьаткандый турат, олардын' алдында, талайдын' салкынына соктырып шылырап турган торко дьялбырактардын' табыжын угуп, ол уулчак чейюлип калган турат.

Керюп, кожон'доп турат:

Фиорино-о... фиорино-о...

Ыраагынан' сран'ай дьяан тамбуринанын' согуп турганына тюн'ей, талайдын' терен' юшкюрижи угулуп турат. Чечектердин' юстюнде кебёлөктёр ойноп турат, — Пепе дезде бажын кедюрип алала, кюннен' кези кылбыгып, кюйюнген аясту, кюлюмзиренип турат, дьерге туруп алып санааркаган, андыйда болзо, дьяшкы кююндю кюлюмзиренип турат.

Изумрудный келескенди алаканыла чабынып юркюдип тура, — чо! — деп кыйыгырып турат.

Качан талай кюскюдий тым турганда, таштарда ак кружеванын' керюнип турганы дьок болгондо, Пепе кайда кайда таштын' юстине отуруп алала, курч кезиле дьярык сууны керюп отурат: анда сары ён'дю ёлен'дёрдин' ортозында балыктар арай-

ын дьюзюп дьюрет, креветкалар тюрген сурт-март эдет, краб туу-
разынан дьюзюп ок дьадат.

Бир де табыжы дьок дьерде, кёгюлтирим суунын юстюнде,
уулчактын санааркап калган курч юни дьайылып турат:

О талай... о талай...

Дьяан улустар уулчак керегинде айдыжат:

— Бу анархист болор!

Эмеш дьякшы дегени, кем бойы бойына шин'жилю удур кё-
рюжип тургандары, — база башка айдат:

— Пепе бистин поэдибис болор.

Пасквалино деп столяр, карган бойы керсю, мён'юннен урган
башту дьюстю, сран'ай озогы римский акчадан ургандый, са-
гышту, ончозына кюндюлю. Пасквалино бойындыынча айдып
дыат:

— Балдар бистен артык болор, ологго дьадарга да дьякшы
болор!

Кёп улус ого бюдюп дьат.

Сёзлиги.

Олифа — оливковый агаш.

Малахит — дьарык кёк ён'дю кыр дьердин кат балкажы.

Форестьер — ёскё таладан келип дьурган дьаткан кижжи.

Синьора — господин.

Франк — французский акча.

Сольдо — итальянский оок акча.

Вилла — бариндардын чедендю туразы.

Глицинии — лиловый ён'дю чечек.

Фиорино — чечек.

Тамбурин — тюн'юр, музыка инструменти.

Краб — дьяан талайда бюдер рак.

Креветки — оок рактар.

Анархист — кандыйла государственный дьян'ды дьаратпай тур-
ган кижжи. Бу куучында — капиталисттерди дьаратпай турганы болор.

Сурактары.

1. Пепе ол кем болгон? Бу керек кандый ороондо болгон? Ол ороон-
нын природазынын аайын Горькийдин сестёриле бичип беригер.

2. Пепе, уулчактар ла американецле туштап дьургенинен кёргёндё,
онын кылык-санаазы кандый деп билдирип дьат? Американецтин бай
болгонына Пепе кандый кёрюп дьат?

3. Столяр ненин учун «балдар бистен артык болор, ологго дьадарга
да дьякшы болор» деп ненин учун сананыш дьат? Ол кемнин щююлтё-
зин айдыш дьат?

Таскаду.

1. Куучынын планын тургузыгар.

2. Кажыгар ла бир бёлогин алаала, Горькийдин бичигенине дьуук-
таштыра эдил, куучындаарга белетенип алыгар.

3. Горький, Пепе ле айландыра турган природанын бюдююн кандый
деп тюндөп, айдып турган дьерлерин чыгара бичип алыгар.

Архип ёбёгён лё Ленька.

Паром сакып, озор экилеси бийик дьардын' алдындагы кёлёт-көгё дьадып алала, озордын' будынын' дьанындагы Кубань деп суунын', тюрген келип турган, боромтык толкууларын узак кёрюп дьаттылар. Ленька уюктай берди, Архип ёбёгён десе, кёксинен' аайы дьок ооруп турганына уюктап болбоды. Кара-кюрөн' ёндю дьердин' юстюнде, озордын' тюрөп, корчойып калган керберлери дьюкле эки ачынчылу немелердий, бирюзи эмеш дьаан, экинчизи кичю кёрюнип дьатты; чылап, кюйюп калган, тозынду чырайлары сран'ай кюрөн' ёндю дьурундый болды.

Дьан'ысла сёек арткан Архип ёбёгённин' кебери, чичке чёйиле дьаткан кумақты кечире дьатты, — ол дьар ла суунын' ортозында, суунын' даказын сын-кууэтра сары лантадый болуп дьатты, — уюктай берген Ленька, таадазынын' дьанында тюрюлип калган дьатты. Лёнька кичинек, бортык, дьыртык самтар, кийимдю, сран'айла суунын' толкуузы экелип, суунын' дьаказына чыгара таштап салган карган, кургап калган таадак, агаштын' кодыр будагындый, кёрюнип турды.

Таадазы десе чаганактанып, бажын кёдюрөп алала, ол дьанындагы дьакалай суюк тал ёзюп калган туунын' дьарадын кёрюп дьатты; талдын' ортозынан' паромнын' кара бортты кёрюнөп турды. Анда бир де неме дьок, ээн, эрикчен'дю болды. Дьолдын' дьалбак боро чийюзи суудан' ары, чёлдин' тюби дьаар дьюре берген дьатты; ол дьол тюп-тюс, кургак, кижини кунуктырып турды.

Карган ёбёгённин' дьелбигип ооруган, кызарып калган, дьыкпыктары, тижип калган кёстёри юзюги дьюк ачылып, дьабылып, чырышка бодырайып калган дьюзи айдари дьок кунугып турганына ёлюмтик немедий болды. Ол уулынын' уулын кёрюп, оозын колыла бёктөп турды, араайын дьёткюрөп отурды. Дьёдили какрыкту, тыныш буулуп турар керегинде, ёбёгёнди дьерден' тургузып, кёзинен' козыр тамчы дьашты чыгарып турды.

Онын' дьёдюли ле толкуунын' кумака келип табарып турган араай шылыртынан' ёскё, бир де табыш чёлдё дьок болгон... Ол чёл дьаан, кюрөн' ёндю, кюнге кюйюп калган, суунын' эки дьандай дьатты, дьан'ысла ыраагында, карган кижинин' кёзи дьюк арайдан'ла дьедип турар дьерде, алтын талайдый буудай дьайканып турды, онын' сран'ай юстин кёс кылбыгар тен'ери дьарыдып турды.

Алдындагы кюндерге кёрё, ёбёгёнгё бу кюн сран'ай коомой уур болгон. Удабас ёлёрин ол билип турган, кыялтазы дьок болотон неме деп ёбёгён ёлёрин андый дьаан немеге керектебейтен, онын' сагыжында бого ёлбей, бойынын' тёрёл дьерине дьедип ёлёр, Ленка кайда киргей не?! — деп туратан.

Уулынын' уулчагын дьашка чыкталып калган кёзиле кёрюп, ёбёгён кодыртмак колыла онын' бажын сыймап салды.

Онызы кыймыктанала, ёбёгёнди боро кёзиле кёрюп ийди, кёстёри дьаан, чан'кыр ёндю, баланын' кёзи эмес немедий, онон'

ёскё оспого дьидирип салган, дьука эди каны дьок дьяакту, сюрю тумчукту дьюзичегинен онон до артык билдирип турды.

— Келип дьат па?—деп колыла кёзин кёлёткөлөй тудуп, кюннин дьаркынына мызылдап турган суу дьяар кёрюп, уулчак сурады.

— Дьок, келбей дьат. Туруп дьат. Не келзин ол бери. Бир де кижиде кычырбас та, туруп дьат. Архип ёбёгён Леньканын бажын сыймап тура, араайын айдып салды. — Сен юргюлеп ийдин бе?

Ленька бажын дьайкап ийеле, кумактын юстюне чёйилип дьадып ийди. Олор бир кезек унчугышпады.

— Мен дьюзюп билген болзом, сууга кирер эдим, — деп суу дьяар кёстёй кёрюп тура, Ленька айтты. — Суу арай ёткюре тюрген! Бисте андый суулар дьок. Агып турганынан оройтыбаска тургандый.

Ленька кююни кючи дьок суудан бурула берди.

— Мынайда этсе, — деп сананып турала, таадазы айтты, — курларыбыс чечип улап алалык, мен сени будыннан буулап алайын, сен дезе сууга кир.

— Ну-у! — деп Ленька дьяан килегендий чёйип ийди. — Нени сананып алды! Суу слерди кийдире тарта бербес болор деп туругар ба? Экилебис сууга тюже берерибис!

— Чындапта тарта берер. Кёрзён онын агып турганынын тюргенин... Дьаскыда кирген тужунда — ух сени! Покоско до дьеткер! Сранай покос артырбас!

Ленька куучындажар кююни дьок керегинде, таадазынын сёзине каруу бербей артызып салды, бир болчок кургак той балкаштан алып, чырайын соодынып, сананып отурган кеберлю, оны сабарларыла оодо тудуп отурды.

Таадазы оны кёрюп, кёстёрин дьумунып, нени де сананып отурды.

— Мен удабас ёлёрим... Ол тушта мен дьок сен кайда барарын?

Ленька ол суракты таадазынан дьяантайын угуп туратан; Ленька туура баштанып алып, былинка деп ёлеёнди дьула тартып алып, оны оозына салып алала, араай чайнап тура берди.

Дье онызы таадазынын сранай ла ооруп турган дьери болгон.

— Сен неге унчукпай турун? Сен мен дьокко, не болотон? — деп ёбёгён Ленька дьяар, кёрё, дьёдюлдеп, араайынан сурап турды.

— Айткам ок... — деп Ленька кююни кючи дьок айдып, таадазы дьяар кыязынан кёрюп отурды.

— Нени айткан? Сен эм тура тенек, бойыннын дьюрюминди, билбей дьадын. Сен эненнен чыккалы канча дьашту болдын. Дьюкле он биринчи дьажы. Сен боgono, ишке дьарабасын. Кайдар баратан? Дьакшы улус сеге болужар деп турун ба? Сенде акча бар болгон болзо, олор сеге дьадагына болужар эди, — онызы андый. Суранып дьуунуп дьюферге карган кижиге меге де коомой. Кажыла кижиге бажыр, кажызынан

ла сура. Сени айткылап та турар, кезик частарда токтоп то, сюрюп те турат. Сенин сагыжын да тиленини кижиге бодоп туру дейсин бе? Бирюзи де! Он дьылга тиленип дьургем, — билерим. Бир болчок калашты мун салковойго бодоп дьат. Береле ого эмди райдын эжигин ачып берер деп сананып турар. Онон ёскё ненин учун берип туру деп турун? Бойынын дьюрюмин токынадып аларга, шак онын учун, биске ачынганыла эмес! Сеге бир болчокты туда берзе, бойы да уяады дьок дьиин алар. Тою кижиге — ан. Ол качанда аштап дьургенге ачынбай дьат. Бойы бойына ёшту улус — тою кижиге ле аштап дьурген кижиге, озор чактын чакка бойы-бойынын кёстёринде будактый болор.

Онын учун озор кижиге кююнин кёрёр аргазы дьок...

Ёбёгён ачынып кунугып отура берди. Онон улам онын эрди тырлажып, кызыл дьыкпык ла качарынын рамказынын ичиндеги ёчёмик карган кёстёри, ары-бери дьылтын дап турды, карарып калган дьюзиндеги чырыштары сран ай тамла илеленип келди. Ленъка онын андыйын сюубейтен, база неденде эмеш коркуп турды.

— Мен сенен сурап турум, сен албатыла нени эдерин? Сен богоно балачак, албаты десе — ан. Ол сени тургузала дьуда салып ийер. Меге андыйы керек дьок... Мен сени сюуп дьадым, балачагым!

Ёбёгён тырлажып турган тизелерине бажын тюрте отуруп алап, ыйлай берди.

Суу десе, ёбёгённин ыйынын табыжын дьоголторго тургандый, дьарадына табытшу тын согулып, мен дештю агып турды. Булуды дьок, тенери изю чогуын тюжюрип, боромтык толкунын мятежный табыжын табылу угуп тургандый, дьарык кюлюмзиренип турды.

— Болор, ыйлаба, таада — деп туура кёрюп отура Ленъка кату юнле айтты, онон таадазы дьаар бурулала кожуп айтты:

— Керектердин ончозын куучындашкан дьогыс па? Ёлбёсим. Трактирге иштеерге кирип аларым, онон башка...

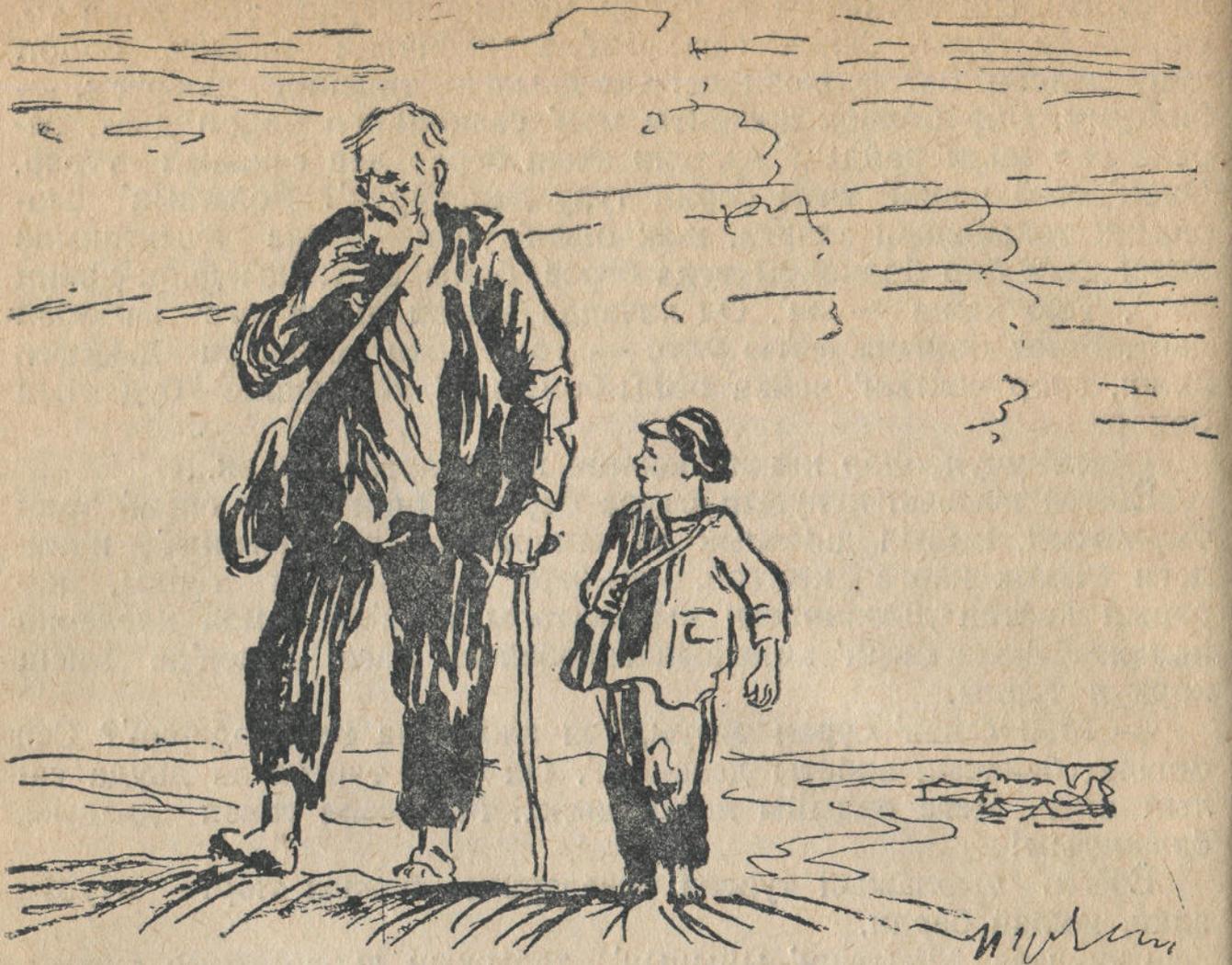
— Согорлор... — деп таадазы кёстин дьажы ёткюре онтоп салды.

— Айс болзо, сокпостор. Канайда сокпостор десе? — деп Ленъка улурканып кыйгырып ийди, — Кажыла кижиге колго кирбесим!..

II.

Паромго отуруп, сууны кечип алала, уулчак таадазыла экою теректердин ле осокорь деп агаштардын ортозында болдылар. Ол агаштардын тёстёрин аралай ёткюре он дьанында ла сол дьандарында туранын дьабулары ла забор чедендер кёрюнип турды, тенери дьаар андый ок тёстёктёр кёдюрилип калган турды. Теректердин дьажыл дьалбырактары боро тоозынга тутурып салган, дьоон тьос ёзёктёринин чобыргалары изюден дьарылып калган турды.

Тиленилдердин чике алдында ёрюп туткан эки чеденнин ортозынча чичке ороом чёйюлип калган дьатты; озор экою кёп

дьою баскан улустын' базыдыла, ол ороом дьаар дьайканыжып бастылар.

— Дье, Лёня, экию канайда барарыбыс — кожо бо, айла (башка ба? — деп таадазы сурайла, каруузын сакыбай кожуп айтты: — кожо болзо, дьакшы болор эди — сеге сюреен ас берип дьадылар. Сен сурап билбей дьадын'...

— Кёпти кайдатан? Тюн'ейле юзе дьиип болбой дьадын'.. айландыра кёрюп Ленька кебин соодынып айдып салды.

— Кайдатан? Сен тенек!.. Кер-мар кижичурайла садып алза? Вот сеге кайдатан!.. Акча берер. Акча дьаан керек: мен ёлюп калзам сен оморло ёлбёсин'.

Ёбёгён дьакшы кююндю кюлюмзиренип, Лёньканын' бажын колыла сыймап салды.

— Мен путина учун канчаны дьууп алгам? Сен билерин' бе? А?

— Канча? — деп Ленька дьаан керектебей сурады.

— Он бир дьарымды!.. Кёрюп турун' ба?!

Дье ол анча акча ла таадазынын' кёёркёп турган куучыны Лёньканы бир де сюгюндирбеди.

— Эх сени, кичинек, кичинек! — деп таадазы юшкюрүп ийди. — Айдарда башка баратаныбыс па?

— Башка...

— Дье церквенин' дьанында туштажар болзын.

— Дье.

Таадазы сол дьаны дьаар ороомго буруп ийди, Ленька десе онон ары басты. Он алтам кирелю барган дьерде, ол тырлажып турган: — «Дьякшы эдечилер, бисти азырап дьадачылар!» — деген юн угуп алды. Ол юн, гусянын эн чичке струныла алаканда тийип юн чыгарганына тюней болды.

Юннен озо, станциянын юстюнде уйкулу, ёдю кейде азып дьурген таадазынын юнинин ачымчылу тырлажып турган нотазы угулып келип турган. Сранай тюн ошкош айландыра тым турды. Ленька ёрюп туткан чеденге базып келеле, чеденди ажыра дьайылган вишня бюринин кёлёткёзине кирип отуруп алды. Кайда да араайын адару кююлеп турды.

Ленька, бойынын дьюктенчигин дьардынан ушта согуп, дьерге салып алып, онын юстюне бажын салала, дьюзюннин юстюндеги бюрлерди ёткюре тенери даар кёрюп, ары-бери ёткён улустан баргаа ла база ёрюп туткан чеден шаршак кёлёткёзине дьада, сюрееен калын уюктап калды...

III.

Ленька, энир кирип клеткенинен соой берген ару кейде, дьайылып турган аайы дьок табышка ойгонып келди. Онын данынан ыраак эмес кем де ыйлап турды. Сранай баланын ыйыла, тын, сранай токтооры дьогынан ыйлап турды. Ыйлыган табыш кенетийин угулбай барып, онын кийнинде катап дьаны кючиле тынып, тегюлип, там дьууктап келип дьатты. Ленька бажын кёдюрип, баргаа ажыра дьол дьаар кёрди.

Дьолло дьети даш кирелю ару кийимдю, ыйдан улам тижип кызарып калган дьюзин уламла сайын дьюкпезинин эдегиле арчып дьаткан, кызычак келип дьатты. Ол кызычак дьылан аяк буттарыла дьыжа согуп, тозынды кёдюрип, арайын келип дьатты, дьартла кайда барып дьатканын бойы да билбес болор. Ол кызычак дьаан кара кёстю, онын ёёркёл калган, кунугып калган ла суулантып калган, кичинек кызыл кулагаштары, юрпейип калган, онын мандайына, дьаагына ла дьардына тюжюп турган сары чачтарын ёткюре баштактанып кёрюп турдылар.

Ол кызычак, бойынын кезинин дьажы агып та турган болзо, Ленькага каткымчылу кёрюнди, — каткымчылу да курч та... Байла баштак болбой кайсын!

— Сен неге ыйлап турун? — деп, качан дьууктап базып келерде, Ленька бут бажына туруп алала сурады.

Онызы чочый береле, тура тюжюп, кенетийин ыйлабай токтой берди, дье андый да болзо, эмеш сорсып турды. Онын кийнинде ол оны бир канча секунд кёрюп турала, онын эрди базала катап чормойып, дьюзи дьуырылып, кёкси юкюстеп, базала катап огуруп ийеле басты.

Ленька бойынын ичинде неде дьуура тартыла бергенин билинип, база онын кийнинен басты.

— Сен ыйлаба. Даан болуп калган ийне, — уятту! — деп тендей дьедишкелекте куучындап, онын кийнинде дьедиже базып келеле, дьюзи дьаар кёрюп, катап сурады: — Дье, сен неге мындый тын ыйлап турун?

— Э-е!.. деп кызычак юнин чейди. — Сеге андый... — кенетийин колыма дьюзин дьаба тудунып алала, дьолдын' тозынана кен'кере туююп дьадып алала, аайы дьок ыйлай берди.

— Дье — деп Ленька адьарынбай колын дьан'ып ийеле, — Эмеген!.. сран'ай эмеген ошкош. Фу сени! — деди.

Дье онызы Ленькага да кызычакка да болуш болбоды. Онын' сабарларынын' ортозынан' кестин' дьажы ээчий-дечий тоголонып турганын керюп ийеле, Ленькага кунукчыл болуп, ыйы келди. Ол онын' дьанына барып, эн'чейип алып, колын арайын кедюрюп алала, онын' чачына дьюкле тийип ийеле, бойынын' немеден' дьалтанбазынан' коркуп барала, колын тургузала ойто тартты. Кызычак ыйлап, бир де неме айтпай турды.

Ленька унчукпай турала, ого кыялта дьогынан' болужарын билип, айдып турды: — Уксан'! Сен не, болгон'? Сени соккондор бо?.. Онойдо еде берер ийне!.. Эмезе еске кандый бир неме болгон болор бо? Айтсан' сен! Кызычак—а?

Кызычак дьюзинен' колын айрыбай, бажын дьайкап ийеле, ый еткюре дьарындарын тартылыштырып турала, арайын каруун айтты:

— Блаадым... дьоголттым! Таадам базардан' экелген... кек, чечектерлю, мен дезе кийип алала, дьоголтып салдым. — База-ла катап алдындагызынан' тын' юндю, онтоп турган юнле — о-о-о! — деп кыйыгырып, ыйлап турды.

Ленька бойын ого болужар аргазы дьогын билинип, онон' чугулду туура туруп алып, санааркап, кунугуп калган, каран'уйлай берген тен'ери дьаар керди. Ого уур да, ол кызычак ачу да болгон.

— Ыйлаба!.. айса табылып келер... — деп Ленька араайын

шымыранды, дье ол кызычак онын' айдып токтодып турганын укпай турганын билеле, онон' там ыраап, дьоголткон учун ого адазынан' дедижетен туру деп саннаып турды. Ол ло тарыйын онын' сагыжына, кызычактын' адазы — дьаан кара казак, оны согуп туратан болбой кайсын, кызычак десе коркуганына бастыра бойы тырлажып, онын' будында дьадатан болбой кайсын деп, кире конды.

Ленька туруп алып, ыраап басты, беш алтам кирелю барала, кенетийин бурулып келип, онын' одожына келип, чеденге дьёлөнүп алып, кандый бир дьакшы, кююндю сес таап аларга кичеенип турды.

— Сен дьолдон' ёскё дьерге барган болзон', кызычак! Ыйлабай токтоп калзан'! Дьанып барала, кандый болгонын чынынчала айдып берзен'. Тапай ла калган...

Ол бу куучынын араай, килеп турган юнле, учын тын' кый эдип айдып божодып тура, кызычак дьерден' кёдюрилип турганын кёрюп ийеле, сюгюне берди.

— Дье андый дьакшы!.. — деп, кюлюмзиренип, онон' ары тын'ыдып айдып турды. — Эмди дьан. Керек болзо мен сениле кожо барып, ончозын дьарттап куучындап берейин бе? Сенин' адаанын'ды аларым, коркуба.

Ленька бойын айландыра кёрюп ийеле, дьалтамчызы дьогынан' дьардын тартылыштырды.

— Керек дьок... — деп платъязынан' тозынын кактап, сорсыганча, кызычак шымыранды.

— Эмезе барайын ба? — деп Ленька картузын кулагына дьемире тартып, барарына белен болуп, дьаан юнденип айтты.

Эмди Ленька ол кызычактын' дьанында буттарын ыраак талтайтып туруп алган, онон' улам онын' кийип алган самтар кийими де дьалтамчы дьок немедий, дьелбиреп турды. Ол агажыла дьерге тын'ыда токулдадып, кызычакты кёстөп алган турды, онын' дьаан, кунукчылу кёстөри дьалтанчы дьок, курч боло берди.

Кызычак кёзинин' дьажын дьюзичегине сюртюп тура, Ленька дьаар кыязынан' кёрюп, база катап улу тынала айтты:

— Керек дьок, барба... Энем тиленчилерди сююбейтен.

Эки катап кая кёрюп, Ленькадан' туура база берди.

Ленькага кунукчылу боло берди.

Ол араайын билдирбезинен' бойынын' дьалтанбас курч кеберин ёскёлөндирип, корчойып, дьобожып алдында колында тудунып турган, качан кызычак ороомнын' толыгын буруп турар туужунда, кийинен' ары кыйыгырып ийди:

— Эзен болзын!

Кызычак басып отура, кая бурулуп туруп дьюре берди.

IV.

Эн'ир дьууктап келип дьатты. Кейде десе кюкюрт — дьааш болорын билдиртип турган уур дьыт турды. Кюн дьабызай берген, теректердин' баштары кыскылтым ён'дю боло берген турды. Дье эн'ирги кёлөткиге, олардын' дьалбырактары бийик, там

кою немедий табыжы дьок турды. Олордын юстюнде тен'ери база карарып, килин'дий болуп, дьер даар дьябызап тургандый болды.

Ленькага десе там кунукчыл болуп, неден' де коркуп тургандый болды. Ол таадазы дьяар барарга сананып, бойын айландыра керюп ийеле, ороомло тюрген ичкери база берди. Милостыня сураарга онын' кююни дьок болгон. Ол базып отурала, онын' тежиндеги дьюреги сюрееен тюрген согулып турганын билинип, онойып тюрген согулганына ого барарга, сананарга да дьялкулу болуп турды. Дье онын' сагыжынан' кызычак чыкптай, ол мынайда сананып турды: эм ол кандый отуру не? Ол бай биледен' болзо, оны согорлор; байлар ончозы — карам; билези дьокту болгон болзо, айса сокпос болор бо... Дьокту улус баланы тын' сююп дьат, ненин' учун десе, олордон' иш сакып дьадылар. Онын' бажында, шюлтелер ээчий-деечий амыры дьок кыймыктажып турды, кажыла минута тоозына онын' шююлтевин еткюрюп турган келетки ошкош, кунукканнын' уур ачу билдию там уурлап, оны там тын'ыда курчай алып турды.

Ого удур дьянып дьаткан малдын' табыжы келип дьатты.

Таадазы да келип дьатты.

Онын' кийнинен' дьяйканып базар баспас базытту, ман'дайына дьемире кийип алган берюктю, колында агаш тудунган станичник келип дьат.

— Эзендер, дьякшы кижил!

Казак олорго дьуук базып келеле, ебегеннин' эзен сураганына табылу каруузын берди.

Онын' кийинде буттарыла ыраак талтайта туруп алып, бир де неме билдиртпей турган дьяан кестериле тиленчилер дьяар кестеп турала, бажын тырманып салды.

Ленька оны сюрееен шыран'кай керюп турды, ебеген бойынын' карган кестериле, сурак эдип тургандый, дьумунып турды, казак неме айтпайла турды, учында ол тилин тал ортозына дьетире чыгарып алала, бойынын' азу сагалынын' учын тудуп турды. Ол андый операцияны сюрееен эптю еткюрюп, сагалын оозына кийдире тартып, чайнап турала, тилиле оозынан' база катап чыгара ийдип ийеле, учында сран'ай уур боло берген, тым турушты дьялку куучыныла юзюп ийди:

— Дье сборняга баралдар!

— Не керек баратан — деп ебеген чочый берди.

Леньканын' езегинде неде торгуланган аайлу болды.

— Керек... Андый дьякылта. Дье!

Ол станичник олордон' бурулып базып дьядала, ойто кайра бурулып, ол экюдин' турган дьеринен' кыймыктабай турганын керюп ийеле, база катап чугулду кыйыгырып ийди.

— База не!

Ол тужунда ебеген ле Ленька онын' кийнинен' бастылар.

Ленька таадазы дьяар кайра керюп, онын' эрди ле бажы тырлажып турганын керюп, ол бойын айландыра коркуп калганын-керюп, бойынын' койынын' тюрген сыймап, бедренип турганын керюп, таадазы алдында Таманьдагы чылап базала нени-

нени эдип салган туру деп, сезинип барып дьатты. Качан таманский историяны сананып ийерде, ого коркушту боло берди. Анда таадазы чеденнен, эски кийим уурдап ийерде, оны кийимдериле тудуп алган. Электегилеген, арбангандар, керек десе соккондор до, онын кийинде тюнде станицадан чыгара сюрюп салгандар. Олор таадазыла экию кайдада ёткюш суунын дьаказында кумакта конгондор, талай тюнюле чугулду табыштанып турган... Ээчий-дечий келип турган толкуга кумак шылыралп турган... Таадазы десе тюнюле онтоп, шымыранып, бойын уурчы деп аданып, килинчегин таштазын деп, кудайга бажырган.

— Ленька...

Ленька кабыргазына тюртюрсенинен чочый береле, таадазы дьаар кёрди. Онызынын дьюзи суймайып там каткак, боро болуп бастыра бойы тырлажып турды.

Казак десе беш алтам кирелю алдынан базып, канзадан танкы тартып, агажыла уактын баштарын юзе соккылап, бурулбай да барып дьатты.

— Ме мыны ал!.. Ёленин ортозына чачып ий... кайда чачканынды темдектеп ал... кийинде алып алгадый эт...—деп таадазы дьюкле угулар эдип шымыранала, Ленька дьаар дьууктап келип, базып отура, онын колына кандый да болчоктоп салган бес туда берди.

Ленька коркуганына калтыражып, бастыра эдине соок дьайылып, туура болуп кою баргага, чеденге дьууктай базып келди. Конвоир — казактын таларкак сырты дьаар юзюк дьок кёрюп, колын туура эдип, бести кёрё тура баргаанын ортозы дьаар таштап ийди...

Бес барып тюжюп дьада дьайыла берерде, Леньканын кезине кёк чечектю блады дьарт кёрюнип, олло тарыйын алдында ыйлап турган кичинек кызычак кезин бектөп ийди.

Ол онын алдындагы казакты ла таадазын айландыра неле немени кёлөткөдий тюрю немедий кёрюнип туру... Леньканын кулагына онын ыйлаганы базала катап угулды, ого онын кезинин дьылтыркай дьаштары базала дьерге тюжюп тургандый билдирди.

Ол онойып сагыжы кубулуп калганла аайыла, сборняга таадазынын кийинен келип, туюк кююлеп турган табыш угуп, аайлап болбой, угар да кююни дьок болгон, сранай туман ёткюре немедий, таадазынын баштыгынан болчок калаштарын дьаан столго тегюп, турганын кёрюп турды, ол калаштардын оодыгы столдын юстюне тюжюп, арайын тюрсилдежип турды.

Онын кийинде онын юстюне берюктю кёп баштар эн илди; баштар ла берюктер кара сагышту, карануй, олорды курчап турган туманды ёткюре дьайканып, кандыйда коркушту немеле кекенип турдылар... Онын кийинде таадазы эки чыдамал дьаш улустын колдорында нени де куучынданып, берючек чилеп, тескине берди...

— Тегинле дьерге кудай дьандулар!.. Буру дьок эдим, господь кёрюп дьат!.. — деп таадзы ёткюн чын'ырып айтты.

Ленька ыйлап ийеле дьерге дьыгыла берди.

Ол тужунда ого базып келдилер. Кёдюрүп, тактанын' юстю-не отургызала, онын' кичинек эдин бөктөп турган самтар — дьямачыларын юзе сыймап тинтип кёрдилер.

Кёрмөстин' каты Даниловна тегюндеп дьат, — деп кем де бойынын' ёдю, кою юниле, Леньканын' кулагына согуп ийгендий билдирип, айтты:

— Олор оны кайда-кайда дьяжырып салгандар! — деп онын' тын' айдып, кыйыгырдылар.

Ленькага, бу кыйыгылар ончозы сран'ай онын' бажына согуп тургандый билдирип, ого сюрееп коркушту болуп, кенетийин онын' алдында тюби дьок оозун ачып салгандый, кандыйда кара орого тюже бергендий сагыжы чыга берди.

У.

Качан ол сагыжы кирип келерде, онын' бажы таадазынын' тизелеринде дьатты: онын' дьюзинин' юсти орто, ачимчылу, алдынан' тын' чырыжып калган дьюзи эн'чейип калган коркуганына дьыпылдап турган таадазынын' кезинен' онын', Леньканын', ман'дайына кичинек боромтык кестин' дьяжы тамчылап, дьюзинен' мойыны дьяар агып, сюрееп кычыкайлап дьат.

«Сагыжын' кирип келди бе, балам?! Мунан' баралык. Баралык, божодып ийдилер».

Ленька туруп келип, бажына нени де уруп салгандый уур, эмдиле дьардынан' дьерге тюжюп барар деп билди. Ол бажын колдорула тудуп алала, бир дьанынан' база бир дьаны дьяар дьайканып, араай онтоп турды.

— Бажычагын' ооруп туру ба? Эркем сен менин'! Олор бис эжюди кыйнап салдылар... Ан'дар! Юлдю табылбай калган, база бир кызычак бладын дьоголтып салган, олор онын' улам бистин' юстюбиске келгендер! Э, кудай!.. Ненин' учун бурулап турун'?!

Таадызынын' чыкырап турган юни Леньканы тырмап тургандый болуп, Ленька бойынын' ёзегинде оны таадазынан' ырада дьылзын деп турган, курч чедирген кюйюп дьаткандый билдирип турды. Ырада дьылып алала, айландыра кёрди...

Олор станицанын' кирер эжигинде кодыр осокорь агаштын' бюрлеринин' кою кёлөткезинин' алдында отурдылар. Тюн кирип келген, ай чыгып келген, онын' сют ён'дю мён'юнзю дьаркыны, ак чёл дьерге тюжюп, алдында тюштегиизинен' тын' ээн, эрикчен'дю эдил турды. Ырагында чёл лё тен'ери бириктире кёрюнип турганынан' булуттар чыгып, тен'ериле араай дьылыжып, айды бөктөп, дьерге кою кёлөткезин тюжюрүп турдылар.

— Баралык, эркем!.. Базарга керек, — деп таадазы айтты.

— Эмеш отуралык!.. — деп араайын Ленька айдып салды.

Ого чёл дьарап турган. Тюште келип дьадала ол, тен'еринин' тёзи чёлдин' сран'ай тюбинде биригип турганын дьылбиркеп кёргөн. Онын' сагыжында, анда кайкамчыкту дьяан городтор, сран'ай кёрбөгөн олордон' немени сурабаза да, бойлары берер албаты дьядып дьат деп, эбелип турган... Качан чёл онын' барып дьатканы сайын онын' кезине тамла ары улай кёрюнип,

кенетийин бойынын' алдына кёрюп дьурген тураларлу ла улустарлу станица кёрюнип келгенде, ого мекелеткен учун эрикчен'дю, ачимчылу болуп туратан.

Эмди ол ыраакта булуттар чыгып турган дьер дьаар санааркап калган кёрюп турды. Ол булуттар, онын' кёрёйин деген городынын' мун' тоолу трубаларынын' ыжындый, кёрюнип турды. Онын' онойып отурганын таадазынын' дьёдюли юзюп ийди.

Ленька таадазынын' кёстин' дьажына сулантып, кейди ач дьудуп турган дьюзи дьаар кююни-кючи дьок кёрюп ийди.

Айдын' дьарыдып, бёркюнин' самтар юзюктеринен', кабагынан', сагалына дьетири дьаман келёткиле дьабылып калган, дьюзи, тартылыжып турар оосту, ачык дьаан кёстю кандыйда сюгюнген аялгалу дьылтырап турганы, коркушту да ачу да болуп турганы, Ленькага таадазынан', ырада дьыларына эс берип турды...

— Дье отуралык, отуралык!.. — деп таадазы куучындап, тенек немедий кюлюмзиренип, койнын' кодорып отурды.

Ленька туура бурулала базала ыраада кёрюп турды.

— Ленька!.. Кёрзён'!.. деп таадазы кенетийин сюгюнчилю куучындап, ончо бойы тыныш буулар дьёдилге корчойып, Ленька дьаар кандыйда дьылтыркай узун неме кёргюсти. — Мён'юнде! мён'юн ийне!.. Беженге турар!..

Ачабына ла оорудан' эрди ле колдоры тыркыражып, дьюзи бастыра тартылыжып турды.

Ленька коркуп барала, онын' колын ийде салды.

— Катшай ары сук!.. Ой, таадам, сук!.. деп айландыра кёрюнип, дьайнап туруп, сурап турды.

— «Сен кайтын', тенек, коркуп дьадын' ба, балам. Мен кёзнёктён' кёрюп ийзем, ол илилю туруп дьат... мен оны капканла бойынча эдегимнин' алдына тудала дьыраа агашка сугуп ийгем. Станицадан' улус келип дьадарда, мен бёркюм тюзюрюп ийген болуп бёкёйёлё оны алып алдым... Олор тенектер!.. Блаатты да алып алгам бу мында!

Ол тырлажып турган колдорыла бойынын' самтарынын' ортозынан' ушта соголо, Леньканын' дьюзинин' алдына эжелип кактады.

Леньканын' алдындагы тумандый кёжёгё ачылала, мындый картина тура берди: ол ло юнын' таадазы удур туштап дьаткан улустын' кёзинен' кыйып, канчала бар чыдалыла тюргедеп, станицанын' ороомыла барып дьатты, коркуп калган барып дьатты, Ленькага дезде, олор экюди согойын деген кижинин' учуры бар деп билдирип турды, олорло беришпес, кырышпас... Айландыра турган немелердин' ончозы — чедендер, туралар, деревня — кандыйда аайы дьок туманда, салкынга соктырган чылап, дьайканыжып, кемнин' де кату чугулду юндери кююлеп турды. Бу мындый уур дьол учы дьок узун, станциадан' чыгар учы, удур келип дьайканыжып, боойынын' кёзнёктёринен' кара темдектериле ол экюдин' дьюзи кёзине электежип, каткырып тургандый, ёдюп турган бойы-бойына дьуук турган туралар ажыра кёрюнбей дьат... Кенетийин бир кёзнёктён' ёдю юн чыкты: Уурчылар! Уур-

чылар! Уурчы, Уурчычак!.. Ленъка билдирбезинен' кезнѣк дѣаар кѣрюп ийеле, бая ыйлап тураачы, Ленъка ого болыжарга сананган кызычакты кѣрюп алды... Ол кызычак Ленъканын' кѣзин кѣрюп алала, тилин уштуп ийди, онын' кѣзи дѣзе ѣшту, курч суркурап, Ленъканы сран'ай ийне чилеп кадап турды.

Ол картина уулчактын' сагыжына кирип, таадазы дѣаар чуугулду кюлюмзиренгенин артырып, тургузала ойто чыга берди.

Таадазы дѣзе дѣѣдилге юзюктелип, нени де куучындап турды, колдорыла дѣан'ып, бажын тырладып, дѣюзинде дѣаан чырыштарынан' чыгып турган терин арчып турды.

Уур, юзюк, дѣелбир булут айды бѣктѣп ийерде, Ленъкага таадазынын' дѣюзи кѣринбей турды... Ол баягы кыстын' чырайын эске алынып, сагыжында оны таадазыла экюди коштой тургузып алып, экилезин кемдѣйген аясту кѣрюп тургандый болды. Кючи чыгып брааткан, шалтыркай, ач кийими дѣыртык таадазы кызычакка коштой туруп дѣаткан, Ленъка ѣѣркѣдип, ыйладып салган, дѣе дѣийг тужунда, ару дѣараш болгон таадазы, сран'ай чѣрчѣктѣги дѣаман Кашей ошкош билдирип, Ленъкага кереги дѣок болуп турды. Бу мындый керек канайып болотон? Ол кызычакты ненин' учун ѣѣркѣткѣн?

Ол кызычакка дѣуук эмес...

Таадазы дѣзе айдып турды:

Дѣюс салковой дѣууп алатан болзом!.. Ол тужунда ѣнчю ѣлюп калар ѣдим...

— Дѣе!.. — деп Ленъканын' ичи кюйюп чыкты. — Тымла болгон болзон'! Ёлѣр ѣдим, ёлѣр ѣдим... Ёлбѣй дѣадын'... Уурдап дѣадын'... — деп Ленъка чын'ырган аясту айдала, кенетийин бастыра бойы тырлажып, бут бажына тура дѣюгюрди. Сен карган, уурчы!.. У-у! — деп кыйыгырып, кичинек дѣудругажын тююнип, кенетийин тымый берген таадазынын' тумчугынын' алдына экелип турды, онын' кийнинде ойто дѣерге отурып алала, тиш ѣткюрѣ айтты: Дѣаш баладан' уурдап алган'... Дѣакшы! Карган, кижин уурданып турар... Онын' учун ол дѣерде сени простить ѣтпес!..

Чѣл кенетийин дѣайкана бергендий болуп, кѣгюлтирим ѣн'ле бюркелип, ѣлбей берди... Онын' бюркелип турган ѣн'и чайбалыжып тура, тургузала дѣоголо берди... Кенетийин кюкюрт болуп, бойыла айды бюркеп, кѣп кою булут тюрген учуп барып, дѣаткан тен'ери ле чѣлди тырладып, кюркюреп тоголоно бергениндий болды.

Каран'уй боло берди. Кайда да ыраагында база коркушту дѣалкын дѣалт ѣдип, бир секундтын' бажында катапла кюзюрѣп ийди... Онын' кийнинде учы куюзына чыгып болбос кирелю билдирип, табыжы дѣок тура берди.

— Таада, станицага баралык! — деп база катап кюкюрт болорын сакып тура, коркуп калган Ленъка шымыранды.

Тен'ери база катап серпилген дѣерде, базала катап дѣерге металлический кюкюрт кѣк ѣн'дю дѣалкынла катап, келип тюшти. Сран'ай мун' тоолу темир листтер бойы-бойларына согулып, дѣерге тѣгюлип тургандый болды.

— Таада!.. — деп Ленъка кыйыгырып ийди.

Онын' кыйыгызы' кюкюрттин' табыжына тунуп, сран'ай кичи-нек дьарык шан' сокконына тюн'ей чыкты.

— Сен не коркуп турун'? — деп таадазы кыймыктабай туюк айдып салды.

Козыр тамчылар тюжюп, олардын' шылырап турган табыштары неден' де чеберленерин айдып тургандый болды... Ол ырагында щеткала кургак дьерге дьыжып турган табышка тюн'ей, тудуш, элбек табыш болуп, ёзюп чыкты. Ленъка ла таадазынын' дьянындагы тюжюп турган тамчылар, бир де дьян'ыланары дьок, юзюк табышла дьерге келип тюжюп турды. Кюкюрт там дьууктап, дьалкын тамла тынып турды.

— Мен станицага барбазым! Мени карган уурчы кермејсти... дьяаштын' суу алып барзын... дьалкын согуп салзын! — деп таадазы тыныжы буулуп айдып турды. Барбазым!.. Дьян'ыскан бар... Станица бу туру... Бар!.. Сенин' мында отураарын' меге керек дьок... Дьюр!.. Бар, бар!.. Бар!..

Таадазынын' юни чыкпай тунук юнле айдып турды.

— Таада!.. Дьяманым ташта!.. — деп Ленъка дьууктап келип мёргюп турды.

— Барбазым... Таштабазым... Мен сениле дьети дьыл няньчаться эткем!.. Ончозы сенин' учун... дьюргеним... сенин' учун... Меге неме керек болуп турган ба? Мен ёлюп дьадым ийне... Ёлюп дьадым... Сен дезе уурчы деп айдып дьадын'... Ненин' учун уурчы, сенин' учун... бу мынын' ончозы сенин' учун... Бу ал... тут... Сенин' дьюрюмин'е... бастыразына... дьуугам... дье уурдагам да...

Таадазынын' юни ёдю чичке болуп чыгып, Ленъканын' дьюрегине ёдюп турды.

Кюкюрттин' табыжы эмди дьер ле тен'ерини силжиндирип, дьяан, мен'дештю болуп, кюкюрттин' кажызыла дьерге нениде айдарга тургандый болуп, дьярыш эдип, бойы-бойын озолоп, бир де арайлабай, кюркюрөп турды.

Дьалкынга дьяра согулып тургандый, тен'ери тырлап турды, чёл дё тырлап турды, бирде кёк от булуп дьалт эдип, бирде соок, уур, тамчы болуп кёрюнип турар болды.

Дьяаш дьяай берди, дьяаштын' тамчылары дьалкыннын' дьяркынына болоттый дьылтырап, станицанын' ёчёмюк отторын кёрюнбес эдип, бектөп турды.

Ленъка дезе коркыганынан', сооктон', база таадазынан' чыккан бурулаган кунукчыл кыйыгыдан' улам, тымый берди. Ол кёстөрин дьяан ачып алала, онын' дьяаш кёптирип салган бажынан' суу агып, кёзине кирип те турарда, кёзин дьумбай, талай болгон дьяан табыштардын' ортозында чёгюп дьаткан, таадазынын' юнин угуп турды.

Ленъка таадазынын' кыймыктабай отурганын кёрюп, дье ол таадазы бойы отура ёлётенин сезип, оны ого дьян'ыскандыра артырып койоло, кайдада дьюре берери тудуп турды. Ленъка таадазы дьяар билдирбезинен' дьылып, качан онын' кабыргазына барып тийип ийеле, кандыйда коркушту неме сакып дьаткандый, корко берди...

Дьалкын тен'ерини дьара согуп, ол экуюдин', корчойып, агаштын' бюринен' туюжуп дьаткан суу дьунуп дьаткан кичинек бюджетдерин дьарыдып ийди.

Таадазы десе кару чыгып калган, тыныжы буулуп, колдорула дьанып, эмдигеле жуучынданып дьат.

Ленька онын' дьюзине керюп ийеле, коркуганына кыйыгырып ийди... Дьалкыннын' кек эн'дю эдип дьарыдып турганына, онын' дьюзи елген кижинин' дьюзиндий болуп, айланыжып турган кестери ечемюк ле дьююлгексю керюнди.

— Таада!.. Баралык! — деп, бажын таадазынын' тизезине тюртүп тура, Ленька айтты.

Таадазы Ленька дьаар эн'чейип келип, оны чичке куру сөөк колдорула кучактап алып, бойына дьаба тартып, былча тудуп турала, сран'ай чапкыга кирген бөөрю чилеп, едю огуруп ийди.

Ол онойып огурганына сагыжы арай чыкпаган. Ленька онын' колынан' уштулып чыгала, бут бажына тура дьюгюрүп, кезин дьаан ачып алган, кайдарда ичкери дьюгюрүп дьатты, дьалкынга кези дьетпей дьыгылып, онон' туруп алып, дьалкынга дьарый туюжуп, онын' кийинде коркуганына сагыжы чыгып калган, уулчакты курчай алып турган каран'уйга там ыраап барып дьатты.

VI.

Эртенги кюн эртен тура станицанын' уулчагаштары околицага чыгара дьюгюрижип барала, тургузала ойто бурулып, осокорьдын' алдында кечеги тиленчини кердибис, байла оны кижичактап салган болор, ненин' учун десе, онын' дьанына кинжал бычак таштап салган эмтир деп, айдып станицада тревога эттилер.

Дье качан даан казактар оны керерге келерде, андый болот по, андый эмес болды. Ебеген тюрю дьатканча болгон. Качан ого дьуктап базып келгилеерде, ол дьерден' турарга сананала, туруп болбоды. Онын' тили дьоголып калган, дьажы агып турган кезиле нени де сурап турган, улустын' ортозынан' нени де бедиреп, бир де неме таап болбой, бир де каруу албай турды.

Эн'иргери ебеген елди, оны ол ло дьерине осокорьдын' тезине дьууп салдылар, ненин' учун дегежин, улустын' шююлтезиле оны сөөктөргө апарып дьуурга дьарабас; бир дьанынан' ол — ёскё-калтыс кижича, экинчи дьанынан' — уурчы, ючинчи дьанынан' — килинчегин айдынбай елюп калган.

Онын' дьанында балкаштан' кинжал — бычак ла блаатты таап алдылар.

Эки эмезе юч кюннин' бажында Ленька да табылды.

Станицадан' ыраак эмес, чёлдин' бир орозынын' юстюнде кел кускундар айланыжып тура берди. качан оны керерге баргыларда, колын тарбайтып, оронын' тюбинде дьааштан' артып калган суюк балкашка кен'кере дьадып дьаткан уулчакты таап алдылар.

Эн' озо оны сёектөргө апарып дьуур дешти, ненин' учун дезе ол бала, онын' кийнинде сананып турала, таадазыла кожо ол ло осокорьдын' тэзине дьууп салдылар. Тобрактан' чогуу салала, кату таштан' крест тургузып салдылар.

Сёзлиги.

П а р о м — улусты, малды, кандыйла немени суудап кечирип турар сал.

К у б а н ь — Северный Кавказта суу.

Ф и з и о н о м и я — дьус, кебер.

О с о к о р ь . — тал бюдомдю агаш.

К о н в о й р — арестованныларды айдаар; конвой — каруул.

Б р е ш е т — (украина тилиле) төгюндеп дьат.

К а п ь а ш — ан'та тургузар паспак.

Б а л ь а — дьаан эмес оро.

П о т о с т ь . — сёектөр.

Сурактары.

1. Ленька таадазыла ненин' учун кырыжып ийгендер?

2. Ленькага блаат урдаган керек ненин' учун андый тын' дьарабаган?

3. Таадазы ненин' учун уурданып турган? Андыйы таадазынын' кандый сестеринен' керюнип дьат?

4. Таадазы бай ла дьокту улус керегинде нени айдып дьат? Каруун ёбөгөннин' сестериле беритер. Олор керегинде Ленька нени айдып дьат! Ленька ненин' учун андый эрте байлар/ла дьоктулардын' кылыктарын билерге — ылгаарга юренип алган?

5. Кызычакла эрмектежип, Ленька бойын кандый кергюсти? Ленька ол кызычактын' тюбегине кандый керпён, оны канайда токтоткон, неле болужарга сананганын дьарт кергюзип турган дьерин, произведениядан' кычырып беритер.

6. Кызычак онын' болужын ненин' учун керектебеген? Онын' эткен отказы Ленькага кандый билдирди?

7. Бойынын' тиленчи дьюргенинен' улам Ленька кандый ёён шыра жёрюп дьюрген?

8. Ючинчи баккалыкты бичип алыгар.

Майдын' баштапкы кюни.

Ишмекчилерди майдын' баштапкы кюнин байрамдаарга кычырып турган листтер, тюн ле тоозына куру ётпей, заборлорго дьапшырылып турды; олор керек дезе полицейскийлердин' правлениязынын', эжиктеринде де апарып дьапшырып салганы табылатап, ол листтерди фабрикада кюнюн' ле сайын табатан. Полиция эртен тура арбанып, слабодола базып дьюрюп, заборлордон' лиловый ён'дю чаазындарды юзюп, бек дьапшырылганын кырып дьурет, тюште дезе ол листтер базала катап ороомло учуп, ары-бери ёткён улустын', будына келип туратан. Городтон' ссыщиктер ийип тургандар; олор фабрикадан' айылы дьаар ажанарга барып, ойто келип дьаткан, сагыжы тын' болуп дьюрген ишмекчилерди, толыктар сайын туруп алган истегилеп, кетеп

кёрюп туратан. Полициянын' кючи дьогын кёрёргё ончозына дьарап туратан, кезик дьаанай берген ишмекчилер кюлюмзиренип, бойына мынайда айдып турат:

— Нени эткилеп дьат, а?

Кандыйла дьерде улус чога дьуулуп, ол оморды онойдо кычырып турган керекти дьилбилю шююжюп турдылар. Дьорюм кайнап чыкты, бу дьазында ончозына дьилбилю дьарап, кандыйда дьаны неме экелип дьаткандый болды, биринчилерине — крамольникерди айткылап база чугулданарынын' шылтуузы, экинчилерине — дьарты дьок, тревогага иженер, ючинчилерин десе — омор ас дьаны болгон, — сюрееп сюгюнип турган, омордын' санаазында, ончозын уйгуза тартып турган ийде кюч болуп дьадыбыс деп бодогондор.

Павел ле Андрей тюнде торт уюктабай тургандар, айылына омор экилеси чат чылаган, юни тунуп калган, куу чырайлу боло берген, гудок болор алдында келип туратандар. Омор агаш ортозында саста дьуун эдип тургандарын, энеси билип турган: ого онон' ёскё слободаны айландыра полициянын' атту разведказы дьорюп турганы ла сычиктер эн'мектеп дьургени дьарт болды; ишмекчилерди тудуп, тинтип, группала тургандарын тарада сюрюп, бирде оны ба эмесе ёскёзин бе арестовать эдип турганы база дьарт болгон.

Онын' уулы ла Андрейди кажыла тюнде база арестовать эдерин билип, ол андый болорына кююнзеп те турган, ненин' учун десе онын' сагыжында андый болгоны оморто дьакшы болор деп бодогон.

Ол кюн — Майдын' баштапкы кюни — дьедип келди.

Гудок дьаандагызы чылап некелтелю ле дьаан ийделю кююлей берди.

Куу кёк эн'дю тен'ериле, пардын' дьаан табыжына коркуп калган, сран'ай дьаан куштар ошкош, кыскылтым кёк ён'дю ле ак ён'дю ююр булуттар тюрген дьылып дьаттылар.

Кюннин' дьийт чога сюгюнчилю ойноп, кёзнёктёрди ёткюре кёрюп турды; энеси ого колын туда берди, качан ол, дьап-дьярык, онын' колынын' эдине дьадып ийерде, ол экинчи колыла оны эркелеткен аясту санааркаган аяс сыймап салды.

Экинчи гудок эмеш араай кыйгырды, андый тын' ийделю эмес, юнинде кою табыш араай калтырап турды.

Ол гудок бу кюнде алдындагызынан' узак кыйгырып турганы билдирди.

Чырайы ачык дьярык, дьаагында кызыл темдектерлю Федя Мазин дьюгюрип келди. Ол андый сюгюнчилю омок келгениле, кунугып турганын чыгарып ийди.

— Башталды! — деп Федя куучындады — Албаты кыймыктанды! Ончозынын' дьюстери ороомго сран'ай малта ошкош чыклап дьат. Фабриканын', воротазынын' дьанында Весовщиков, Гусев Вася ла Сомойловна кожо туруп алып, куучын айдып турдылар. Кёп улусты айылына бурдылар! Баралыктар, ёй дьетти! Он час болуп калды!..

Качан энези тышкары чыгып желерде, кейде тюймендю, не-ни де сакып турган улустын' юндери угулды, качан ол, туралар-дын', кезнектеринде ле вороталарында чук улустар тургулап алып, дьарадып керюп, онын' уулыла Андрейди узадып турганын керюп ийеле, онын' кезине ен'ин ёскёртип турар, бирде дьанында кёк ен'дю, бирде боро ен'дю барын'кый темдек керюнип турды.

Олорло эзендежип турдылар, кюндюлю сестеринде кандый да сан' башка неме болды. Ороомнын' толыгынын' ары дьанында дьюс кирелю улус дьуулуп калган, олордын' ары ортозында Ве-совщиковтын' юни дьан'ыланып турды:

— Бистин' каныбысты, сран'ай клюкванын' суун сykkан чы-лап, сыгып дьадылар! — деп айтканынан' улустын' баштарына сестёр туююп турды.

— Чын! — деп бир канча юн бирле юнле тын' айдып салды.

— Ол уул кичеенип дьат! — деп Андрей айтты. — Акыр ого барып болужайын!..

Ол бура согуп, Павел оны токтосколокто, бойынын' дьаан ээлгир сыныла, штопор пробкага киргендий, улустын' ортозына кире берди. Онын' дьаан чейилген юни дьан'ылана берди:

— Некёрлёр! Дьердин' юстюнде дьюзюн-дьююр бойы-бой-ына тен' эмес албатылар: еврейлер ле немецтер, англичандар ла татарлар дьадып дьат деп айдыжат. Мен ого бютпей дьадым! Экиле бойы бойына ёчтю албаты бар—байлар ла дьоктулар. Ол улус дьюзюн-дьююр кийинип дьат, башка тилле эрмектенип дьат, бай французтар, немецетер, англичандар ишмекчи албатыны кан-дый тудуп дьатканын керзёгёр, олор ончозы ишмекчи албаты-га — база башибузуктар, болуп турганын керюп аларыгар, олор-го тамагына сёек!

Улустын' ортозында кем де каткырды.

— Бир желтегейинен' керёликтер, — француз, татарин ла турктын' ишмекчилери, база бис орус ишмекчилер чилеп ийт-тин' дьадыныла дьадып дьат!

Ороомдордон' улус тамла кептёп келип турды, улус бойы-бойынын' кийинде мойындарын чейип, бут бажына кёдюрилип, унчугыш дьогынан' переулок дьаар шыгалап турдылар.

Андрей юнин там тын'ытты.

— Полиция! — деп кем де кыйыгырып ийди.

Ороомнон' проулок дьаар, сран'ай улустын' юсти орто, кам-чыларыла булгап, атту тёрт полицейский келип, кыйыгырып тур-дылар:

— Таркагар!

Улус чырайын соодынып, аттарга кююн кючи дьок дьол ачып берип турдылар. Кезик улус чеденге чыгып турдылар.

— Чочколорды атка миндирип салган, олор десе коркылда-жып дьат — бис ле черючилер! — деп кем де юнгюр ёчёгён аяс кыйгырып турды.

Андрей проулжанын' ортозында дьан'ыскан артып калды; баштарын кекиген эки ат онын' юсти орто барды. Ол туура бол-зы, олло ёйинде энези онын' колынан' ала койоло, арбанып ту-руп, сююртей берди.

— Пашала экю болорым деген, бойы десе дьян'ыскан албадананып дьат!

— Бурулу! — деп Андрей кюлюмзиренип айтты.

Гудок мустап, бойынын' кара юниле улустын' эрмегин дьуда салып ийди. Турган улус корко берди, отургандары туруп чыкты, бир минутка тым боло берди, ончозы белен болуп, кеп улус кугара берди.

— Некёрлөр! — деп кыйыгырган, Павелдин' юни кату дьян'ыланып угулды. Кургак изю туман, онын' энезинин' дьюзин кюйдюрди, ол тын'ыдынган бойынча, бир кыймыктанып, уулынын' кийнине туруп койды. Оок темир магнитке дьуулгандый, ончолорыла Павел дьаар баштангылап, оны айландыра чогулдылар.

Энези онын' кезине керюп, онын' дьян'ысла дьяна болбос, курч, ёдю кезин керди.

— Некёрлөр! бис кем болгоныбысты бу кюн дьартын айдарга турубис, бу кюн бис бистин' мааныбысты кедюрюп дьадыбыс, бистин' мааныбыс — чыннын', дьайым дьюрюмнин'!

Маанынын' ак узун агажы, кейге кедюрилеле, улустын' ортозын дьара берип, анда дьажына берди,, база бир минута бажында ёрё кергён дьюстердин' ортозында кызыл куш ошкош — ишмекчи албанын' маанызы дьалбырап кедюрилип чыкты.

— Ишмекчи албаты эзендик болзын! — деп ол кыйыгырды.

Дьюс кирези юндер кару эдип кюрлежип кыйыгырдылар.

Улустар кайнаштылар; онын' ортозынан' маанынын' учурын билгендери, мааны дьаар дьууктадылар; Павелге коштой Мазин, Самойлов, Гусев турдылар; Николай бажын төмөн эн'чейтип ала-ла, улусты дьара согуп ичкерлеп дьатты, база кандыйда энезине таныш эмес, сран'ай кюйюп турган кестю дьаш уулдар оны туура ийдип турдылар...

— Бастыра телекейдин' ишмекчи улузы эзендик болзын!—деп Павел кыйыгырды. Улустын' кючи де сююнгени де база тын'ып, ого удур мун' оос бажынан' дьян'ыландыра кыйыгырдылар...

Энези эрдинде эрю кюлюмзиренип, Мазиннин' кийнинен' базып, улустын' баштары ажыра уулы ла мааны дьаар керюп барып дьатты. Оны айландыра дьюзюн-дьююр ён'дю сююнчилю кестёр суркурап турды; эн' алдында онын' уулы ла Андрей барып дьаткандар. Ол олордын' юнин угуп турды — Андрейдин' дьым-жак ёдю юни онын' уулынын' дьоон бас юнине сюрееп эптю биригип турды.

— Туругар, кедюрилигер, ишмекчи албаты,
Аштаган албаты, тартыжуга туругар!

Улустар кызыл мааныга удур дьюгюрижип келип турды. Павел нени де кыйыгырып, улуска биригип алып, онон' ары барып дьатты, кыйыгырып турган юни, кожон'дожып турган юндерге кожулып, дьарт билдирбей турды, кожон'доп турган кожон'ы, алдында айылында ончо улустан' араай кожон'дойтон болгон, эмди десе чип-чике дьяан ийделю, бир де дьажыды дьогынан' кожон'доп турдылар. Ол кожон'до темир ийде улусты келетен ёйдин' узун дьолына кычырып, баратан дьолдын' ичиндеги уур болор керектерин айдып турды.

Энези улустын' кийнинде барып дьатты, мен'дебей, алды дьаар кичеенип кёрюп, ол кёрюп турган немезинин' учында не болотонун билип, турган улустын' ортозында араай, чын дежил мындый куучындар чыгып турды.

— Бир рота школдын' дьанында туруп дьат, экинчизи фабрика дьанында...

— Губернатор келген...

— Чын ба?

— Бойым кёргём, — келген!

— Кем де сюгюмчилю айтклап туруп айтты:

— Кандыйда болзо бистерден' коркуп дьаткандар ийне! Черю де губернатор до.

— Тёрөгөндөрим! — эненин' тэжинде согулып турды.

Дье оны айландырагы сөстөр ёлю ле соок угулуп турды. Энези ол улусты ёдюп аларга базыдын тюргедедип ийди, ого олордын' араай, дьалку базыттарын ёдюп аларга дьен'ил болды.

Кенетийин барып дьаткан улустын' алдындагылары бир немеге тюрткен чилеп барды, кийниндеги улус десе токынап болбой, кайра тескерлеп каймыккан, араай табышла дьайкана берди. Кожон' база булгала берди, онын' кийнинде кожон' тюргедеп тын'ый берди. Хордын' юндери ээчий-дечий болуп, ортозында, кожон'ды алдындагызы чылап тын'ыдып, ичкери кёндюктирерге албаданган юндер, орто ортозында дьаан юндер угулуп турды:

— Туругар, кёдюрилигер, ишмекчи албаты;
Аштаган албаты, ёшлюе тартыжыгар! .

Дье ол онойып кычырып турарда да улустын' ортозында бир болгоны, айрылышпай чынга турары дьок болуп, булгалыжып турдылар.

Энези, алдында не болуп барганын билбей, бир де неме кёрюп албай, алды дьаар ёдюп аларга албаданды, ого удура десе улус тескерилеп келип дьатты, баштапкылары баштарын тёмён эдип, кабактарын дьууруп алган, экинчилери — эби дьок кюлюм-зиренип, ючинчилери — электеген аайлу сыгырып, турдылар. Ол олордын' кёзи дьаар кунукчы кёрюп, онын' кёзи бирде неме айтмай, олордон' сурап, кычырып турды...

— Нёкёрлёр! — деп Павелдин' юни дьан'ыланды. — Солдаттар база бис ошкюш улус. Олор бисти сокпостор. Ненин' учун соготон? Бис, ончозына керектю чынды апарып турган учун соготондор бо? Бу чын олорго до керектю ийне. Эм тура олор билгилебей дьадылар, дье качан ол бисле кожо туруп, качан олор кижиге ёлтюречи, кижиге тоночы улустын' дьолыла барбай, бистин' дьайым дьюрюмнин' маанызы алдында баратан ёй дьууктап келип дьат. Олор бистин' чыныбысты капшагай билип алзындар деп, бис ичкери барарга керек. Ичкери нёкёлёр! Качанда ичкери!

Павелдин' юни кату угулып, сөстөри кейде дьарт дьан'ыланьып турган, дье улустар дьайрадылып, бирюзи бирюзин ээчий он' дьаны дьаар айылы дьаар болуп, забор-чедендерге дьёлөнгилеп турдылар. Эмди барып дьаткан улустын' кебери учаган шаашкак ошкюш, онын' сран'ай алдында Павел болгон, онын' сран'ай бажынын' юстюнде, ишмекчи албатынын' маанызы кызарып кюйюп

турды. Онон' ёскё ол барып дьаткан улустын' кебери, канадын дьаан дайып, сран'ай учарга беленденип алган кара кушка тюн'ей болгон, Павел десе онын' чокыйтан тумчугы болгон.

Ороомнын' учында, площадьтан' чыгатын дьолды, дьюстери билдирбес, боро стене болуп туруп дьаткан бирле тюн'ей улусты — энези кёрюп турды. Олордын' кажыларынын' ла дьардында чичке, соок дьыдалары мызылдажып кёрюнип турды. Ол стенидий, бир де табыжы дьок, кыймык дьок соок, ишмекчилер дьаар согуп тургандый болды; ол соок энезинин' тёжине табарып дьюрегине ёдюп турды.

Энези кая кёрёлё, алдында ороомго толтыра улус, дьалтамчылу туруп, олордон' маанылу улус ичкерилеп ыраап барып дьатканын кёрюп. Олордын' кийнинен' бир канчала ондор тоолу улус барып дьаткан, дье алтаганла тоозына, ороомнын' ортозындагы дьол сюрее кызу болуп, таманды ёртёп тургандый, кажы бир улусты туура калыдып тургандый, кыйыгырып турдылар.

— Калды алып дьыгылар...

Кожон' Федянын' оозында кёрюмдеп турды.

— Албаты тьюимеп чыгар!..

Деп тын' юндердин' хоры кийнине' ээчий кожон'доп турдылар.

Дье кожон'ынын' ортозында каа-дъаа арай айткан сестёр чыгып турды:

— Командовать эдип дьат...

— Алдында — колго! — деп ёдю юн дьан'ыланды.

Дьыдалар кейге дьайканган дьерде ойто чейё дьабызап келип, дьалбырап кюлюмзиренгендий мааныга удура улай тудула берди.

— Ма-арш!

Энези кезин дьумбай кёрюп турды. Боро ён'дю салдаттар дьайкана, ороомды кечире туй ширингага туруп алган, тен', соок бойларынын' алдына болот темирдин' дьылтырап турган тарактын' тиштерин ичкери эдип бастылар. Ол дьаан алтап келеле, уулынын' дьанына дьууктай туруп алып, Андрей база ичкери алтап келеле, бойынын' узун сыныла Павелди бектёй туруп алганын кёрди.

— Коштой бас, нёкёр! — деп Павел тын' кыйыгырып ийди.

Кызыл маанылу улустар ла боро улустын' ёдюп болбос цепь там бойы-бойына удура дьууктай базып дьатты.

Энези, кийин дьанындагы улус качып дьюгюрип турганын угуп турды. Коркуган юндер кыйыгырып турды:

— Тарагар, уулдар!

— Власов, дьюгюр!..

— Павлуха, ойто!

— Мааныны ташта Павел! Бери бер мен дьажырып салайын! — деп Весовщиков кунукчыл айтты.

Ол колыла агаштан' келип тударда, мааны дьайкана берди.

— Тийбе! — деп Павел кыйыгырып ийди.

Николай ёртёткёндий колын ойто тартты. Кожон' ёчё берди. Улус Павелди айландыра дьуук курчай тура бердилер, дье ол албаданып алдына ёдюп алды. Кенетийин юстюнён' тёмён ёткюре кёрюп турар булут тьожюп курчап ийгендий, тым боло берди.

Маанынын' алдында дьирме кирелю, онон' до кёп эмес, улус турды, дье озор дьана баспай бек туруп, коркыбазын деп энезин бойлары дьаар тартып, солдаттарга нени де айдар сагышту турдылар...

— Поручик бу мыны онон' алыгар деп, бийик ёбёгённин' чейё айткан юни дьан'ыланды.

Колын улай тудуп, ол мааны дьаар кёргюсти.

Павелге кичинек офицерегеш калып келип колыла агажактан' кабынып, чын'ырган аяс кыйыгырды:

— Ташта!

— Колын' кедери эт! — деп Павел тын' айтты.

Кызыл мааны кейде дьелбиреп, он' дьаны ла сол дьанына дьайылып турала, ойто тьос тура берди, — офицерегеш туура

калып барала, дьерге отура берди. Эненин' дьянынча дьудруктанып алган колын улай тудуп алган Николай тюрген алдына чыга конуп келди.

— Олорды тудуп алар — деп карган ёбөгөн будыла дьерге тееп кыйыгырды.

Бир канча солдаттар чыга конуп келди. Олордын' бирюзи мылтыктын' бёксёзиле талайып согордо, мааны дьяйканып, дьябызап, боро, чук солдаттардын' ортозына дьоголып калды.

— Эх! — деп кем де кунуцкан кыйыгырып ийди.

Энези огырган юнле кыйгырып ийди. Дье ого кару эдип, солдаттардын' ортозынан' Павелдин' дьарт юни угулды:

— Эзен болзын эне! Эзен болзын кайран энем!..

— Тюрю! Сагыжына кирип келди! Эненин' дьюрегине база катап торгылды.

— Эзен болзын менин' неньком!

Ол бут бажына туруп, олорды кёрюп аларга албаданып, солдаттардын' бажы ажыра Андрейдин' кюлюмзиренип, ого мёртюп турган дьюзин кёрюп турды.

— Кайран балдарым... Андрюша!.. Паша! — деп кыйыгырып турды.

— Эзен болзын нёкёрлер! — деп солдаттардын' ортозынан' кыйыгырдылар.

Олорго катап-катап дьян'ыланган юн каруун берди. Ол кёз-нёктёрдён' кайдан'да ёрё тура дьябынтызынан' каруу берилди.

Сёзлиги.

Крамольниктер — каан башкарузы, капиталисттер ле каан башкарула тартыжып турган революционерлерди айдатаң.

Башибузуктар — тоночылар, разбойниктер.

Нешько — төрёл эне (украинский тилиле).

Сурактар.

1. Бу произведениеде не болгоны бичилип дьат? Ого ишмекчилер канайда белетенген? Полиция шени эдип турган?

2. Ишмекчилердин' айтканынан' олордын' дьядыны, дьюрюми, ижи кандый болгон деп вывод эдеригер?

3. Павел ле Андрей бойлорынын' куучындарында кандый «ончозына керектю чынды» билдиртип тургандар? Произведениедең бу керетинде айткан дьерлерин кычырыгар.

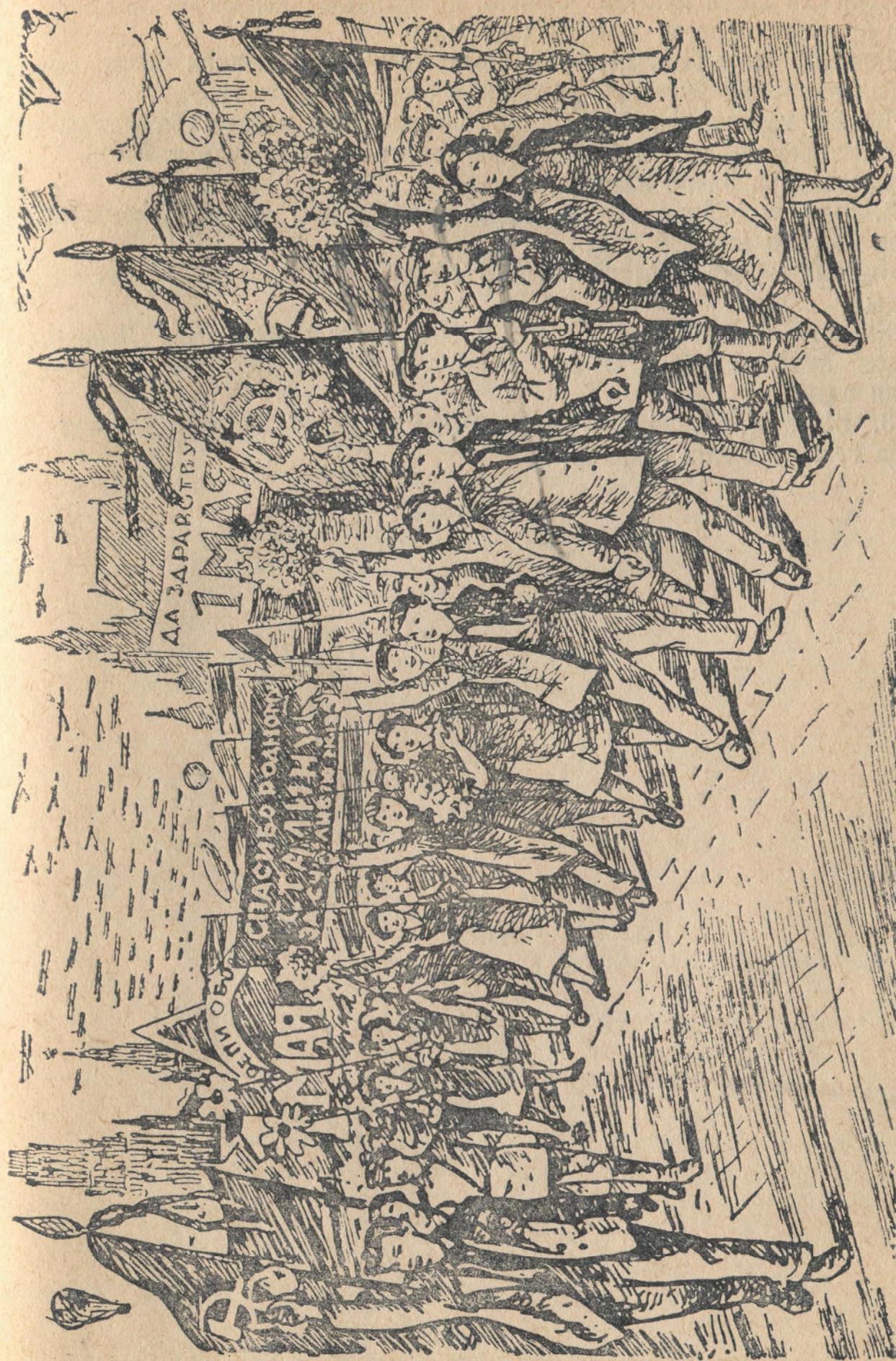
4. Павелдин' башчы болгоны незинен' билдирип дьат, айдып беригер. Оны произведениенин' аң'ылу дьеринен' алып кычырып беригер.

5. Горький офицерди канайда бичип дьат? Ол дьерин куучынан' кычырыгар.

6. Горький кандый класстын', дьяны дьяар туруп дьат?

7. Соолдаттар качан «тоночы ла кижги ёлтюрер маанынын' алдында эмес, дьяйымнын' маанызынын' алдында» Павелдерле Андрейлерле кожо бардылар.

8. Бистин' кюндерибисте Баштапкы май кюнине лозунг бюдюригер.

Москвада Красный площадьта баштапкы майдын' демонстрациясы.

Таскаду.

1. Куу кёк ён'дю тен'ериле, пардын' дьаан табыжына коркуп калган, сран'ай дьаан куштар ошкош, жыскылтым кёк ён'дю ле ак ён'дю юор булуттар тюрген дылып дьаттылар.

Бистин' жаныбысты, сран'ай клюкванын' суун сыккан чылап сыгып дьадылар! — деп улустын' баштарына сестёр туююп турды.

Бёлюп, карарта базылганын тюн'дегени чилеп майдын' баштаппы кю-ян деп тексттен' андый тюн'депендю база эки юч пример табыгар.

Олорды чыгара бичип алыгар.

2. Дьюрюм кайнаш чыкты. Гудок дьаандагызы чылап некелтелю де дьаан ийделю кююлей берди.

Кюннин' дьийт чогы сюгюнчилю ойноп, кёзнёктёрди ёткюре кёрюп турды.

Карарта базылганы шереносный эдип тургузып салган. Произведе-ниеден' андый ок база юч-беш пример таап алыгар. Олорды кёчюрюп бичип алыгар.

3. Школдо, ороомдо, клубта, айылда Майдан' башташкы кюни ка-найда ёткёнин бичип салыгар.

Кузнецтер.

Бис — кузнецтер, тыныбыс маска,
Бис, ырыска ключтер согодык.
Бийик кедюрил, уур маскабыс.
Болот төшкө тын'ыда сок!
Бис албатыга д'айым д'юл д'азап,
Бис, төрөл д'ерибиске ырыс согуп д'адыбыс.
Керектеп турган д'айымыбысты, к'ерюктин'
Изю одына быжыра кызыдып аларыбыс.
Кажыла соккон бажында,
Каран'уй суюп, кулданарлары уяйдайт.
Төрөл д'алан'дар ла ярларда,
Шыралаган албаты туруп д'ят.
Отко алдырган — час узак эмес,
Улу, д'акшы тартыжу эдерибис.
Каргышту ёштюлерди д'ерден' ончозын,
Кайнаган толкуула д'алмап саларыбыс.
Д'алтанбас маскабыс, куюндалып кедюрил,
Болот төшкө тын'ыда тирсилдет.
Бис — кузнецтер тыныбыс маска,
Бис, ключтер согодык ырыска!

Сурактары.

1. Бу кожон' кемнин' д'анынан' салынган?
2. Бу стихотворенияда кандый ырыс ла д'адын д'юл керегинде айдылып д'ят?
3. Улу, д'акшы, тартыжу эдерибис деп сестёр не учурлу сестёр?
4. Кандый каргышту ёштюлер керегинде мында айдылып д'ят?
5. Шыралаган албаты туруп д'ят деп сестёрди канайда билип айлап алар?
6. Тексттин' аайынча, бу стихотворение Октябрьский пролетарский революциянын' алдында бичилгени незинен' улам билдирип д'ят?

Сёзлиги.

К'ерюк — кузницанын' темир кызыдар печказы.
Яр — суунын' бийик кадалгак д'арады.

Ишмекчи май.

Мен молотло согуп турадым,
Лом бажында труба айланып турат.
Бу мынын' дьян'ыланган табыжы,
Кейде ле туралардын' ончозына угулат.
Мен кайчыла кату темирдин' кырын,
Тиштендиргемде, кезилип турат.
Менин' алдымдагы кей ээчий,
Кескен темирлерди ээчий алып турат.
Сооктор болгон кийнинде тышкары,
База андый ок дьямаш болот.
Майда суу аайы дьок кёп,
Кёк ён'дю темир кандый кёп!
Трубанын' юстюне тамчы,
Молотокло соккондый тюжет.
Бочко, кёнёктёргё тийген тамчы,
Тозырада дьяан табышту турат.

Азыранты куу.

Менин' рубанок	Стружкалар ла дьылуны,
Эртелеп,	Эш ле эш
Менин' куум, куум азыранты,	Калкыр колын'ла
Мен' дегендю,	Куу шуургуйт,
Табышту	Куюнтыкталат,
Мениле суу дьолына агыдылган.	Даан табышту учар,
Дьос ле дьос,	Тизелерин
Дьяан куум,	Ак кёбюкке
Кодыргак суу дьолыла,	Тюжюп, кайнап турат.

Таснаду.

1. Башташкы стихотворениени кёчюрип бичийле, переносный болгон ёестёрин алдынан' чийе тартып салыгар.
2. «Азыранты куу» деген бажылыкты канайда билер!
3. Экинчи стихотворениени кёчюрип бичип алыгар. Азыранты куунун' кыймыктаганын айдып турган ёестёрин алдынан' чийю тартып салыгар.

Демьян Бедный

(1883 дь. чыкан)

1911 дь. «Звезда» деп большевистский, газетанын' редакциязы. Владимир Ильичтен' «Бу слерде Демьян Бедный деп кем бар? Сюреен керсю бичип дьат?» деп суракту бичик алган.

Ол тужунда «Демьян Бедный — мужик вредный» адыла бойынын' произведениелерин, эмдиги бистин' поэт большевик Ефим Алексеевич Придворов, кепке базып туратан болгон.

Ол баснялар бичип, колкючиледьаткандардын' кандый ла кеберлю ёштюлерин та-н'малап турган.

Гражданский дьуу тужунда Демьян Бедный фронтордын' ончозына дюрген. Анда онын' бичиген' стихтары красноармеецтердин' сагыжын тын'ыдып турганы, онын' ол стихтары актардын' фронтына мекеле алган солдаттарга, оло ишмекчи ле крестьяндардын' дьилбюзинен' туура барып дьаткандарын, дьарттап турган.

Демьян Бедный бистин' Кызыл черюбистин' геройский тартыжуун керюп, онын' керегинде бойынын' кеп стихтарын бичиген. Олоры «Советский часовой» ло «Красноармеецке кюндю» деп.

Пролетариаттын' алдында эткен эн' билдиртилю иштери ле дьаан чюми дьок ончо улуска дьарт произведениелеринин' учун, Демьян Бедныйга кызыл мааны орден ле онын' кийнинде Лениннин' ордениле награда берген болгон.

М а й.

Бажынын' алдына тен'ёш дьастанып,
Майдын' баштапкы кюнине сюгюнип,
Батрак Лука кюнетте уюктап дьадат.
— Лука!, А, Лука! — онын' ээзи уйгузып айтты.

— Чындап-па? Айса тегин дьадырын' ба?
 Дьалбагынан' тегин ле дьадырын', а?
 Дьадып алдын', эмди болор.
 Не унчукпас, юскер болдын' ба, кулугур?
 Мен кергёмдө, сен кеп баш билинип турун',
 Кече листовка дьажырганын' ды,
 Мен кербеген деп турун' ба?
 Базала городтон'! База ла забастовка?
 Фабрикадагы немелер... У, дьуулган керместөр!..
 Деревня керек деп, улусты булгап турарлар..
 Маевка... Маевкагарды билерибис!
 Мен пасхага кийимди сеге не алгам? :
 Ненин' учун?.. Эх, карындаш, Лука!..
 Сен дьююлбе... Санан... эм тура..
 Дьакшыла сурап турум... Онон' поблажка сакыба..
 Мал, сен менен' керерин' каталашка!
 Стражникке билдиртерим мыны!..
 Лука ол орто ачынып чыкты.
 Тура дьюгюрип, кебин соодып, кези курчыды.
 — Ээм: бу... майды... сананып ал! деп кыйыгырды.
 Дьудругын тююнюп, дьардын тартынды,
 — Уктын' ба? Торт кыйнаба — деп кошты.

Сёзлиги.

М а е в к а — деп Революциянын' алдында Майдын' башталкы кюнунде ишмекчилердин' дьуулуп, дьуун эдип туратанын айдатап.

К а т а л а ж к а — деревняда арестованныларды отургызатап дьер.

Сурактары.

1. Батрак ээзине ненин' учун чукулданды?
2. Ээзи батрагын кандый эпле маевкага ийбеске сананган?
3. Батракты маевкага кем кычырган?
4. Ээзинин' кандый сестеринен' онын' ишмекчилерге каршу болуп турганы билдирип дьат?
5. Кандый ёйлёрдө (Октябрьский пролетарский революциядан' озо бо, айса кийинде бе) батрак ла ээзинин' ортозында андый куучын болгодый болгон бо? Онызы баснянын' кандый сестеринен' билдирип дьат?

Советский часовой.

Сол дьанынын' дьарадын,
 Туман туюктап дьайылыптыр.
 Кажат кадьюлай кату алтап баскан,
 Советский часовой дьурет.
 Туман дьайылып койыла,
 Каран'уй болуп барыптыр.
 Днестр суунын' он' дьаказында,
 Ёштю мылтыгына дьапшынып алыптыр.
 Дьурегинде ёчи кургаптыр.

Кем ол? Румынский олдычы ба?
 Эмезе орус офицер?
 Эмезе украинский самостийник бе?
 Эмезе Махновтын' изувер?
 Оны одоштой, сол дьаказында,
 Ишмекчилердин' дьеню кожон'ын кожон'доп,
 Оны кожон'ыла ёчештирип,
 Советский часовой базып дьурет.
 Канду ёштю мылтык адары, даспас,
 Биле туруп, ёлюмдю окты божотты,
 Дье кижии ёлтюречи дьыду ёштю,
 Чындык судтан' кыйып болбос...
 Анда, Днестрда, туманду барын'кыйда,
 Ол ок дьуучыл кожон'ын кожон'дой,
 Андый ок чек базытту базып,
 Дьурюп дьадат, советский часовой.

Сёзлиги.

С а м о с т и й н и к — Украинаны советский республикадан' айрып аларга турган улус.

М а х н о — гражданский дьуу тужунда Украинада бандит болгон отрядтын' дьааны.

Сурактары.

1. Советский часовой кандый границаны коруган? Ол кемнин' дьылбюзин корулаган?
2. Ёштю часовойды ненин' учун аткан. Ол кемнин' дьылбюон коруган?
3. Ол ёлюмнин' кийинде бистин' границаларыбыс уядады ба?

Таскаду.

Стихотворениени кечюрюп бичийле, советский часовойды ла кижии ёлтюречи — ёштюни айдып турган сестерин алдынан' чийю тартып, темдектегер.

Красноармеецке мак.

Красноармеец — Пров, Мефодий,
 Вавила, Клим, Иван, Сафрон,
 Благородийлерди ончозын,
 Сен сюрюп салдын' эмесин' бе?
 Дворяндарды угодые дьок,
 Кянзьтар, барондорды — корона дьок,
 Артызып салган' эмесин' бе?
 Деникин? Оны поминкада да дьок.
 Юденичке? чактын' чакка ёлюм.
 Советский талабыс — бир.
 Кавказ Украина ла Сибирь,
 Сенин' колын' ла коруланган!
 Сенин' дьайылткалак
 Артып калган корона бар болгон.

Оборонаны дьан'ыртып,
Артып калган баронды дьен'ерге,
Коркушту дьууга сен барган'.
Бистин' сюгюнчилю кыйыгыга,
Дьен'юлю макла курчаткан,
Актардын' шайказына сен кюкюрттий,
Сен — улудан' улу эдин',
Красноармеец рядовой!
Сен дьыланга ёлюм эжелген герой,
Сенин' адын'ды тоолоп чыдабасым!
Сеге Вавилага, Фалелейге,
Кузьма, Семен, Еремейге,
Билеримче, стих бичип дьадым,
Форма аайынча честь берип дьадым!

Сёзлиги.

Угодье — дьери дьёёжёзи.

Деникин же Юденич — гражданский дьуу тужунда совет дьан'ла тартышкан аж черюнин' башчылары, организаторлары, актардын' генералдары.

Сурактары.

1. Демьян Бедный красноармеецке чести пенин' учун берип дьат? Демьян Бедный айдып турган Кызыл черюдин' дьен'юлерин тоолоп айдып беригер.
 2. «Арткан корона» деп сестёрди канайда билерге керек?
 3. Демьян Бедный кемди «дьылан» деп айдып дьат?
 4. Демьян Бедный красноармеептерге кандый кююндю болуп дьат. Ол андый кююни кандый сестёрдён' сюресен дьарталып дьат?
-

А. П. Гайдар.

Революция алдында.

I.

Менин' адам 12-чи Сибирский стрелковый полктын' солдады болгон. Ол полк германский фронттын' рижский участкада турган.

Мен реальный училищанын' экинчи класста юренгем. Энем фельдшерница, дьяантайын иште, мен бойымнын' алдыма ёзюп дьаткам.

Бир катап, мениле дьян'ыс класста юренип турган Федя деп уулчак, менин' айылымда орой эн'ирге дьетире отуруп калган. Бис кожо урокторыбысты белетегенибис.

Дьюк арайдан' урогыбысты белетеп алала, ол книгаларын ла тетрадьтарын салып алала, айылы дьяар дьюгюрерге турган, кенетийин дьяаш дьяай берди. Мен сад дьяанындагы кёзнёкти дьябарга дьюгюрдим.

Салкыннын' экинчю келгени сыгырып туруп, кургап калган дьялбырактарды ума дьюк дьерден' кёдюрип турды, бир канча козыр дьяаш менин' дьюзюме келип тийди. Мен кёзнёктин' бир келтегейин дьюк арайдан' дьяап, экинчи келтегейин дьяап турганча, кенетийин кёзнёктин' бозогозына дьедеген болчок той балкаш келип тюшти.

Ойто бир кыпка келеле, Федяга айттым:

— Коркушту дьяан салкын. Сен кайда тергенип алдын'? Козыр дьяаш дьяап дьат. Кёрзён', салкын кандый дьяан болчок балкашты кёзнёктён' кийдире согуп ийди.

— Федя не тегюндеп турун? Андый дьяан немени канайып кийдире соготон?

— База не дейсин'? Мен сеге айдып дьядым: мен дьян'ыла дьяап турганча бозогого келип тюшкен — деп мен чугулдана бердим.

Мен болчок балкаш дьяар кёрдим. Чынла кем ёнётийин таштап ийген болбозын? Дье ол ло тарыйн сананып сагыш алынала, айттым:

— Кандый тенек! Таштаар кижиде дьюк. Мындый дьутта кем киретен садка. Салкын эмей база.

Энем коштоу кыпта кёктёнип отурган. Сыйыным уюктап дьаткан. Федя менде база дьяарым час кирелю отурды. Тен'ери аяза берди. Суу болуп калган кёзнёкти ёткюре ай кёрюнди, салкын араай согуп турды.

— Дье мен барадым — деп Федя айтты.

— Бар, Мен сенин' кийнин'нен' эжик бектөөргө барбасым. Сен оны тын'ыда дьаап ийзен', замогы бойы бектелё берер.

Федя фуражказын бажына кептеп алып, дьаапка кннгалары ётпёзин деп койнына сугала, дьюре берди. Мен эжиктин' дьабылганын угуп салдым.

Мен уюктарга ботинкаларымды чечтим. Онон' дьер дьаар керёлё, дьерде Федянын' тюжюрип салган тетрадын керюп ийдим. Ол тетрадь бис экюдин' бодолго бодогон тетрадьтын' бойы эмитир.

«Эртен бисте алгебра болор, баштапкы урок... Байла дьоксынар. Мыны кожо апарарым», — деп санандым.

Кийимимди чечип, дьууркан алдына киреле ан'дангалагымда, эжиктеги кыпта звонок араай шын'ырай берди.

— База кемди экелип дьат? — деп энем сурады. — Адан'нан' телеграмма келди эмеш пе?.. Дьок, почтальон туткадан', тын' тартатан. Бар ач.

Эне мен чечинип салгам. Эне ол почтальон эмес, Федя болор, ол менде тетрадьын ундуп салган, дьолой дьоксынган болор.

— Онызы канайтканы, эртен тура келип албас па? Тетрадь' кайда эди?

Энем тетрадьты алып алала, туфлязын кон'ылтаяк кийип алып дьюре берди.

Онын' туфлялары текпиштерге тарсылдап тюжюп дьатканын мен угуп дьаткам. Замок ачыла берди. Ол ла тарый базырыныккандый юн меге угулып келди. Мен тура дьюгюрдим. Баштапкы минутада энемди тонокчылар туткан туру, столдон' подсвечникти алала, кёзнёкти дьара соголо, ороом дьаар кыйыгырарга санангам. Дье төмён эмезе каткы, эмезе окшош аайлу неме угулып, араай омок шыбрангандары угулып келди. Онон' ёре кёдюрюлюп дьаткан эки кижинин' буттарынын' табыжы угулып турды.

Эжик ачыла берди, мен чечинип алган кижн, колымда подсвечниктю, орынга сран'ай дьапшынып калган дьаттым.

Эжикте кёзи сран'ай дьаш болуп калган, ырысту кюллюмзиренип турган энем турды, ого коштой десе сагалы ёзюп калган, балкашка уймалып, бастыра бойы дьаашка кёеп калган, меге эн' артык солдат — менин' адам турды.

Бирле калыган дьерде, мен онын' кату болуп калган колында болдым.

Стененин' ары дьанында, табышка сыйыным кыймыктана берди. Мен дьюгюрип барып уйгузып ийейин деримде, адам мени тудуп алып, араай дьарым юнле айтты:

— Токто, керек дьок... оны уйгуспа... айла тын' табыштанбагар.

Онон' энем дьаар бурулды:

— Варюша, кызычак уйгунып келзе, мени келген деп ого айтпагар. Уюктазын. Бу юч кюнге оны кайдар ийе беретен?

Энем каруун айтты:

— Бис оны эртен эртелеп Ивановскийге ийе берерибис. Ол дьааназына мындадан' суранып турган. Тен'ери аяза берди юш-

кош. Оны Борис эртелеп апарып салар, сен Алеша шымыранбай эрмектензен' ол бек уюктап дьат. Кезикте мени больницадан' келип апарып туратан, ол юренип калган.

Мен оозымды ачып алып, угуп турганыма бютпеске турдым. Канайда?.. Тосток кёстю кичинек Танюшканы тан' дьарыл турарда дьааназына апарып, побывкага келген адазын кёрбёзин деп дьадылар... Ого юзери анда адам келген деп айтпас.

Мен энемнин' орынына дьадып алдым, энем, ле адам дезе столовойдо артып, эжикти дьаап ийдилер. Мен узак уюктап болбой дьаттым. Ары-бери ан'данып, беженге база дьюске дьетире тоо тоолоп кёрдим, уйку сран'ай келбей турды.

Менин' санаама кандый да кижии аайлабас неме кирип турды. Бу болгон керекти санангамдала бойы бойына келипшес, бир де немеге дьарабас, бирюзи бирюзинен' тенексю шюлтелер келип кирип турды. Корусельге айланганда кижинин' бажы оорыйтан чылап, шыкшыттарым оорый берди.

Мен сран'ай орой тюнде уюктадым. Кандыйда араай табыштан' ойгонып келдим. Комнатага свечи кюйдюрюп алган адам кирип келди.

Мен кёзимди дьюк-дьюкле кёрюп дьаттым. Адам сопот дьок болгон. Ол араай буттын' бажыла базып, Танюшанын' орынынын' дьанына базып келип, свечизин дьабызатты. Ол онойдю юч минут кирези, ак чачту, кызыл дьюстю кызычакты кёрюп турды. Онон' эн'чейип келди. Ондо эки санаа бар болгон: кызын эрке-ледейин дезе уйгунып келгедий. Экинчизи оны токтодып турар. Тюрген ойто кёдюрюлип, бурулала дьюре берди.

Эжик база чыкыраган дьерде от ёчө берди.

II.

...Дьети час согуп ийди. Мен кёзим ачып алдым. Кёзнёктин' ары дьанындагы кёк дьалбырактарды ёткюре дьаркынду кюн кёрюнип турды. Мен тюрген кийинип алып, коштой комнатаны барып кёрдим. Анда уюктап дьаттылар. Эжикти дьаап ийеле, мен сыйынымды уйгустым.

— Энем кайда? — деп куру орынды кёрюп, кёзин арчынып кызычак сурады.

— Энемди больницага кычыргандар. Энем барар тужунда ме-ге сени дьааназына апарып салзын деп айткан.

Сыйыным каткырып, бюдюмчизи дьок мен дьаар сабарыла ке-кеди.

— Ой, тегюндеп дьадын' Боря! Дьаанам мени кечеле сураган, энем дезе божотпой салган.

— Кече божотпогон болзо, бюгюн божодып дьаткан туру. Капшай кийин... Кёрзён' кюннин' дьакшызы кандый. Дьаана сени беле теерерге дьалан'га кожо апарар.

Сыйыным менин' кокурлабай турганыма бюдюп, капшагай тура дьюгюрюп, мен ого кийинерге болужып турганча, эрмектенди.

— Айдарда энем божодып турган ба? Ой энем мени божодып турганын мен сююп дьадым.

Сыйыным тура дьюгюреле эжик дьаар дьюгюрди.

— Боря, меге эжикти ачып бер. Анда толыкта менин' блаадым ла абрачагым дьадып дьат.

Мен оны дьединип орыннын' юстине отургызып салдым.

— Анары барарга дьарабас Танюша, анда ёскё кижжи уюктап дьат. Эн'ирде келген. Мен блаатты бойым экелип берейин.

— Кандый кижжи? Мындагыдый ок по? — деп кызычак сурады.

— Ээ, мындагыдый ок.

— Агаш будтту ок по?

— Дьок темир.

— Ой, Боря! Мен темир бутту кижини качанда кёрбегём. Кайда мен дьарыктан' араай кёрёйин. Мен буттын' бажыла базарым.

— Мен сеге кёрёрин, берерим! Тым отур.

Мен чебеер комнатага киреле, блаадын алып алала чыгып келдим.

— Абраны чы?

— Дье база таап алды, абраны не сюуртейтен? Анда сени Егор таай чын абрага отургызып алып дьюрер.

Ивановский дьаар баратан дьол Теши дьаказынча болгон. Сыйыным дезде озо дьюгюрип, дьаантайын токтой тюжюп, дьерден' неме алып, эмезе чыбык алып, эмезе сууда кьурежип турган кастарды кёрюп, эмезе база ёскё неме кёрюп барып дьатты. Мен кийнинен' араай барып дьаттым.

Эртен туранын' ару кейи, кюскю дьалан'нын' сары кёк ён'и, кюдюде дьюрген уйлардын' дьес кон'олорынын' араай юндю колырап турганы — бу мынын' ончозы менин' санаамды токунадып турды.

Эмди, баягы мени тюнде кыйнап турган эби дьок шююлте, менин' бажымда бек коньп, мен оны бажымнан' чыгарарына албаданбай бардым.

Менин' сагыжыма кёзнёк бозогозына таштаган болчок той балкаш кирип келди. Дье оны салкын кийдире таштаган эмес. Салкын ол андый тазылдарга оролып калган балкашты грядадан' канайып кодорып соготон? Оны дьартла мени кёрзин деп менин' адам таштаган туру. Ол байла ол тужунда менен' Федя дьюре берерин сакып, садта дьааш тужунда дьажынган туру. Онын' менин' сыйыныма кёрюнбеске турган кереги, ол эм тура кичинек, адамнын' келгенин кижиге айдып ийер деп турган туру... Отпускага келген салдаттар бир де кижиден' дьажынбай, качпай дьат... ёскё башка сагыш дьогынан' менин' адам качкын (дезертир) туру.

Ойто келип дьадала, мен адьаарбас дьанынан' школдын' инспекторына учуража бердим.

— Гориков, бу не мындый?.. урок ёйинде сен ненин' учун школдо эмес? — деп ол меге кизиреди.

— Мен оору — деп мен бойымнын' каруумды сананбайла тура айттым.

— Оору ба? — деп инспектор катап сурайла, — сен кандый

дьарабас эрмек айдып дьадын'? Оору улус айылда дьадатан, ороомло базып дьюрбейтен.

— Мен оору, менде температура деп мен катап кату айдып салдым.

— Кандыйда кижиде температура бар. Келишпес немени төгүне таппа, мениле кожо школго марш, — деп ол меге чугулду айтты.

— «Дье бу эмей, — деп мен онын' кийининен' ары базып отура санандым. Мен ненин' учун ого оору деп төгүндөдөдүм не». Мен школго барбаган чын причинамды айтпай, ого ёске эмеш келишкедий, кижиде бютсе бюткедий эрмек тапас болгом бо?

Училищанын' докторы, карган ёбөгөн, керек десе менин' температурамды да кемдйбей, менин' мандайыма алаканын дьаба тудала, угуза диагноз тургусты.

— Сюреең дьалкузы келип ооруп турган эмтир. Эмнин' ордына поведениези учун четверка берер керек деп дьёптөп турум, онын' кийинде уроктордын' кийинде эки час обед дьок артырар.

Инспектор ол юренген кижинин' айтканыла рецептти дьаратты. Ол сторож Семенди кычырып алала, мени класска апарып салзын деп дьакыды.

Ол кюнде тубек меге ээчий-деечий келип турды.

Мен дьан'ыла кирип келеримде, немка Эльза Францисковна Торопыгиннен' шылап божогон тужы болуп, менин' урок ортозында көрюнүп келгенимди дьаратпай, айтты:

— Гориков, комен ви хер!¹ Тетрадын' бери бер.

— Мен тетрадымды ундуп салгам, Эльза Францисковна, урогымды белетеп салгам, дьан'ыс книгаларымды ла база тетрадьтарымды юзе ундуп салгам. Мен перемен тужунда экелип берейин.

— Книгаларды ла тетрадьтарды юзе канайып унудатан! — деп немка чугулданды. — Сен ундубаган', мекелеп дьадын'. Онын' учун уроктордын' кийинде бир часка артып каларын'.

— Эльза Францисковна, мени инспектор тегин де эки часка артырып салган. База бир часты кайдар отуратан! Не мен туюнге дьетири отуратам ба? — деп мен чугулданып айттым.

Юредючи юй кижинин' немецкий эрмекле чейё айткан каруузынан' менин' дьюкле он'догоным дьалкурганы ла төгүндөгенди буруга тургузатанын, онон' ары дьарт билгеним, ючинчи часты отуратанынан' мен кыйбас эмтирим.

Переменде меге Федя базып келди.

— Сен ненин' учун книгаларын' дьок, сени класска Семен ненин' учун экелди?

— Мен ого нени де төгүндеп ийгем.

Онын' кийиндеги географиянын' урогын мен уйкузырап ёткюрдим. Качынын' не деп айтканы, ого не деп каруу бергени менин' сагажымнан' туура ёдюп, мен качан звонок шын'ырай берерделе он'донып келдим.

Дежурный молитва айдып божоды. Балдар парталарыла та-

¹ Бери келигер.

быштандырып ээчий-деечий эжиктен' чыгып турдылар. Класс ээн артты. Мен дьян'ыскан артып калдым.

«Э, кудайым, эмди юч час... качан адам юйде де, качан ончозы эби дьок то...» — деп мен кунугуп санандым.

Мен тёмён тюштим. Анда учительский кыптын' дьянында, бычакла ончозын кезе черкелеп салган узун скамья турган. Онын' юстюнде юч бала отурды. Бирюзи мениле кожо дьян'ыс класста юренип турган, нёкёрин чайнап болчоктогон чазынла согуп ийген учун, бир часка артып калган, экинчизи согуш учун, ючинчизи ненин' учун артканы санаама кирбейт.

Мен тактанын' юстине отурала, санааркай бердим. Дьянымча ключтериле табыштандырып сторож Семен ётти.

Дежурный надзиратель чыгып келди, ол каа-дьяада бурулу балдарды кёрюп туратан, дьялкулу эстейле дьюре берди.

Мен араай туруп чыгала, эжиктен' учительский кыпта часты жёрдим. Бу не атазы? Ончозыла дьярым час ёткён, мен дезе частан' ас эмес отуруп дьядым деп бодогом.

Кенетийин менин' сагыжыма дьеткерлю шююлте кире конды.

— «Чындап та бу не мындый? уурчы эмезим, каруул да алдында отуруп дьаткан эмезим. Айылымда эки дьыл кёрюшпеген адам келген, мен оны мындый неге де дьярабас, база кижин' он'ына чыкпас аялгала кёрётём бё, мен сран'ай, арестант ошкош, инспектор ло немканын' бажына неле кирген аайынча, мен мында отуратан турум».

Мен туруп келеле ол ло тарыйын экиликтене бердим. Артырып койордо бойынын' табыла дьюре берери, — школдо эн' дьяман керек эткени болуп дьат.

«Дьок сакып аладым» — деп сананып алала, скамья дьяар бастым.

Дье ол орто менде кандый да токтоныгып болбос кылык мени дьен'ди... Тюн'ейле, — деп сананып менин', адам фронттон' кача берген...—мен ол орто тыртыя кюлюмзиренип:—мен мынан' барарын коркуп дьядым — деп санандым.

Мен вешалка дьяар дьюгюрюп барала, шинелимди дьюк арайдан' кийип алала, ороомго чыгара дьюгюрдим.

III.

Ол эн'иринде адам менин' кёзимнин' алдында кёп немени дьяртап берерге албаданган.

— Адам, — деп мен сурадым, — сен фронттон' качар алдында, дьялтанбас болгон' бо, сен коркуганынан' качкан эмес болбойын'?

— Мен эмди де дьялтанбай дьядым,—деп ол токыналу айдып ийди, дье мен кююн-кюч дьок кёзнёк дьяар бурулдым.

Одоштой, сран'ай бистин' тура дьяар уланып, полицейский келип дьатты. Ол араай дьяйканып базып келип дьатты. Ороомнын' ортозына дьетире базып келеле, мостовойды сын кууэтра базардын' площади дьяар басты.

— Ол... биске... эмес пе, — деп юзюктелдире, арайла юйелериле эмес айдып, тыныжым тюргедей берди.

Эртегизинде эн'ирде адам меге айтты:

— Боря, кандый кюндерде биске айылчылар дьедип келерден магат дьок. Бек тудун. Сен уу кандый дьаан болуп калган'. Кермар менин' учун школдо дьарабас керек болуп барза, ончозына тюкюрп ий, неден' де коркуба; айландыра не болуп дьатканын дьякшы шин'деп керюп тур, ол тужунда мен сеге ненин' керегин айтканымды билип аларын'.

— Бис база туштажарыбыс па, адья?

— Туштажарыбыс. Мен бирде мында болуп турарым, дьян'ыс слерде эмес.

— А кайда болотон'?

— Билип аларын', качан керек болгон тужунда, слерге айдарлар.

Сран'ай каран'уй боло берген, дье воротанын', дьянындагы тактада сапожник чурана ойноп, онын' дьянында чогулып калган кыстар ла уулдар кыймыражып тургандар.

— Менин' барар ёйим дьедип келди ошкош, оройтып калбайын — деп билдире эби дьоксынып адам айтты.

— Олор адьям, орой тюнге дьетире болорлор болор, ненин' учун дезе бу кюн суббот.

Адьям кебин соодынды.

— Вот, тюбек кайда. Борис, кайда-кайда чеден ажыра, эмезе ёскё кижинин' садыла ёдёр арга дьок по? Кайы сананып керн зён'... Сен ёдёр дерлерди юзе билерге керек.

— Дьок ёскё кижинин' садыла барарга болбос, — деп мен айттым.

— Сол дьянында Аглаковтордын' заборы — чедени сюрееен бийик, кадула кадап салган; он' дьяныла барза баргадый эди, дье сран'ай берю ошкош тудаган ийт бар. Бу мындый... Слер кем дьок барар болзогор мениле кожо буукка баралык, анда менин' салым бар, мен сени кийин дьянынча сран'ай дьууканын', бойына кечирип саларым. Эмди каран'уй, бир де кижитаныбыс, анда каран'уй туюк дьер.

— Адамнын' уур сеёгине сал отура берди, суу бистин' тамандарыбыска дьетти. Адам кыймыктабай турды. Сал табыжы дьок кара суула дьылып дьатты. Агажым дезе баткак балкашка бадалып турды. Мен оны баткакту суудан' дьок арайдан' чыгарып турдым.

Мен эки катап суунын' дьяказына токтодорго санандым, дье кандый да эби дьок болуп, оронын' тюби дьябыс чыкту болуп турды. Айдарда мен он' дьяны дьяар барып, кырындагы садтка келдим. Ол сад туюк бир де каруулы дьок, чедени оодылып калган болгон.

Мен адьямды онон' ары дьуука дьяар ёдюп алгадый юйтке дьетире узадып салдым.

Ол орто эзендежип алдыбыс.

Мен база бир канча минут турдым. Адьямнын' уур алтамынын' алдында сынып турган чырбаалдардын' дьызырты там ла арайлап турды.

Юч кюннин' бажында энемди полицияга алдыртала, ёбёгёни частытан' кача берген деп айттылар. Энемнин' колынан', «онын' эм тура кайда дьургенин билбесим деп, кер-мар кайда дьургенин билип алза, ологго онын' дьурген дьерин айдачы болуп дьат деп буучандырып», бичик алдылар.

Полицмейстердин' уулы ажыра, менин' адам — дезертир деп эртенгизинде ле школдо дьарт болды.

Кудай законынын' урогында абыс, каан учун бюджетчилю болорынын' ла берген чертти буспайтан учурлу деп дьаан эмес проповедь куучын айтты.

Эки кюннин' бажында, школдон' бойы баш билинип качкан учун совет меге тройка тургусты деп, меге билдиртти.

Тройканын' учуры мындый, базала катап коомой кылык сесежин юренчикти школдон' чыгарып салар.

Юч кюннин' бажында меге повестка табыштырдылар, ол повесткада менин' энем менин' юренген учун дьылдын' баштапкы дьарымынын' дьалын бюткюлинче дьетире телёзин деп бичиген болгон, ол телюдөн' онын' алдында мен солдат кижинин' уулы болгон учун, тал ортозын албас эдип дьен'илтелю болгом.

Уур кюндер болуп барды. Мени электеп «дезертирдин' уулы» деп адаганы, менин' адым болуп бектелип калды. Кёп балдар мениле ойнобой барган. Ёскёлёри эрмектежип те турза, башкалабай да турза, менин' будымды кезип салган чылап, эмезе менин' айылымда ёлгён кижжи бар чылап, кандыйда дьаман көргюлөп туратандар. Мен табына ончозынан' ыраап, ойындарга киришпей, нёкёрлёриме айылдабай бардым.

Кюстин' узун эн'ирлерин мен бойымнын' айылымда ёткюрюп, эмезе Тимоша Штукиннин' куштарынын' ортозында ёткюрдим.

Мен ол ёйгё Тимошала сюреем надьылажып алдым. Онын' адазы сёёктёрдин' церквезинин' сторожы, меге сюреем дьалакай болгон. Меге дьан'ыс дьарт эмес болуп турганы, ол кезикте мени тууразынан' узак көрюп, турала, ошон' базып келип бажымнан' сыймап салала, бир де сёс айтпай, ключтериле шылырадып дьюре берер болгон.

Адамнын' суруун бис сран'ай билбегенибис. Ол байла Алтыгы Новгородтын'¹ дьанында Сормоводо болор деп мен бодоп дьургем, оны ненин' учун онойдо бодоп тургам дезе, адам барар алдында энемнен' онын' вагон эдер заводто иштеп турган карындажын Николайдын' кайдагызын сюреем лаптап угуп алып турган.

V.

Бир катап кышкыда, школдо меге Тимоша Штукин базып келеле, арайын мени сабарыла имдеп кычырды. Мен онын' кандый дьажытту немези бар болотон деп дьилбиркеп, билдиртпезинен' онын' кийинче толык дьаар бастым.

Тимоша кая көрёлё, меге шымыранып айтты:

¹ Эмди Горький деп адап салган.

— Бюгюн эн'ирде бистин' айылга кел. Менин' адам кыйышпай келип барзын деген.

— Мен ого не керектү, база нени таап алдын'?

— Таап алганым дьок. Кыйышпайла барзан', билип аларын'.

Тимошанын' кеби андый болзо, соок коркуп та калган аайлу болордо, кокурлабай турган болор деп бюде бердим.

Эн'ирде мен сөөктөр дьаар бардым. Салкын болгон, кар дьапшынып калган ёчёмик фонарьлар оромды дьарытпай турган. дётён дьерге дьедип сөөктөргө кирерге бир кичинек ак дьер ёдёр керек болгон. Курч карлар дьюске кадалып турды. Мен бажымды дьакама терен' сугуп алала, кар кюртеп салган дьолло сөөктөрдин' воротазында кюйдюрп салган лампаданын' кёпёгёш ён'дю оды дьаар бастым. Бир сөөктин' дьалбак тажына бюдюрюлеле дьыгылып, карга уйманып алдым. Сторожканын' эжиги дьабылу болгон. Мен токулдаттым, дье ол ло тарыйын ачып бербесте, мен экинчизин токулдаттым. Эжик ары дьанында кижинин' базыды угудды.

— Кем анда? — деп сторожтын' таныш дьоон бас юни угулып келди.

— Ачыгар дядя Федор, мен.

— Сен бе Боря?

— Мен эмей база... Капшагай ачыгар.

Мен дьылыда от салып койгон сторожкага кирип келдим. Столдо самовар турды, мёдтү табак, база коврик калаш дьатты. Тимка бир де неме болбогон кирелю клетка дьазап отурды.

— Шуурган ба, — деп ол менин' кызарып калган дьюзимди кёрюп сурады.

— Сюреен, тын'ы кандый, — деп мен айттым. — Будумды соктырып алдым. Бир де неме кёрюнбей дьат.

Тимоша каткырды. Онын' ненин' учун каткырып турганы меге дьарт эмес болгон, мен анар кайкап кёрдим. Тимоша онон' тын' каткырды, онын' кёрюп отурганынан' кёрё, ол меге каткырып турган эмес, менин' кийнимдеги немеге каткырып турган деп, мен сезип алдым.

Кая кёрюп ийеле мен дядя Федор, ла адамды кёрюп алдым.

— Ол бисте эки кюн болгон, — деп, чай ичерге отуруп дьадала, Тимоша айтты.

— Эки кюн... сен меге эртелей айтпаган'. Мынын' кийнинде сен меге кандый нёкёр болотон', Тимоша.

Тимоша озо бойынын' адазы дьаар, онон' менин' адам дьаар бурулу кёрюп, болужарын сакып отурды.

— Таш, ийне, — деп сторож уур колдорыла уулынын' дьардына таптап айтты. — Сен оны андый да кёрюмдьюлю эмес деп кёрбё, ого бюдерге болор уулчак.

Адам штатский кийимдю болгон. Ол омок курч болгон. Минут тоозына менин' школдогы керектеримди сурап, кюлюмзиренип меге айдып турды:

— Кем дьок... кем дьок... бастыразына тюкюрп сал. Кандый ёй келип дьатканын билип турун' ба, карындаш'?

— Адьа сен ненин' учун мындый сююнчилю, каткырып тура-

дын? Мында сенин керегинде абыс проповедь айткан, ончозы да сени ёлгёнгё бодоп дьадылар, сен дезе ол кандый!

Онон ары мен адамла бир санаалу болуп, мен оныла бойына тюней, дьаан кижичилеп эрмектежип турадым. Онызы адама дьарап турганын мен кёрюп турдым.

— Мен сюгюнчилю болуп турганым андый ёйлёр дьууктап келип дьат. Ыйлаганыбыс, болор. Дье кем дьок. Айылын а бар. Удабас база туштажарыбыс.

Орой болгон. Мен эзендежип алала, шинелим кийип алып кирнестеге чьага кондым. Сторож менин кийнимнен тюжюп келип эжикти бектегелекте, кем де мени туура ийде салганын биллип калдым, мени туура мергедеп ийерде, мен уча берип карга барып бажымла кадалып калдым. Ол ло тарыйын сенекте сыгырган ла буттын баскан тибирти угулды. Мен тура дьюгюреле алдымда городской турганын кёрюп алдым.

Бир канча минуттын бажында сторожкадан адамды ла сторожты чьагарып келдилер. Олордын кийнинен шинельдю, берюги дьок Тимоша келип дьатты. Ол ыйлабай кандыйда эби дьок калтырап турды.

— Тимоша! — деп сторож кату айтты. Крес адан да конуп аларын, онон ого тураны кёрюп турзын деп айт, тинтюнин кийнинде неме дьок болуп калбазын.

Адам бажын темён бёкёитип, бир де неме айтпай базып дьат

ты. Онын колдорун кайра кюлюп салган болгон. Менин мындагымды билип алала, мени тын'ыдып кыйгырды.

— Алдырбас, уулым! Эзен болзын! Эненди ле Танюшаны окшо. Тын кунукпа сююнчилю ей келип дьат, карындаш!

VI.

1917 дь. февраль айдын дьирме эки кюнине алтынчы армейский корпусун военный суды, 12-чи сибирский стрелковый полктын рядовой Алексей Гориков деп солдадын, дьуу тужунда, дьуу театрынан качкан ла база башкарудан туура тартыжып, пропаганда эткен учун, адар эдип дьаргылады.

Февральдын дьирме беш кюнине приговорды бюдюрп, оны адып салдылар.

Марттын экинчи кюнине Петроградтан кааннын кышкы (дворец) ёргёезин тьюмеп чыккан черю ле ишмекчилер алып алды деп телеграмма келди.

Кендюгип, от алышкандый болуп турган революцияны менин кергеним, качан Полутин деп бариннин усадьбазы кюйюп турганын керюп турган тужунда болгон. Мен турамнын юстюне (чердакка) чыгып алала, дьаскы салкынды ёчештирип турган отын дьалбыжын, тюн ортозына дьетире керюп отургам. Адамнан меге эн учурлу кереес болуп артып калган, маузердин карманда дьада дьылып калган рукоятказын араай сыймап, андый уур билдире айрылышкан кийинде де кургагалак кестин, дьажы ёткюре «сюгюмчилю ей келип дьат» деп, кюлюмзиренип отурдым.

Сёзлиги.

Дезертир — фронттон кача берген кижи.

Реальный училище — каан Россия тужунда орто юредюлю школа.

Инспектор — озогы школдын директорунын помошниги.

Диагноз — ооруды билгени.

Дьуу тужунда театр — дьуу болуп турган дьер, фронт.

Полицмейстер — городто полициянын начальниги.

Сурактары.

Дезертир — фронттон кача берген кижи.

2. Борис эн озо адазынын фронттон качканын канайда бойына дьартап турган?

3. Бористин адазы не керекто, ненин учун фронттон качкан?

4. Революционер — адазыла кааннын башкарузы нени эдип тургандар?

5. Бористин юренген школы кандый болгон? Бистин советский школа озогы школдон, нези балка болуп дьат?

6. Адазы Бористи канайда токтодып, сагыжын, тын'ыдын турган? Ол уулына калганчызын эзендежерде нени айтты?

7. Слер Бористин кылык — дьан'ын кандый деп туругар? Ол качан дьаанаш алза кем болгодый болуп дьат?

8. Бористин адазын кыйнап ёртюрген кийинде, удабай кандый дьаан (событие) керек болды?

Кызыл Бакен.

I. Кемдийиде эмес.

Максим корчойып калган, адазын ла энезин канайда абрага эжелип салып, сран'ай ёлгён улустарды чылап брезентле дьаап салганын, абранын' юстюнде отуруп алган кёрюп отурды. Олор ёлюп каларлар. Суунын' дьаказынан' оору улусты кюнюн' ле эртен тура апаратан, олары ойто качанда келбейтен.

Качып дьюрген улус дьаан таборларла Волга суунын' дьаказында городтын' дьанында дьадып дьадат. Казактардын' табаруунан' кыйып, олор чёлдёги хуторларынан' чыгып, Волганы кечип, кайдада барарга тургылаган.

Волга оларды туюктады. Эн' озо кечирерин сакып исполкомон' сурап турдылар — кечиречи болды; он мун' абралу аттарды кайдан' кечиретен! Качып дьюрген улус чедендер оодып, тюнин' ёртёп, оттын' дьанында калтырап турдылар.

Максим де тон'уп турды. Олонын' ада-энези чанакка салган улустан' — «мени база алыгар» деп айдарга сананып отурды. Албас ок эди. Дьан'ыскан артып калды.

Игнат ёбёгён кайдада дьюре берген. Максим десе абрадан' тюжерге коркуп отурды, — чарлар сран'ай дьан'ысла сёёк болуп, комойтып барган да болзо, кёстөринен' кёргёндё, бойнын' малы, куругала кепшенип турдылар. Айландыра ончозы ёскё улус.

Уулчак кюннин' дьылууна, калтырап отурган бойы юргюлей берди, онон' уйгунып келзе, тал тюш болыптыр, уйку аразында кемнин'де эрмегин угуп уйгунды:

— Уулчак кемнин' эди?..

Игнат ёбёгён каруун берди:

— Кем билер оны? Эмди уулчактар ончозы кемдий де эмес.

II. „Ермак“.

Максим арайынан' пристаньга барып дьатты. Пристаньнын' бортынын' дьанында, дьаан сагалду пималу ла сырған тонду бурая берген ёбёгён турды, оныла коштой десе кара быдыраш сагалду, эди сёёги тын', узун колду, сапогту, юске уймалып калган куртка тонду, таларкак экинчи кижиге турды.

— Сен кайдар пашенок? — деп карған ёбёгён уулчакты кёрюп сурады, экинчизи Максимнин' колынын' карызынан' эмеш ёрө тудуп тын' былча тудуп турды.

Максим карған ёбёгеннин' дьюзи дьаар кёрёлө, онын' кеби

соокто болзо, дьякшы кижжи ошкоожын билди: бахчевник ёбөгөн ошкош болгон.

Ёбөгөн каруузына айтты:

— Кайда баратан? Бистин' керегибис дьуу кереги болуп дьат.

— Кожо алыгар, ёбөгөн — деп айдала, Максим ыйлай берди.

Ёбөгөн каруузына айтты:

— Леонтий, сен оны сардью — сюркюшчи эдип алып ал.

Дьякшы уулчак болгодый.

Кара кижжи бойынын' кадып калган сабарларыла уулчакты айландыра тудуп керёлё айтты:

— Кем дьок тын' уулчак; дьян'ыс каткагы тын' эмтир: Ач.

— Азырап он'дондырып аларыбыс.

— Сенин' адын' кем?

— Максим.

— Сен уксан' кандый керек. Бисте сран'ай сендий ок сюркюшчи болгон, оны ок ёлтюрпип салган. Бистин' керегибис дьуу керек. Коркубазын' ба?

— Дьок.

— Дье пароходко бар... Мен эмди ле келерим.

Максим пароходко баратан дьолло базып отурала, тегериктин' обводында пароходтын' адын «Ермак» деп бичип салганын кычырып салды.

Максимнин' дьянынча дьярдына темир салган ключниктер мен'дештю дьюгюрпип удуратта туштаганына мынайда кыйыгырып турдылар:

— Акырыгар! Акырыгар!

Максим олорго чаптык этпеске, стенеге дьяба сыгынып туруп алды. Дьяан удабай Леонтий келип, уулчакты дьярдынан' тудуп апарала, эжикти ачып уулчакты кийдирип ийди. Максимнин' алдында каран'уй юзю оро ачылды, анда суркурап турган балкаларда оттын' дьяркыны тийип, бидьелеп тургандый болды. Тёмён тюзюре дьялттыркай болот темирден' тудунып тюзер эдип эткен дьяакту темир тепкиш болды. Максим корко, корко темир тепкишти тёмён темир полго тюзюп келди. Анда машинанын' дьянынча дьяан ключле нени де тын'ыдып, кырып салган бир кижжи иштенип турды. Ол эн'чейип те калган турган болзо, Максим оны, бийик сынду кижжи деп билип, тын' бюктелип калган тизелерин ле узун колдорун кергёндё, сран'ай дьяргёмёш ошкош деп сананып турды.

Леонтий ишмекчинин' кулагына кыйыгырды:

— Нёкёр Алексей, мен сего сюркюшчи эжелдим.

Алексей бажын ёрё кёдюрпип, Максим дьяар эмеш керёлё, базала нени де тын'ыда буруп, токылдада берди... Онон' ол тюзелип келеле, бойы чичке, чырайы каткак кижжи уулчакты кююни-кючи дьок керёлё сурады:

— Сен бу мындый самтарды кайдан' таап алдын'?

— Суу дьяказынан'.

— Нёкёр командир нени айдар?

— Нени айдар! Биске сюркюшчи дьокко барарга дьярабас...

— Кёр бойын' билерин'...

Алексей канча-канча катап «нөкөр механик» деп айдып турган Леонтий (кайда да ерө оны кычырып ийерде) дьуре берди. Максимге коштой паук — Алексей туруп алган, оны масленканы нефтьле канайда толтыра уратанын, дьес банкаларга кою неме уратанын, колло билип турарын, ойдагынын боро тестезиле ол банкалардын тубин ерө эдип, валдардын юстуне келиштиретенин юредип турды.

Максим шаннын соконыннан чочый берди. Алексей де тарбас эделе, кара бичиктю час ошкош эки тегериктер дьаар тап этти. Базала катап согордо тегериктин стрелказы кыймыктанып, «Белен» деп сөскө барып токтой берди.

Алексей тургузала тегериктин рукоядын бура согордо, стрелка база катап кыймыктанып барала, базала катап «Белен» деп сөскө токтой берди.

Алексей дьаан, мызылдап турган колесонын дьанына туруп алала, тегерикти көрүп турды. Стрелка десе шаннын юнин чыгарып, тап эдип кыймыктанала, «Араай ичкерлезин» деп сөскө барып тура берди.

Алексей кулак тунгадый эдип сыгырала, Максисди имдеди: онызы коркуп барала, трюмнын стенезине дьаба туруп алала, Алексей «Араай ичкерлеер» деп каруузын бергенин көрди.

Алексей дьаан колесоны буруп ийерде, скалкалары, валдары ла машинанын рычагтары араай дьайканыжып тура берди. Звонк боло берди.

III. Машина.

Бир канча кюн өткөн кийинде, Максим пароходко юрениже берди; Алдында машинада кандый неме не керектю болгонын билбеди. От Леонтиден параход одын эмеш одырып чеберлеп алган жерегинде, кюннин дьылузынын кючиле барып дьатканын, айландыра туюк котелдогы суу, от салганынан изип, пар болуп дьаан ийделю барып, трубалардан чыгып, машинанын поршеньдерин кыймыктадып турганын билип алды. Механик, Максимге анчадала дьартап билдирткени котелдын суу кемдыйтен манометры, котелдын ичиндеги пардын тебюю ле котелды суула толтыратан насос. Онон өскө, суу кемдыйтен шилинин ичинде дьаантайын суузы дьайканып турар трубочканын ичинде суузы көрюнбей барала, манометрдин стрелказы десе он дьаны дьаар барып кызыл чийюди өдө берзе — котелдо суу дьок болгоны болор, онон эмеш узай бергежин, котел дьарыла берер, эн озо пар ла кайнаткан суула алдындагы улусты быжыар, эмезе пароходтын юсти эки башка чачылар, ончозы өлөр деп билдиртти.

Уулчак, машина бойында тузалу да дьеткерлю де кюч тудуп турганын билип, Леонтий эмезе Алексей чилеп машинанын пусковский колесоынын дьанына туруп алала, эмезе дьаан эмезе кичинек вентелин ачып, машинаны алдынан кийин дьаар эдип, ойноор кююни тудуп турды. Дье уулчак онон до дьаан керекти биле берди. Мында оны ончолоры — «нөкөр» деп адап турдылар, эн озо ого оны электеп турган чылап билдирди, онын кийинде ол билип алды, — мындагы улус ончозы калтыс та болзо, ол

масленкага сюркюш уруп турганда онын' иштеген ижинен' тутак дьок болгожын, база ончозыла дьептю болгожын «Ермактын'» да дьорюми болор, оны некёр деп электеп айдып турган эмес, чынынча айдып дьадылар деп билип алды, оной' ёскё мында ёскё улустын' ортозында бойынсн' кижизи болуп баратканын билип турды.

Ого юзери, некёр, деп сестён' лё улам надьы болуп барбазы, кезикте ол сестин' алдына дьажынып, ёштю де болорын билип алды. Ол темдек эдип механик Леонтий ле онын' помощниги Алексей ортозында ончозыла дьакшы ётпёй турганын билип турды. Качан пароход токтоп турган тужунда, бир де табыш дьок болуп барганда, Леонтий Максимге машинанын' бюдююн дьартап айдып берип турган тужунда, Алексей кара сагышту кюлюмзиренип, эрмектежерин баштайтан.

— Сенийнче болзо, ончозы машина туру ийне — деп Леонтийге айдатан. Пароход то машина, дьер де машина, бастыра телекей база машина. А кижизи?

Леонтий десе табылу, Алексей дьаар эмес, Максим дьаар болуп каруун берип туратан:

— Кижизи база машина, дье ол машинадан' дьаан, ненин' учун десе ол машинист.

— Мен машина болзом, мен кем де болзом меге тюн'ей, меге кем надьы кем надьы эмес тюн'ейле — деп Алексей кату айдып туратан.

— Сен дьан'ысла машина болгон болзон', андый болор окэди. Дье сен ого юзери машинист. Сеге бюдюп бу мыны берип салган, сеге берерде машинан'ды кеми дьок ару тутсын, ол дьакшы иштезин деп берип салган.

— Кемге?

— Общый дьакшы керекке...

— Дьакшы? Хм!..

Алексей чугулду кюлюмзиренди. Ол кюлюмзирениште, Максимнин' сагыжына конгон кандый да неме бар боло берди, олла куучыннын' кийнинде, Максим, арткан дьабыс турган команданын', кочегардын' ла слесарьлардын' айтканына тын' бош салыңбай, Леонтийдин' помощнигинин' кийнинен' кетеп истей берди.

Пароходтын' командири штурман Ждан болгон.

Ол Максимди сеспей турган, бир де катап оныла эрмектешпеген, уулчак та ого туштабаска албаданып турды. Дье бу кюнде кенетийин, Ждан сран'ай ёскё, Максимге туштайла онын' бажына колын салала, бойынын' кара сююнчилю кестёриле Максимнин' кёзи дьаар кёрди. Ээ, Максим, Ждановтын' да кёзи сююмчилю болотонын' кёрди. Оной'ло ары Ждан неден' улам, сююнчилю болгоны ончозына дьарт болды: радиоло, алтынан' ёрө Царицыннан' деникинский флот наступление эдип дьат, юстюнөн' темён Сызраньнан' чехословактардын' флоты келип дьат деп тил алгандар. Кызыл волжский флот эки оттын' ортозында болуп калган. «Ермак» десе юстю дьанында «Сорок братьев» деп ортолык-тарга барзын деп приказ алган,—ненин' учун эм тура бирюзи де билбеген.

Максим билдирбезинен' телеграфтын' каютазын кёрди, анда командир телеграфистке кижжи аайлабас сөстөр диктовать эдип турды, телеграфист десе сабарларыла ключтерге согуп, кёк, ён'дю оттор чыгарып турды. Радионы кандый аайлу эткенин, Максим Леонтийдин' айтканынан дьякшы аайлап болбогон, онын' дьян'ыс билип алганы, тюнде дьярып турар трюмнын' электрический машинадан' каютада кёк ён'дю оттын' кючи. Ермактын' мачталарынын' ортозында тартып койгон эмиктеринен' волнала ончозына, ончозына кем де андый тилди принимать эдип турар эмиги бар дьерлерге учурып турганын билер. Онон' ёскё билип турганы, эмди Ждан телеграфистке диктовать эдип турарда, Саратовский пристаньда, кулактарын неме угулар трубкала бектеп алган андый ок телеграфист отурып алган Ермактын' сигналын угуп, Жданнын' сёзин бичип дьат.

Телеграф отура, Ермак кюнюн'ле сайын, тал тюште Парижский башнядан' ёйдин' сигналын алып туратан. Ждан ол сигналдын' аайынча, талайда дьюрер ээжи аайынча, бу тапчы суунын' дьолында хронометрын кёрюп туратан. Максим телеграфисттен' ёй керегинде айдып берип турган пород ыраак Францияда — ого дьетире барарга дьирме кюн керек, радионын' келип турганы кёс дьумарга дьеткелекте деп айтканын укты. Уулчак тегинле дьерге, тал тюште мачталар алдында, радионын' эмиктеринин' алдына бажын кёдюрип алып, тил канайда барып турганын кёрёргё тегинле дьерге турган: Волганын' юстюнде ээн кёк тен'ериде дьян'ысла шон'корлор учуп турдылар.

IV. Разведка.

Качан каран'уй кире берерде, тын' эмес дьылу дьяаш себилип турды, эки вахтенныйдан' ёскё команда бастыра уюктап дьатты, Ермак бойы да карара берген бир де табыжы дьок дьярга дьяба туруп уюктап калды. Колесонын' алдынан' араай чыгып турган пардын' шуулты уюктап дьаткан суднанын' тыныжынды болды. Кормада ла рульда Ждан, Пармен Иванович ле Максим иштеп турдылар. Дьяан табыш чыгарбаска албаданып ёбёгён парходтон' кеме тюжюрп алдылар. Ёбёгён кеменин' ичине бир канча куру кап, калашту баштык, армакчы корманын' эки кайыгын ла бир кюрёк салып алды. Онын' кийнинде кемеге тепкишле тюжюп Пармен Иванович ле Максим отуруп алды. Ждан кемени агашла ийде салып ийди. Кеме тюже берди, кайыкта меховой зипун тон кийип алган будында башмакту ёбёгён отуруп алды.

Ждан кеменин' кийнинен' ары — дьолыгар ырысту болзын! — деп айтты.

— Слер де ырысту артыгар, — деп Пармен Иванович бёркюн уштуп каруун айтты.

Ол кемезин чип-чике воложка кечире кумак дьяар уландырды; дьяарым частын' бажында кеме тюбиле кумакка шуулада тийип, дьялканчып тургандый араай келип турган толкулар тийип тургандый, кара дьяаратка араай тюртюлип токтой берди.

Пармен Иванович сууга туюп ала, кемени кумактын юстюне сюуртейле Максимди кычырып алды. Ол уулчакты кучактай ала, ого айтты:

— Дье уулым, бис экуюдин' предприятиябыс мындый.

Ол уулчака, чехословактардын' мылтык дьепселдю суднала-ры, летчиктердин' кёргенинин' аайынча. «Сорок братьевтын'» юстюги дьанында туруп, темён келип суунын', эки дьанына та-барып келгедий болуп турганын билдиртти.

Сорок братьевтын' алты дьанында, чехословактар тузак са-лып дьат, — суунын' туюбинде мина тургузып дьат, бойлоры от-ступать эдетен дьолынла артырып дьат. Ждан десе ол дьерди ёткюрё барала «Ермакты» кайда-кайда агашту сорок братьевтин' ортозында эрикте дьажырып сала, качан ёштюдин' флоры ёткён кийинде калганчы час дьуу тужунда онын' тылына согор-го санаган. Минный чеденнин' дьолын кёрюп, онын' кийинде тун ортозында пароходты ёткюретен кижидьан'ыс Пармен Ива-нович болгон.

Бис экую таарлу. Пристаньнан' калашка барып дьаткан улус болорыбыс. Билдин' бе? Сен Максим бойын'ла болорын', мен де-зе Пармен Иванович. Ёскё бир де неме дьок. Армакчыны дьар-дын'а салып ал, баралык, — кемени сюурте.

Максим армакчынын' учун туюктай буулайла дьардын ажыра кийип алды. Пармен Иванович десе дьараттан' кемени ийде са-лып ийеле кемени баштай берди. Уулчакка эн' озо кемени сюур-тери дьен'ил немедий билдирерде, ол дьюгюрп турган, дье бут-тын' алдындагы кумак ойо базылып турды, онын' кийинде дьы-фалу дьар боло берди, кадалгак дьарларда суула дьунуп салган тазылдар сырайып турды. Уулчакка армакчыны дьаантайын дьыра ажыра чачып, илинип калганда, оны айрып, бойына да тазылдар ажып эмезе чичке дьолло дьаратты дьемире-дьемире дьаратка чыгып, эмезе ойто суунын' дьанына балкашка бадала-бадала туюп тургадый болды.

Тан' дьарып дьатты. Уулчак торт арыды. Дье Пармен Ивано-вич бир де катап ого ачынбады, оны ёслё дё болзо тын'ыдып кёкютпеди, каа-дьяа оролып калган буузын неме айтпай айрып турды, ненин' учун десе ого кемеден' оролгоны дьарт кёрюнип турды.

Дьар туюгенди, катап кумак болуп барган кийинде тан' сра-н'ай дьарый берген тужы болды: стержень дьаратка дьуук болуп суу тюрген агып турды. Буу тын'зып Максим дьардына кийип алган армакчызынын' бажындагы кемени сюуртеп, чыдалы дьет-пей арайла дьыгылбай базып отурды.

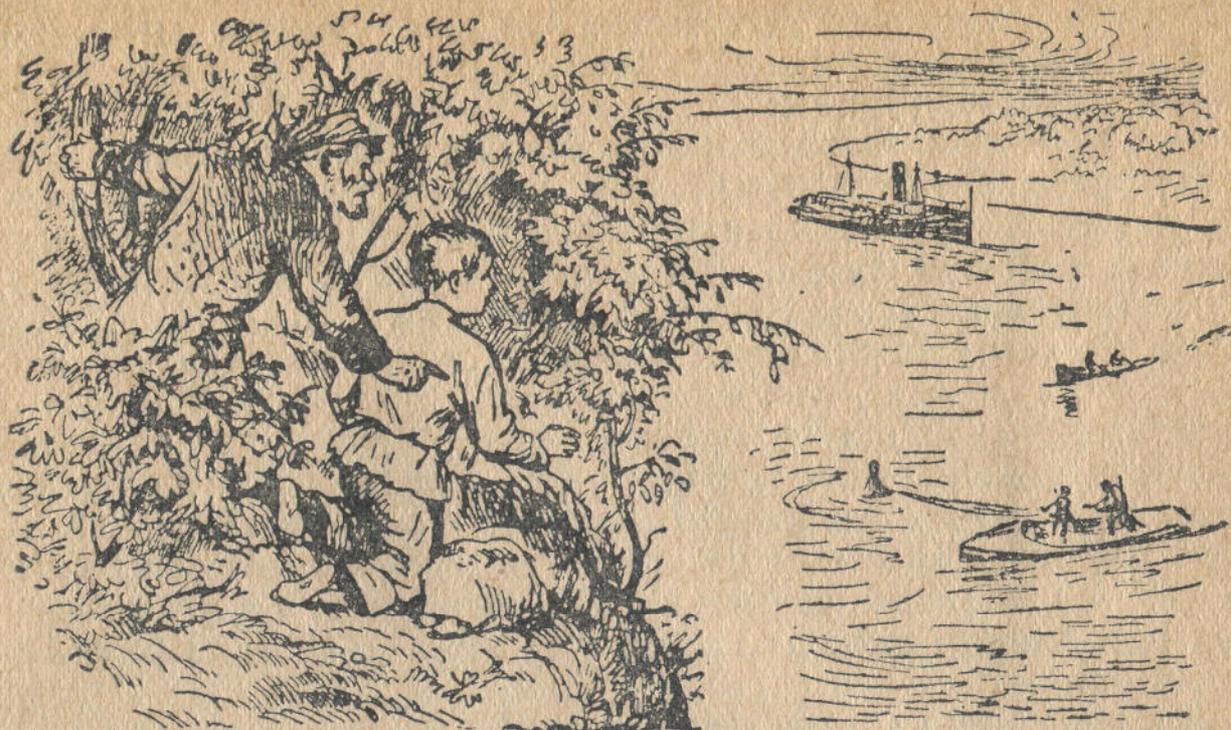
Пармен Иванович кыйгырды:

— Болор уулым! тур...

Ол кемезин суунын' дьаказы дьаар эжип экелеле, кумакка чы-гара сюуртеп салды. Максим десе сууга кумакка чырыгып кал-ган армакчызын туюп алды.

— Баралык уулым. Кемени кижидьан' тийбес болор бо...

Ёбёген кумак кечире талду кырлан' дьаар басты. Ол байла бу дьерди билетен болбой кайсын, ненин' учун десе ол барып

дъада талдарды эки колыла дъая тудуп барып дъатты. Уулчак дезде былтыр кескен агаштын' тён'ёштёрине аптыга-аптыга кийнинен' артпай базып отурды. Талду кырлан'нын' ары дъанында элбек дъалан' дъатты. Ол дъалан'нын' ары дъанында быддыраш карачаг деп агашту база кырлан' турды. Ёбёгён төрт тамандап агаштар ортозы дъаар дъылды, уулчак дезде онын' кийнинен'.

Пармен Иванович токтой тюжеле, Максимди кычырып алып агаштын' бюрин дъара тудуп туруп айтты: «Кёр» Уулчак кёрюп ийеле, агаштын' ары дъанында кадалгак дъаратты төмөн дъаан дъар болуптыр: Волганын' суузы кёдюрилип кёбюктенип тюрген агып дъатты. Оны кечире бир канча лодка, пароходтор, моторный лодкалар.

— Мина тургузып турганын кёрюп турун' ба?

Ёбёгён суунын' дъаказынын' килен' дьерлерин узак кёрюп турды.

— Кёрзён', ту ол ортозында кызыл ла ак бакендер тургузып салгандар. Олордын' ортозынча пароход барар. Миналарын тургузып божозо алып салар. Олордын' кайда турганын сен лаптап сананып ундуба. — Мени ёлтюрп салза, сен кайтсада сагышту уулчагаш. Ту ол дъанында агаш кезип салгандарын кёрюп турун' ба — ол онызы олор бойларына темдек артызып салганы, онын' кийнинде ого бойлары учурабаска эткендер.

Ёбёгён суунын' дъаказындагы ёскё темдектерди кёрюп онын' кийнинде кызыл ла ак бакендер кайда турганын мин ортозынча канайда кем дъок ёдетёнин Максимге дъарттап айдып берип турды.

Онын' кийнинде Волганы база бир айландыра кёрёлё, Пармен Иванович айтты:

— Дье ойто баралык!

Олор база ок ужалган ёлён'нён баягыла дьолыла изин тескери истел, онон тал ортозыла ойто баскылады.

Тал тыште олор «Ермакка» ойто дьедип келдилер.

V. Тюбек.

Эртенги кюннин эн'иргери «Ермактын» радиозы дьаантайын, дьарт дье юзюлип турар дьарты дьок куучындар угуп турды, — ол эрмектер бойынын телеграммаларын аларга чаптык эдип турды. Ол эрмектен Ждан юстюнен темён «Сорок братьевке» актардын суула дьурер кючи келип дьат деп билди. Ол команданы дьууп алала, нени эдерге турганын дьарттап айдып берди. Оны угуп турдылар, бир де ёске сурак бербей угуп алала, таркай бердилер. Булутту кюн болгон; тал тыштен ары юзюк дьок соок дьааш дьаап, боро туман тура берди — юнызы дьакшы кюн болгон: тюн каран'уй болор, суунын эки дьандай ёштюлердин моторный лодкалары да турган болзо, мина тургускан дьерин ёдёргё «Ермакка» дьакшы болор.

Каран'уй кире берерде, «Ермак» якорьдон алынып «Сорок братьев» дьаар сууны ёрё барды.

Пармен Иванович бойынын болушчызын темён ийеле, кермар онын кезин юреп салза уулчактын неме эндетпес сагыжы болужар деп Максимди кычырып алды. Машинага парды дьеткил берзин, форсункаларды ёчюрзин, пародинамоны токтотсын, котелдордо до бир де табыш шуулт дьок болзын, от салар дьерде дьалбыш дьок болзын, ыштын да дьыды «Ермакты» билдиртпезин деп приказ берилди. Ёлюмле коркунуп Ждан тан'кы да тартпас эрмектенбес те эдип салды. Трюмга беретен команданы телеграфтын рубкадан эмес звонокты укпазын деп араай рупор ажыра берип турды. Пушкалардын дьанында ла ёрё пулеметтордын дьанында дождевикту артиллеристтер дьатты. Дьааш токтобой турды. Сран'ай каран'уй болгон, «Ермак» десе араай баягы мина тургускан дьерге дьууктап келип дьатты. Ждан ла Пармен Иванович сран'ай шымыранып эрмектежип турдылар.

— Ёдюп болорыс па! — деп Ждан токунабай сурап турды.

— Кунукпагар. Мен кёрюп дьадым деп лоцман каруун берип, Максимди кычырып алды.

— Ту ол дьарды кёрюп турун ба, ту ол анда десе агаш кезип койгон болгон? Кезинди мынар туура кёрзён — кызыл бакен бу мында болорго керек.

Уулчак араай айтты:

— Кёрюп дьадым.

Ол кезиле эмес сагышла кёрюп турган: кезин канчада кире лю тазрайтып турза, кара болуп кёрюнип турган дьааштан ёске неме кёрбей турган.

Унчукпазынан тым база бир канча минут ётти. Лоцман ичкери эн'чейип алала, рульды араайын сол дьаны дьаар буруды. Максим ого болужып турган. Учында Пармен Иванович улу тынала Жданга айты:

— Ёттибис. Среднийди командовать эдигер.

— Эрте эмес пе?

— Дьарым километр кирелю кийнибисте артып калды. Эмди талду дьаар бурарым.

— Ол кайда?

— Бу элбен деп туру ийне, он' дьанын ажыра кёрюгер.

Ждан да Максимде эрикке киргенин кёрбөдилер; кижиде кайкаар неме эмес эриктин' дьаказынан' эки кырлан'ы экилези суузы толо дьеткил, оны эки дьандай тал агаштар кёрюнип турдылар.

— Кайда кёлөнип туруп аларыбыс деп, Ждан лоцманнан' сурады.

— Мен «Ермакты» андый дьерге тургузарым, бис бойыбыс онон' төрт тамандап чыгарыбыс.

Удаган дьок «Ермактын'» эки дьандай бийик агаштар кёрюнип келди. «Ермак» базала дьюрюжин эн' кичинегине дьетире араайлатты. Ждан матросторды богралу борторго турзын деп дьакыды. Машинаны токтоттылар. Мачталарынын' баштарыла агаштардын' бюрин сындырып, «Ермак» сууга алдырган агаштардын' камыштардын' ортозына тура берди.

— Дье бооло конорыбыс, — деп Пармен Иванович айтты. — Дьан'ыс дьер дьарыгалакта стерженьге чыгып аларга керек. Бар уюкта Максим: эртен тура эн'иргизинен' кюч.

Уулчак дьаашка алдырып, трюмга дьетире дюгюреле, төмөн туююп, машина трюмына туюжеле, толтыра паклялу бойынын' толыгына кирип алды. Трюмда котелдын' дьанында шилизи дьок дьан'ысла керосиновый лампочка кюйюп турды. Пародинамо иштебей турган. Верстактын' дьанында Леонтий ла Алексей туруп алган араай эрмектежип турдылар. Уулчак угуп дьатты. Алексей чугулду айдып турды:

— Слер Парменле эки озо ээгерте иштегенигер, эмди «нөкөрлөргө» иштеп дьадыгар. Озо до эмди де слер балык.

— Дьастыра айдып дьадын' Алексей! Бу машинаны Коломохинский заводто бойымнын' колымла эткем, озо до эмди де онын' ээзи мен. Бугров кодьойым бир де немезин аайлабаган, Жданов то билбей дьат. Пармен, дьок ол сокор. Волга—база Ермак, ончозы да алдында бистин' болгон, эмди де бистийи, Богров то Жданов то бистен' айрып болбос. — Чехтер?

— Чехтер не? Пленде улус болгон. Туюмеп дьадылар. Олорды токтоодып салар керек. Бис бойыбыстын' дьерибисте бойыбыс чыдаарыбыс. Башкарып билерибис.

— Сен эмес ёскё бир кижиде башкарып дьат.

— Онызы кем дьок. Мен олорды шин'деп кёрөрим. Сен дезде качан керектин' бойына дьедерде корко берген'. Дьууга барары лодочниктерден' крупчатка кулур айрып алары эмес туру...

Алексей санааркап унчукпай барды. Леонтий Алексейди дьарым частын' бажында форсункаларды кюйдюрүп, парды тутсын деп дьакыйла, ёрё дьюре берди. Алексей арбанып трюмды кечире базып, толык дьаар маска ба айса ключ пе таштап ийерде, — онызы темирлерге дьаан табышту дьыла берди. Максим дезде дьаагын таянып алала, лампанын' одын бөктөй туруп алган, узун каткак машинисттин' кеберин истеп коркуган аяс дьатты. Алек-

сей манометр дьаар кёрюп, дьаман сестёрлө арбаньп турды. Эн'чейип келеле, форсуноктын' вентилядерин ачып ийерде — табыштанып дьалбыш боло берди.

Уулчакты арыганы басты. Уйку ёткирө форсункалар ёчө бергени угулуп, бир канча ёй ёткөн кийнинде база катап табыштанып, токтобой турды.

Ол андый табышты угуп уйкузы чыга берди. Максим чогул салган кюделиден' тура дьюгюррип насос ла пародинамоньн' дьанынча котелдор дьаар ён'ёлөп келип алды. Ол топочный оттын' каран'уй дьаркынына, Алексей сийе басып отуруп алала, котелдордын' кей чыгарар трубанын' эрезинин толгоп ачып дьатканын кёрюп алды. Кранды ачып ийеле, тюртен уулчактын' дьанынча тепкишти ёрө чыгала, машинный бёлюктин' эжигин дьаап ийеле дьюре берди. Уулчак тургузала котелдор дьаар дьюгюрди: манометрдин' стрелказы кызыл, чийюден' ёдө бертир. Суу кемдьииршилидеги суу тем'эндөп турды. Максим тырлажып турган колдорын ёртөй-ёртөй форсункаларды эреп ёчюррип ийди, кей чыгарар труба дьаар болды. Сабарларына да килебей, эмле котелдор дьарылып «Ермак» божогоны ол деп коркуганына ыйлап сюрееп тын' винтелди ойто эреди. Колесоны сран'ай дьетире эрейле уулчак манометрди кёрди кей эм де тын', тебюлю болды. Токтодор клапандар ненин' учун ачылбаган болотон? Эмди парды чыгарар керегин Максим билип турган, дье онызы ёрө, оны канайда эдерин билбей турды.

Уулчак тепкишле ёрө чыгара дьюгюрди, эжикти тюртерде эжик бёктюлю: Алексей чыгарда эжиктин' ключин бёктөп ийген. Максим бир болчок пакля алала, колын оройло, шилизин дьара согул ийди. Шилизине кыйдырбаска дьазап оодоло, палубага чыга коньп, Леонтийдин' эжигин токылдатты. Эжик ачыла берди. Уулчак кыйыгырайын дейле юни чыкпай туруп айтты:

— Котел! Алексей... Клапан... Тургуза дьарылар!..

Не болгонын Леонтий тургазала билип ийди.

— Кыйыгырба! Сен форсункаларды ёчюррип салдын' ба?

— Э-э.

Молодец... Кем дьок. Керсю уул. Ол котелдордын' юстюнде кара темирден' эткен кожухка дьюгюррип келеле, капкагын ачып серенке кюйдюррип ийеле, ачынчылу кыйыгырды: коруланатан клапандорды телеграфный эмикле тын' кезе буулап салган болды. Леонтий винтеле парды чыгарып ийеле. Максимди манометрди кёрёргө ийди. Уулчак тургузала бурулала айтты:

— Кызыл чийюде.

— Суузы?

— Алтыгы кранда.

Леонтий улу тынала, божодор кранды эреди. Дьарыларынан' коркоры дьок болды. Дье Леонтийдин' дьюзи ойто токынабай турды. Ол Максимди барып бирде табыжы дьок командирди уйгуссын деп ийди. Ол Максимнин' баштапла араай токулдатканына тура дьюгюррип, онын' дьюзин карманный фонарьла дьарыдып ийеле, онон' сурабай да юзюктелдире айтты:

— Кайда!

— Машинада.

Ждан уулчакла кожо машинный трюмга тюшти. Леонтий Жданга не болгонын кыскарта айдып берди...

— А ол кайда? Ждан кабагын дьууруп Алексейди сурады.

— Салкынды дьалан'нан' бедирегер... — деп Леонтий айтты. Олор ёрё чыгала, кормого келип кёрзё, кеме дьок: Алексей оны сууга тюзюреле, отуруп алала кача берген.

— Коомой керек, — деп Ждан айтты, — ийт нени эткенин билген. Олордын' ол дьанында телефон. Ол анда барган болор — бистин' юстюбиске келерлер. Котелдор кем дьок по?

— Лоцман ла команданы уйгузыгар.

VI. Отто.

Эки дьаны осокорь ла аспак агаш туй бюдюп калган Волганын' чичке айрызынан' «Ермакка» тескерилеп ыраак чыгып барарга керек болды. Качан тюрген барар болуп келерде, тан' дьарып клееткен, булуттар таркай берген, олордын' ортозынан' эртен турадагы, ак ён'дю дьылдыстар кёрюнип келди. Алексейдин' кача бергенинин' кийнинде база тюн сакып аларга келишпес болгон.

Ждан тюште де барар деди. Ермак мин тургускан дерле төмөн барар. Онызы качып дьатканы эмес арга дьокто отступать эдип дьатканы. Керек болзо «Ермак» дьуулажар. Кормовой мачтада кызыл мааны кёдюрип ийдилер. Машинанын' кючин тын'ытсын деп Ждан приказ берди, — онызы машиналар дьорыкты тюргедедетени болгон. «Ермак» ок дьаа чылап сан' төмөн кёнюкти. Волга ээн болгон. Чедендеген дьерге дьетире километр арткан, качан кырлу дьаказынан' пушканын' юни чыгарда, онын' огы «Ермакты» ыраак ажып барала сууга тюзюп сууны чачты. Ол латарыйын кумакту дьаказынан' «Ермактын'» дьолын тозуп, дьаан чортонго тюн'ей, дьабулу эки моторный кемелер чыкты. Кемелерден' пулеметла аткылады: Эн' озо окторы «Ермактын'» алдындагы сууны, кёбюктеп турган, онын' кийнинде пароходтын' бойына келип тийип, окторы темирге келип маскадый тийип ойто чачылып турды. Ждан моторный кемелерди пушкала пулеметторло атсын деп приказ берди. Ермакты айландыра бир де дьетпес, эмезе ажып пушканын' окторы тюзюп турды: байла анда наводчиктер таскабаган улус болгон болор; дье онын' ордына моторный кемелерден' чике шыкап Ермактын' надстройкаларын ойо аткылап турды. Кёзнёктёр оодулып шын'ырап турды, шыркалу улустын' онтузы, кыйыгызы угула берди. Сол дьанындагы канонирлар бойларынын' мылтыгын таштап бойынын' кыптарына кире берди. Он' дьанындагы пушка адыжып, эптю чике адып суула моторный кемени ан'тарып ийди. Эн' озо ол моторный кемени окло божоткон деп кёрюнген, онын' кийнинде Жданов кёрзё ол дьан'ысла башкарынарын тапай калала, оны мин тургускан дьер дьаар агызып экелип дьаткан эмтир. Улузы кемеден' суу төмөн калып суунын' дьаказы дьаар дьюзюп дьатканы кёрюнип турды. Сол дьанындагы кеме Ермакла кожо сууны төмөн алып, эки пулеметла адып огын сееп турды. Сол дьанында

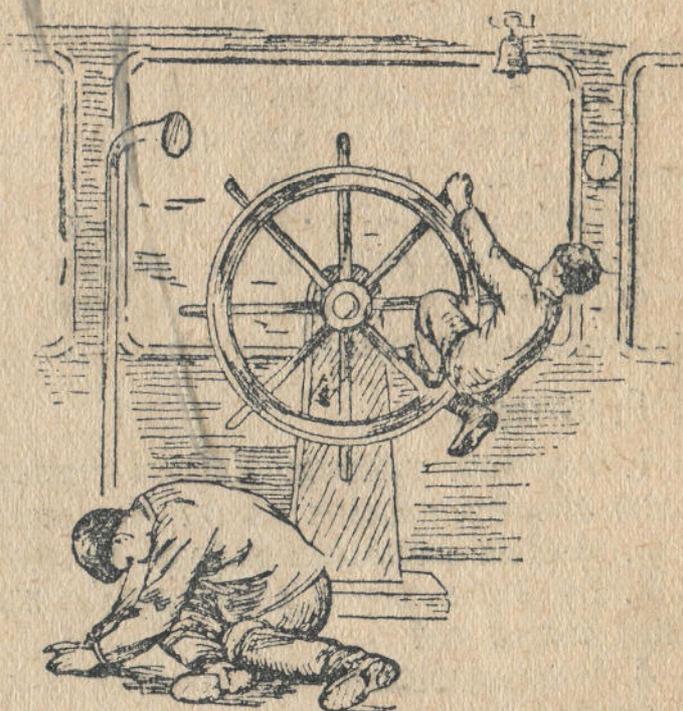
гы бортто пулеметчикти адып ийгендер. Ждан бойы пулеметке дьадып алала, адып турды. Сол дьанында пушканын' улустары ончозы аттырган. Кормадагы пулемет база тымый берди. Ждан бойынын' пулемедынан' ёштуле адыжып турды. Кеме Ермактан' эмеш артып, онын' кийинде онон' озо мин тургускан дьерди ээчий ёдюп аларга дьууктап турды. Ол дьуук болгон. Ол ёйдё Пармен Ивановичтын' болушчызы рубкадан' чыга конуп, темён трюм дьаар тюшти. Лоцман машина рупорынан' Максимди ёрё ийзин деп кыйыгырды. «Максим ёрё чыгар», деп Леонтий каруун берди, минут бажында Максим штурвальный рубкага чыгып келди.

— Дьакшы уулым,— деп Пармен Иванович айтты,— Тур. Кызыл бакен кайда болгонын' кёр. Сагыжын' а кирет пе? Мен ле не не боло бергежин, кызыл бакеннын' сол дьаныла бар. Бажын' ёрё, кёдюрге.

Рулевой рубканын' алты пулеметтон' коруланар эдип котельный темирден' эдип салган. Ёштулердин' кеме-зи, качан Ермакта пушка-лардын' ла пулеметтордын' адары дьоголып, дьанысла пулемет адып турарда, ёрё бийиктей адып, трубаларды ла рубканын' юстин ойо адып тургандар. Онын' шилилеринен' ис те артпаган.

— Дьолды баштап барып дьадыбыс па уулым? Акыр мен кёрейин деп Пармен Иванович айдала, бронь темирден' бажын тюрче кёдюрип кёрюп ийеле, ол ло тарыйын ойто дьабызап, колынан' колесоны ычкынала, дьерге келип тюшти... Максим ёбегёнди кёрёлё мойынында канын кёрюп ийди. Пармен рульды он' дьаны дьаар айландыраарын кёртюзип кол дьанды. Дье Максимнан' колесонын' туткалары уштулып ёрё чыгып турды. Айдарда Максим октор келип тийгенине сананбай бастыра бойы колесога селбектенип, эки тизезиле солый базып колесоны араай он' дьаны дьаар буруп турды. Уулчак алдында кызыл бакен болгон дьерди кёрюп, дьюреги согула берди, — «Ермак» сол дьанынча ёдё берер. Ол тужунда он' борттон' туюк табыш болды, сууны адылганыла ёрё кёдюрип палубаны суу алып ийди. Дье «Ермак» дезде Волганы темён барып дьатты. Октор темирге келип тийбей барганына Максим кайкап кая кёрди: моторный кеме кёк ыжын буркурадып ойто бурулып, сол дьанындагы дьаказы дьаар барып дьатты.

Ждан пулеметтон' атпай токтоп, полубадан' туюжуре калып ийеле штурвальный рубкага кирип келип, колесонын' дьаны-

— Бери кел деп ол уулчакка айтты. Максим басып келди. Ждан энчейип келеле, оны окшоды. — Тааданы кёр. Тюрю бе? Темён фельдшерди барып экел.

Сёзлиги.

Бажен — кереп дьолдорынын' дьеткерлю дьерди кёрюзетен суунын' юстюнде кайкалар турар неме; суунын' юстюнде турар бёлюги (кызыл, кёк) ён'дю.

Пащенок — ключок.

Трюм — пароходтын' машиналары турган, кош салатан дьери.

Люк — пароходтын' алдындагы кыбына киретен, эмезе кош тажый-тан эжик.

Вахта — дежурить эдери.

Хронометр — час; талайда пароход кажы дьерде турганын билдиртөр неме.

Байдарка — чичке узун кеме.

Эрик — суунын' чичке айрызы.

Форсунка — нефть кюйдюрер прибор: келген нарга нефтьтин' струязы тозындандыра чачылала сран'ай юзе кюйюп дьалбыш болгоны.

Сурактары.

1. Разведка тужунда Максим кандый туза дьетирген? Максим пароходты канайда аргадап алган? Максимнин' кылыгын канайда адаар?

2. Максим пароходко кайдан' келген? Ол пароходто нени эткен?

3. Бу ёткён керек совет дьан'нын' кандый дьылдарында болгон? Кайда болгон ол?

4. Коомандазынан' кем революционный иш ёткюрген? Кандый керекте болгон? Кем контрреволюционный иш ёткюрген? Кандый болгон онызы? Алексейдин' кылыгын кандый деп адаарга дьараар? Ол биске дьарабас ёштю болуп кандый, кандый шююлте айтты ба? Ол сестерин таап, олар незинде ёштю, аайлап беригер.

5. Максим ла Гаврошты тюндештиригер.

Балдар.

Лезгинский тилинен' орус тилине кёчюргенинен' кёчюрген.

Сулейманнан' уткуул слерге,
Ороон слерге болуп, балдар,
Чечектеп, слердин' керсю кезюгерге,
Дьаркынду дьарып туру, балдар.
Шилемир — дьалкуны ыраада сюрюгер
Кожон'ло кажы ла кюнди уткугар.
Кюннен' кёлёткё, ак кийиктий
Слерге эркин келзин, балдар.
Ончозы слерге, ачык тетрадьтый,
Дьюзери учары айдылган, слерге,
Дьылдыс дьаркыны, талай элбеги,
Бисти тудуш дьилбиткен, балдар.
Бистин' дьерибис элбегин, кен'ин,
Дье, оны ончозын билип аларга,
Час сайын юренигер, балдар.
Куюдан' куюна, толо дьыргалда
Слерди ёскюрген ороон —
Алмаз чылап дьаркынду,
Кючтю дьараш чечектезин балдар.

Ленин ле Ли-чан.

Пекинде улус дюзюн талалардан
Пекин кеп ороомду болды.
Базындырган кули — Ли-Чан,
Узак ороомдорло базап дьюрди.

Онон' дьалан'да. Иш керечи кату болды.
Кюн сайын Ли-Чанды тын' согот.
Ли-Чан дьалан'га келгеннен' бери,
Анда бел эмес, шырка керюнет.

Дьалан'дарда дьараш дьытту чай эзер дьерде,
Дьылу салкын согуп ийди.
Дьалан'да бир кижичанайдада,
Бир газедин дьоголтып салды,

Бир соктурткан оору ишмекчи,
Мындый таланын' керегинде кычырды,
Анда бобыйнын' дьайым талазын,
Мандариндар эмес, кули баштап дьат деди.

Тырлашкан тизеде дьаткан,
Ол ужалган газет листте,
Дьайым улустын' башчызы дьуралган,
«Ленин» деп ады турды.

Ол кюннен' ары баштап,
Чайлу дьалан'да дьокту кулилер.
Ленин олорго болужар деп,
Ондор куучын бюдюрп турдылар.

Ристу, чайлу дьалан'дардын',
Мандариндар ончозы айрылып, каларын,
Ленин китайдын' кулиларын,
Тюймендю Пекинге дьууп аларын.

Тюште кюн алдында, чыбык алдында,
Тюнде дьуулуп тизеленип отурдылар.
Россияда Ленин атту кем болотон деп,
Узак шююнп куучындажып турдылар.

Портреттин' кезин кёрюп,
Ужалган листти кёрюп отурдылар.
Чыбыгын ундуп, баягы листти,
Лаптап узак кёрюп турдылар.

Сюрдюрген Ли-Чан ойто Пекин —
Эби дьок городко дьедип келди.
Ороомы кёп. Улузы дьылышкан,
Ли-Чанды аштаганы уядадып турды .

Ли-Чан кенетийин газетчик кыйыгызын
угуп,
Кыйыгыда кунукканы билдирип турды.
Эн' дьаан большевик,
Россияда Ленин ёлгён дегени угулды.

Ли-Чан дьайканды, Ли-Чан кугарды.
Ли-Чаннын' кезине каран'уй тюшти,
Ли-Чан туранын' тепкижине отуруп,
Ли-Чаннын' кезинен' дьаш тегюлди.

Ленин ёлгён. Олор канайдар?
Китайский кулилар канайдар?
Олор дьажына чыбык алдында дьюрюп,
Окло коркутканын угуп дьюрер бе?

Олорго ол листтен' туюмеерге,
Темднec берген Ленин ёлёрдё,
Чыбык алдында ыйлабаган,
Ли-Чан эмди ыйлады.

Сёзлиги.

Кули — ишмекчи кытай улус.
Мандарин — Китайский дьаан бий.
Сага — куучын.

Сурактары.

1. Ли-Чан деген кижик кем ол? Ли-Чаннын' ички кандый? Стихотворение сёзиле каруун беригер.
2. Кулилер нени санангандар? Олор ненин' учун ондор тоолу куучын бюдюргендер?
3. Качан эн' дьаан большевик ёлгён деп угала, Ли-Чан кандый болгонун айдып турган төрт строканы бичиш алытар.
4. Ли-Чаннын' дьюрюминде эн' ачымчылу не болгон? Онызы неден' билдириш дьат?
5. Ленин ёлгён кийинде китайский ишмекчилерге, оларды кулданын тургандарыла тартыжарга кем болужын дьат?

БАЖАЛЫКТАРЫ

Черчөктөр	3	А. П. Чехов	61
Дьокту крестьянин ле барин	—	Ванька	62
Тенек-Иванушка	7	Эми-Сяо	
Абыс ла дьалчызы	10	Шанхайский колыбельный ко- жон' (стих.)	67
И. А. Крылов	11	Л. Н. Андреев	
Кююк ле Пётюк (басня)	—	Петька дачада	70
Карга ла Тюлюк (басня)	13	Виктор Гюго	77
Эки бочко (басня)	14	Гаврош	—
Крестьянин ле дьалчызы (бас- ня)	—	Максим Горький	87
А. С. Пушкин	16	Пепе	88
Абыс керегинде ле онын' Бал- да дьалчызы керегинде чер- чөк	17	Архип ёбөгөн ле Ленка	93
Кюс (стих.)	22	Майдын' баштапкы кюни	107
Кыш (стих.)	24	Ф. С. Шкулев	
Узник (стих.)	25	Кузнецтер	117
А. В. Кольцов		В. В. Казин	
Дьаскы дьан'мыр (стих.)	26	Ишмекчи май	118
Ф. И. Тютчев		Азранаты куу	—
Дьаскы суулар (стих.)	27	Демьян Бедный	119
И. С. Никитин		Май (басня)	—
Эртен тура кёлдин' дьаказын- да (стих.)	28	Советский часовой (стих.)	120
Н. А. Некрасов	29	Красноармеецке мак (стих.)	121
Крестьяндардын' балдары (стих.)	30	А. П. Гайдар	
Деревненин' кулагы (стих.)	35	Революция алдында	123
И. А. Гончарв	38	С. Т. Григорьев	
Обломовтын' тюжи	—	Кызыл Бакен	134
В. М. Гаршин		Сулейман Стальский	
Сигнал	53	Балдар	147
		А. Исбах	
		Ленин ле Ли-Чан (стих.)	148

Редактор *Н. Г. Куранаков*. Техред *А. Л. Темиряев*.

Сдано в производство 28|VI 1938 г.

Подписано к печати 1|IX 1938 г.

Формат 62×92/16. Тираж 2000. Бум.
л. 4⁵/₈. Печ. 9¹/₂. Авт. л. 9,5. Уч.-авт.
л. 11,2. Инд. Уч.-1 н. Изд. № 2113.
Типография № 1 Новосибирского
Облсполкома. Заказ № 2155. Уполн.
Обллита № 11192 от 1|IX 1938 г.

Цена 70 к. Пер. 25 к.